

**ASIA MINOR STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL
of
SOCIAL SCIENCES**

**Cilt 10, Sayı 1, Ocak 2022
Vol. 10, Issue 1, January 2022**

ASIA MINOR STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Hedefler ve Kapsam-Aims and Scope

Asia Minor Studies dergisi 2013 yılından beri yılda iki sayı olarak düzenli bir şekilde yayın yapmaktadır. Dergi özel veya resmi herhangi bir kuruma bağlı olmadan tamamen ülkesini ve milletini seven devlet ülküsünü kendine rehber edinen bir avuç akademisyenin çabalarıyla çıkarılmaktadır. En büyük gayemiz dinine, milli kültür ve geleneklerine bağlı ancak ileri medeniyeti hedefleyen, milletimizi ve devletimizi geleceğin çağdaş dünyasına taşıyabilecek akademisyen ve bilim insanlarımızın çalışmalarını Kilis gibi küçük bir ilimizden tüm dünyaya duyurabilmektir.

Asia Minor Studies Dergisi herhangi bir kuruma bağlı olmayan bağımsız, uluslararası hakemli bilimsel bir yayın organıdır. Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda en az iki kez yayınlanan bir dergidir. Tarih, Edebiyat, Dil vb. alanlarındaki araştırmalara yer verilmektedir. Yayın dili Türkiye Türkçesi olmakla birlikte, diğer Türk lehçeleri, İngilizce ve Rusça yazılara da yer verilmektedir.

Telif Hakkı-Copyright

Derginin bütün telif hakları dergi sahiplerine aittir.

Yazışma ve Abonelik Soruları İçin-For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Asia Minor Studies
International Journal of Social Sciences
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
79100 Kilis / TÜRKİYE (TURKEY)
Tel: 0533 493 88 11-0505 664 24 12
Fax: +90 (0348) 822 23 51

Dizin - Indexed

Index Copernicus International (ICI)
<http://journals.indexcopernicus.com>
Central and Eastern European Online
Library (CEEOL)
<http://www.ceeol.com/>
Akademik Türk Dergileri İndeksi
<http://www.akademikdizin.com/>
Directory of Research Journals Indexing
<http://www.drji.org>
Academia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)
<http://asosindex.com/journal>
Bilimsel Yayın İndeksi
<http://www.arastirmax.com/>

Asia Minor Studies

International Journal of Social Sciences

Sahibi - Owner

Doç.Dr. Serhat KUZUCU
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Baş Editörler - Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Doç.Dr. Serhat KUZUCU
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Dr. Öğr.Üyesi Abdullah BAYINDIR
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Editor Yardımcısı - Editorial Assistants

Dr. Öğr.Üyesi Abdullah BAYINDIR
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Bölüm Editörleri - Section Editors

Doç.Dr. Mehmet ALPTEKİN
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Dr.Öğr. Üyesi Bilal GÖRENTAŞ
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Dr.Öğr.Üyesi Osman TAŞKIN
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Yayın Kurulu - Editorial Board

Prof. Dr. Taner AKÇACI Gaziantep Üniversitesi	Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Metin AKİS Kilis 7 Aralık Üniversitesi	Doç.Dr.Uğur DEMİR Marmara Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet EROL Gaziantep Üniversitesi	Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Birsal KARAKOÇ Uppsala Üniversitesi-İsveç	Doç.Dr. Serhat KUZUCU Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Prof. Dr. Adalet TAHİRZADE Bakü Avrasya Üniversitesi-Azerbaycan	Doç. Dr. Katerina POSOHOVA V.I.Vernadsky Crimean Federal Universitesi- Ukrayna
Prof.Dr. Mehmet Ali YILDIRIM Kilis 7 Aralık Üniversitesi	Doç. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ozan YILMAZ Sakarya Üniveristesi	Dr. Öğr.Üyesi Abdullah BAYINDIR Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Prof. Dr. Vygantas VAREİKİES Klaipeda Üniversitesi-Litvanya	Dr. Öğr. Üyesi Üyesi Murat FİDAN Kastamonu Üniversitesi

Sekreter - Secretary

Arş.Gör. Mustafa KOYUNCU
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Arş.Gör. Ali AKDENİZ
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Cilt 10 Sayı 1, Ocak 2022
Vol. 10, Issue 1, July 2022

Web: www.asiaminorstudies.com
E-mail: asiaminorstudies@hotmail.com

Asia Minor Studies

International Journal of Social Sciences

Danışma Kurulu - Advisory Board

Prof. Dr. Hülya ARSLAN-EROL
Gaziantep Üniversitesi

Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Nurullah ÇETİN
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Orhan DOĞAN
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN
Gaziantep Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU
Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Sadettin PAKSOY
Gaziantep Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ
Gaziantep Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
İzmir Demokrasi Üniversitesi

Doç. Dr. Üyesi Mehmet BİÇİCİ
Gaziantep Üniversitesi

Doç.Dr.Bülent YILDIRIM
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Üyesi Sinan Tankut GÜLHAN
Gaziantep Üniversitesi

Doç.Dr. Hasan ŞENER
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

IA MINOR STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Cilt 10 Sayı 1 - Vol. X Issue No. I
Ocak 2022- January 2022

İÇİNDEKİLER - CONTENTS

EDEBİYAT & LITERATURE

WHITE FOOD VERSUS ETHNIC FOOD: CONTRASTING FOOD CHOICES and INTERGENERATIONAL FAMIL CONFLICTS IN DAVID WONG LOUIE'S *THE BARBARIANS ARE COMING* / Etnik Yiyeceğe Karşın Beyaz Yiyecek: David Wong Louie'nin *The Barbarians are Coming* Adlı Romanında Çelişen Yiyecek Tercihleri ve Kuşaklararası Aile Kavgaları 1-15
(Araştırma Makalesi/Research Article)

Elif AYDIN

MEHMET ASAF'IN *BİHTERLE MUHLİS* ADLI HİKÂYESİ VE İNCELEMESİ / A Mehmet Asaf's Story and investigation of *Bihter and Muhlis*..... 16-34
(Araştırma Makalesi/Research Article)

Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI

ANNE KİMLİĞİNE KURAMSAL BİR BAKIŞ (2000-2020) / A Theoretical Perspective on Maternal Identity (2000-2020) 35-41
(Araştırma Makalesi/Research Article)

Özlem KALE

TARİH & HISTORY

TANZİMAT DÖNEMİNDE RÜŞVET ve YOLSUZLUK: DİYARBAKIR MECLİS ÜYESİ HACI ŞEYH AĞA'NIN DAVASI / Bribery and Corruption in the Tanzimat Era: The Case of Diyarbakır Council Member Hacı Şeyh Ağa 42-53
(Araştırma Makalesi/Research Article)

Özlem KARSANDIK YAZICI

OSMANLIDA ESNAFLARIN İŞLEDİĞİ CÜRÜMLER ve KARŞILAŞTIĞI MÜEYYİDELER / Crimes Committed and the Sanctions Encountered by Tradesmen in the Ottoman Period 54-62
(Araştırma Makalesi/Research Article)

Talip ŞAHİN

ERMENİ DİASPORASI ve ERMENİSTAN: SİYASİ, EKONOMİK ve DİNİ İLİŞKİLER / Armenian Diaspora and Armenia: Political, Economic and Religous Relations 63-74
(Araştırma Makalesi/Research Article)

Özer ÖZOCAK

COĞRAFYA & GEOGRAPHY

IRAN'S INNER CONFLICT RISK STATUS / İran'ın İç Kırılganlık Risk Durumu 75-91
(Araştırma Makalesi/Research Article)
Mehmet Emin SÖNMEZ

ULUSLARARASI & INTERNATIONAL

ORTADOĞU COĞRAFYASINDA DEAŞ: TARİHÇESİ, EYLEMCİ PROFİLİ ve
PROPAGANDA FAALİYETLERİ / DEASH in The Middle East: History, Activist Profile
and Propaganda Activities..... 92-104
(Araştırma Makalesi/Research Article)
Mehmet TELTİK

İKTİSAT & ECONOMY

DEVLETİN EKONOMİDEKİ ROLÜNÜN İSLAM İKTİSATÇILARI İLE KLASİK
İKTİSATÇILARIN BAKIŞ AÇILARINA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ / The Evaluation
of the Role of the State in the Economy According to the Perspectives of Islamic and
Classical Economists..... 105-121
(Araştırma Makalesi/Research Article)
Murat FİDAN

KİTAP İNCELEMESİ & BOOK REVIEW

FATİH MEHMET SANCAKTAR, *OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ANAYASA, SEÇİM ve
MECLİS TECRÜBESİ (1876-1923)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021, 1. Baskı, 332 S., ISBN
978-625-408-128-6..... 122-126
(Kitap İncelemesi/Book Review)
Kaya İMRAG

EDEBİYAT & LITERATURE

White Food Versus Ethnic Food: Contrasting Food Choices and Intergenerational Family Conflicts in David Wong Louie's *The Barbarians are Coming**

Etnik Yiyeceğe Karşın Beyaz Yiyecek: David Wong Louie'nin *The Barbarians are Coming* Adlı Romanında Çelişen Yiyecek Tercihleri ve Kuşaklararası Aile Kavgaları

Elif AYDIN**

Abstract

This study explores the dynamics of the identity construction process in David Wong Louie's *The Barbarians Are Coming* (2000) in the light of cultural food theories, focusing specifically on the views of Claude Fischler and Deborah Lupton. The study discusses the contrasting food choices and eating habits of the first and second generation Chinese Americans reporting the intergenerational conflicts born by the adherence to American and/or ethnic dietary regimen and their disruptive effect on the family unit. The article argues that food and foodways of Chinese Americans guard the culturally defined Chinese culinary regime against the workings of white dietary practices, but the interaction with a social variable such as class challenges this reserved attitude towards the white palate. The analysis of the novel demonstrates that once the desire of eating is no more tempered by the natural tendencies of the ethnic culinary culture, the appetite gets personalized through nonconforming food practices based on the changing socio-economic position of the characters.

Keywords: Food, Identity, Family, Chinese American Literature, Chinese American Novel.

Öz

Bu çalışma, kültürel yemek teorileri ışığında, kimlik inşa etme süreci dinamiklerini David Wong Louie'nin *The Barbarians Are Coming* (2000) romanında incelemektedir. Bu çalışma, özellikle Claude Fischler ve Deborah Lupton'un görüşlerine odaklanmaktadır. Bu çalışma, birinci ve ikinci kuşak Çin kökenli Amerikalıların çelişen yiyecek seçimlerini ve yemek yeme alışkanlıklarını, onların Amerikan ve/veya etnik beslenme düzenine olan bağlılıklarını ve bunun aile birimi üzerindeki yıkıcı etkisinin sebep olduğu kuşaklararası kavgaları göstermesiyle ele almaktadır. Bu makale, Çin kökenli Amerikalıların yiyeceklerinin ve yemek kültürünün, Çin mutfak düzenini beyaz ırkın besidüzeninin etkilerine karşı koruduğunu göstermektedir; fakat beyaz ırkın damak zevkine karşı olan bu savunmacı tutumun, sınıf gibi sosyal bir değişkenle etkileşimi sonucunda sarsıldığını öne sürmektedir. Romanın analizi, yemek yeme isteğinin etnik mutfak kültürünün dayattığı düzgüsellikten kurtulması sonucunda, iştahın, karakterlerin değişen sosyoekonomik durumuna bağlı olan aykırı yemek yeme eylemleri ile kişiselleştğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yiyecek, Kimlik, Aile, Çin Amerikan Edebiyatı, Çin Amerikan Romanı.

Introduction

Food and eating have always been indispensable to our life. Food does not only serve for satisfying our physiological needs but it also plays a great role in determining who we are. Food consumption habits communicate a lot about one's identity and the social group the person belongs to. Taste for certain foodstuffs and distaste for others encode information of the individual's intra-group "habitus" (Bourdieu, 2012, p. 34) which socially marks him/her distinct from people with different food consumption habits. The borders drawn among social groups by food and eating practices activate a centripetal force in constructing one's sense of identity. What we eat, where and with whom we prefer to eat affect the process of our identity formation. Furthermore, because food holds a liminal position (as it is both outside of individuals before its consumption and inside their bodies after its consumption), its

* This article is based on the master's thesis "Food as a Sign of Intergenerational Family Conflicts and a Marker of Identity in Chinese American Fiction" defended at Istanbul University, Institute of Social Sciences, Department of American Culture and Literature on March 1st, 2021.

** Res. Asst., Haliç University, Faculty of Arts and Sciences, Department of American Culture and Literature, elifa.95@gmail.com

consumption naturally affects the body. The substance outside is ingested, and as a result, it becomes a part of its eater. We become what we eat and we prefer to form connections with people who prefer to eat what we eat. Functioning as a language, food (and foodways) encodes messages about the formation of the self and displays the close relationship between its embodiment (eating and/or cooking), identity and the body of the consumer at stake.

Our dietary regimen, which dictates the normal way of eating and determines what is edible and inedible, shapes our identity and marks our position in society. It also determines insiders and outsiders to our group solidarity. By practicing our foodways, we reinforce our normality as opposed to others' abnormal and unacceptable eating habits. We consume specific types of food and reject others as impure and taboo. We practice a certain dietary regimen while we dismiss others. Our performance does not, however, depend on a scripted message. Eating is an unending process of self-assertion. When we abide by the particular culinary rules determined by a social group, we confirm our collective identity and also determine our particular position in society based on it. When we reject them, we reconstruct our identity based on what we decide to incorporate into our system. Our identity construction is therefore an ongoing process. It includes cultural variables such as race and ethnicity. It is open to modifications by means of "incorporation" (Fischler, 1988, p. 279) and "excretion" (Xu, 2008, p. 169). We do not eat what we are told to eat. We instead choose to incorporate certain foodstuff into our body because we want to form our group solidarity with eaters similar to us. Food consumption is therefore significant to our identity construction process. Our identity is not determined by pre-determined positions in society. We reproduce our self based on our changing needs and choices on the dynamic ground of culture.

Food and foodways function as an ethnic sign which confirms our intra-group acceptance but also renders us vulnerable to the racist attacks by members of external groups. Eating and identity formation are processes of continuity. The changes in one affect the other reciprocally. Our identity is therefore constantly reproduced by our food consumption. Also, our (re)produced identity is always subjected to society's judgment based on the parameter of race. Eating ethnic and so becoming ethnic happen to be problematic in white America because the white culinary standard rejects them overtly and/or covertly.

Food can also function as a disruptive mechanism against the family unity. Different food preferences and eating habits of members of the same family can keep them from eating together. The lack of commensality in the family unit damages the bonds between its members since eating together reinforces the sense of togetherness in family. Also, since food consumption is highly important for identity construction, the incompatible dietary regimens of family members can give rise to conflicting identities and family disagreements. These food-based conflicts can destroy family cohesion and thus result in the disintegration of the family unit.

In this study, David Wong Louie's *The Barbarians Are Coming* (2000) is viewed at the intersection point of food and class to explore intergenerational identity and family conflicts. Louie's novel can be defined as the best testimony to the paramount function of food in Chinese American literature and its undeniable effect on intergenerational relationships. *The Barbarians Are Coming* is loaded with numerous food references and images. What is more, its narrative conflict is built upon and perpetuated by differing approaches to comestibles. The novel also features the themes of class and social mobility. It fuels the narrative drive in the story. All the food images and references in the narrative are swathed in these themes.

This study demonstrates that American culinary culture defines ethnic (Chinese) food as wrong food and associates it with the lower class. Chinese food is foreign to the white culinary system so the consumption of this unfamiliar object is presumed to be dangerous for

the American body. As eating it threatens white identity, the white culinary culture compels its loyal followers to restrain their appetite against it. It is argued here that the protagonist's (Sterling) desire to climb the social ladder impels him to reject the consumption of Chinese food as its ingestion affiliates him with the lower class and so constitutes an impediment before his identification with the white middle class Americans. Once Sterling disciplines his appetite and culinary practices in accordance with the norms and values of the white culinary culture, he becomes able to construct his white identity. However, because his racial qualities continue to mark him as the ethnic other, his culinary membership to the white culture does not improve his socio-economic position or bring him acceptance in American society. It only alienates him from his parents who reinforce their identity through the consumption of ethnic food. This article illustrates that Sterling's and his parents' contrasting approaches to ethnic and white food therefore result in the disintegration of their family.

At the Intersection of Food, Class and Identity: Louie's *The Barbarians Are Coming*

David Wong Louie's novel *The Barbarians Are Coming* was published in 2000. The culinary novel explores the themes of class, family and identity conflicts through food references. It focuses on the everyday life of a typical Chinese American family. The food-related events abound in the narrative. They constitute the recurrent family conflicts which function as the driving force of the narrative. These conflicts subvert the stereotypical image of the successful and peaceful Asian American family. This study shows that ethnic Chinese food does not comply with the requisites of the pre-determined white taste. Its unfamiliar and impure nature, which is associated with the lower class palate, poses a threat to the integrity of the upper and middle class white American bodies. Its consumption marginalizes its eater by identifying him with the lower class. I therefore argue that the protagonist's desire for social mobility fuels him to dismiss ethnic Chinese food, which affiliates him with the lower class, and compels him to discipline his food choices and practices based on the workings of the white culinary core. Once the protagonist's cravings are fixated on the consumption of white food, he succeeds in constructing his white identity at the expense of his ethnic culture. However, his compliance with the norms of the white culinary culture does not bring him the satisfaction of his full access to the middle strata or his acceptance since he is a racially and ethnically marked subject in American society. It only destroys his relationship with his immigrant parents who remain loyal to their ethnic culinary culture to confirm their identity.

The novel opens with the protagonist's internal monologue on two striking opposites – "Feast or Famine" (p. 3) – to draw attention to the strong interconnection between class and food in the narrative. The protagonist, Sterling Lung, welcomes us as a French cuisine chef, a CIA (the Culinary Institute of America) graduate, at the "Richfield's Ladies' Club" (ibid.). Even though Sterling lives in "the servant's quarters" (p. 29) of Libby Drake's (the club president) mansion and earns his living by serving the white ladies there, he thinks that his position distinguishes him from his immigrant parents whom he deems as "bottom feeders" (p. 154) because of their laundry-business/home. From the beginning, the narrative displays the binary spatial references that foreshadow food and class based family conflicts continuing throughout the story. These references have their basis in the common trope in Asian American literature which Wong (1993) calls as the "immigrant parent/American-born children configuration" (p. 35).

Throughout the narrative, Sterling's assimilationist tendencies correspond with his class aspirations. They are most visible in his organization of his diet and eating habits based on the white culinary standard. Sterling carefully whitens his appetite because he associates the white diet and eating habits with the middle class life which has all the privileges he desires. Sterling's strict white diet and cookery trick him into believing that he has achieved the American Dream.

His illusion compels him to consider his parents as the prototypes of the “forever foreign stereotype” which Cacho explains in her review of the novel as the inevitable plight of Asian Americans in the racist white society (2000, p. 378). Sterling’s parents’ socio-economic position (the working class) is the reason why Sterling alienates from them and why he abhors their ethnic diet and eating habits.

Louie resorts to class-based food tropes to expose an American-born Chinese’s inner conflicts as well as his conflicts with his immigrant parents. His novel abstains from one-dimensional representation of these conflicts. The novel is therefore divided into four chapters. The first two chapters provide the first person narration of Sterling’s deracination and his conflicts with his parents from Sterling’s point of view. These chapters are thus highly intense in displaying the protagonist’s justification of his white appetite in face of his immigrant parents’ “barbarian” (p. 74) food choices. The third chapter, however, brings a halt to this impetuous self-identification. An omniscient narrator here takes readers to the past and reveals to them Genius’s (Sterling’s father) struggles as an immigrant in America. The narrative thus discloses how the racist white hegemony determines Genius’s socio-economic position in society. The narrator later returns to the present time of the story and focuses on the father-son conflict from Genius’s perspective. In this chapter, the omniscient narrator neither tolerates Sterling’s deviation nor overlooks his slurs against his parents’ Chinese appetite and eating habits. He instead shows how the retention of ethnic foodways becomes a way to protect Genius and Zsa Zsa’s (Sterling’s mother) ethnic identity. The narrator also presents Genius’s counterclaim against his son’s degrading labels on Chinese foodways. The narrative here sides with Genius’s perspective which does not associate Chinese culinary culture with the lower class status. The contradicting perspectives help readers to see the family conflicts from different angles and thereby have a better understanding of them. They are also significant for understanding Sterling’s strong persistence on his mastery over white food and foodways in the last chapter.

Louie’s style is also important in delineating the food-based family conflicts between the first and second generations of the Lunges. His down-to-earth realism unveils the restlessness and frustrations lying underneath the experiences of Chinese Americans as a minority group in the white society. His straightforward and quick paced writing style is in harmony with the serious and (mostly) hot-headed tone of the novel. It corresponds to Sterling’s class frustration that jeopardizes his relationship with his parents as well as his connection to his roots. Louie’s plain language becomes descriptive with food images when the narrative focuses on the dialogues between Sterling and his parents or on Sterling’s monologues regarding his disdainfulness of his parents’ life style. The Lunges’ conflicts are most visible in these scenes.

The “Feast”: Identification through White Food and Foodways

Sterling’s desire for upward social mobility starts at a young age. He feels ashamed of his parents’ socio-economic status which is symbolized by their “peasant” (p. 222) eating habits. His class anxiety compels him to determine the course of his life by rejecting what seemingly drags him down. In order to achieve his class aspirations, he dispenses with his parents’ foodways which he constantly deems as un-American.

After my sister and I visited the nice homes of our American friends, we were shamed and mesmerized by their table manners, by their glasses for cold drinks, cups and saucers for hot, dishes of different sizes for different purposes, the dizzying array of utensils, big and small, the beautiful gilt-edged platters on which food was served. I quickly learned to cut, then transfer the fork to the right hand, then eat. By increments we imported these customs of the table into the laundry, even though they seemed strange, foreign and had made us [...] feel dumb, cloddish, inadequate, like dogs trained to walk on their hind legs, but mimicry, even coarse mimicry – what did we own in the way of dishes, flatware, serving sets, anyway? – was belonging. (Louie, *The Barbarians Are Coming*, p. 367)

Sterling identifies American foodways with civility and prosperity. According to him, how and what “real people” (white Americans) (p. 76) eat constitute the norm in society. Adopting their taste buds and copying their eating habits function as practical ways of becoming one of them and thereby affiliating with their socio-economic position. Sterling’s desire for the middle class life standards gravitates him toward a palatal training process which corresponds with Lupton’s contemplation on tempering the appetite.

In *Food, the Body and the Self*, Lupton (1996) writes about the concept of “self-mastery” (p. 19) from a food based perspective. She re-interprets Taylor’s portrayal of the modern identity as “neo-stoic” (the “rational” self whose behaviors conform to the accepted norm) (ibid.) on the nexus of food and identity. In line with this, she defines “self-mastery” as an individual’s ability to discipline his/her food preferences and eating habits based on the accepted norms in society (1996, pp. 19-20). In other words, it is a training process whereby one civilizes his/her appetite and behaviors in accordance with the core values of the hegemony. Sterling’s training process starts with his adoption of American table manners. His ethnic acculturation resists against them at first because they differ from what his parents inscribed upon his body before. Sterling, however, continues practicing the American way and succeeds at its mimicry soon after. Yet, his civilization process is still not complete since he has to master over his appetite too.

Sterling soon teaches the white middle “class taste” (Bourdieu, 2012, p. 34) to his palate because it signifies the riches of Americans. In his structuralist reading on tastes and distastes of different social classes, Bourdieu explains his term “class taste” as the categorization of any culinary and alimentary practices based on the values and norms of the social group at stake. The body of the member of the related social group becomes the most prominent sign of it (Bourdieu, 2012, p. 34). Sterling’s practicing of American table manners forms the basis of the changes in his body. These changes continue through his palatal training. His adoption of the American (read white middle class) “class taste” disciplines his appetite based on the rules of the white culinary culture and controls his body through policing over what is incorporated into it. His mastery over his dietary regimen chips away his appetite for Chinese food. His self-discipline is therefore significant not only for displaying his palatal change but also for marking his deracination.

Sterling’s civilized appetite compels him to re-organize his diet based on the workings of the binary classification between white food and ethnic food. This rigid boundary is reinforced by the culinary norms which are defined and (constantly) shaped by the white hegemony. As practitioners of these norms, Americans define white food as familiar and thus clean food. For them, eating it symbolizes normality and acceptability in society. They therefore name it as “‘good’ food” (pure food) (Lupton, 1996, p. 154). It comes to correspond with concepts such as civilization and wealth in the white nation. On the other hand, Americans do not find ethnic Chinese food familiar because it does not meet the prerequisites of the appropriate food determined by American culinary culture. Since most of Chinese dishes are composed of unfamiliar combinations of various vegetables and animals (including wild ones), the white culinary standard cannot define their ingredients clearly. Their unknown constituents do not comply with the pre-determined white taste. Ethnic Chinese food is therefore defined as impure and undesirable (its exotic nature attracts many Americans but it is never to the extent of its acceptability). Because food consumption affects identity (either by confirming or disrupting it), eating ethnic Chinese food poses a threat to the self-integrity of Americans. The white nation therefore labels it as “‘bad’ food” (the lower class and dirty food) (ibid.) and cautions its people not to eat it. In this sense, the otherization of ethnic food is ensured by the exclusionary working mechanism of the white culinary core.

In her reading of the novel in *Eating Identities*, Xu (2008) quotes from Chiu on this matter, “[f]ood’s status as either disgusting or delectable has always pivoted in the space of the slash (/), based on human classification by one (dominant) subset of people for their own finicky and fluctuating tastes in a manner that shapes its meanings for other groups of people” (p. 65). In other words, American culinary culture determines what is normal and what can be incorporated into the white American body.

In Sterling’s eyes, white food is also the appropriate food because its symbolic value corresponds with the socio-economic status he aspires to achieve. Because eating is a way of becoming and re-affirming one’s identity, Sterling feasts on white food to confirm his American self and thereby to affiliate himself with the middle class Americans. His appetite therefore naturally craves for “Drake’s Cake and Hostess Twinkies” (p. 64) which are the signs of civilization and prosperity. His food choices are always politically-guided to sustain and advocate the systematic workings of the white culinary center and so the white social order which brings on the classification of its subjects in the first place.

As a strong practitioner of the white diet, Sterling gives his ear to the norms that define ethnic Chinese food as impure and even barbaric. It is embedded in his mind that this food poses a threat to his white identity by means of pollution. In order to preserve his whiteness, Sterling vows to stay loyal to his disciplined appetite and eating manners by turning against his ethnic culinary culture. He therefore comes to abhor his parents’ Chinese dishes which he defines as “barefoot food, eat-with-stick food” (p. 75).

Sterling’s commitment to his palatal training clearly puts a rigid boundary line between American food and Chinese food. His food classification is found upon his personal class aspirations. It certainly helps him reinforce his white identity, but on the other hand, it results in the marginalization of his ethnic foodways in particular and the otherization of Chinese people in general. Sterling is blind to the fact that his otherization of his parents and their ethnic food actually marginalizes him too. Since he is not one of white Americans but only a replica of them, his deracination will lead to his self-entrapment/victimization.

Sterling’s appetite for white food persists because his class envy outweighs his commitment to his roots. In “Food, Food consumption and the Troubled Self”, Chang explains the relationship between food, body and desire on selected works from Asian American literature. The part where Chang focuses on the act of eating corresponds to Sterling’s persistence: “decisions of eating or not eating certain food, as well as how to eat it, reflect [...] [one’s] psychological stat[e] and sense of self: food not only meets the need of [his/her] bod[y], it also feeds [his/her] wants and desires” (2008, p. 361). Sterling fills his stomach by incorporating white food into his system. His food consumption, however, does not only sustain his body. By eating the food of white Americans and copying their eating habits, Sterling also projects a self that marks its difference from the ethnic other.

One refrigerator, then the next, opening the doors and looking, but knowing there’s nothing in there that I’d want to eat. [...] On a good day, if I’m lucky, I might find a bottle of Coke stuffed among paper bags of oranges, greens, and roots; bundles of medicinal herbs, twigs, bark, berries, and what look like worms bound with pink cellophane ribbon; see-through boxes of black mushrooms and funky salted fish; cloudy plastic wrappers of duck sausage and waxy pork bellies; takeout cartons with scraps of roast pig, roast liver, roast ribs; jars of oysters, shrimp, wood ears, lily buds; and dishes and bowls [...] stacked one on top of the other, teeming with leftovers [...] Under harvest moons, rinse off the maggots, slice, and steam. It is squatting-in-still-water food [...], hooves-in-the-house food. (Louie, *The Barbarians Are Coming*, pp. 75-76)

Each act of food consumption is significant because it directly affects our identity. Eating the right food incorporates its desired properties into our system and thus confirms our sense of self. On the other hand, the consumption of the wrong food pollutes our system by its

unfamiliar nature and so challenges our identity. Who we think we are is therefore reinforced by our food choices as well as our eating habits. Sterling rummages through in the refrigerator for something like “a bottle of Coke” instead of considering eating the ethnic dishes there because he does not want to pollute his system. He refuses to eat from his parents’ refrigerator precisely because it is the potent sign of their “base cuisine” (p. 220). Eating any food from this cuisine would threaten Sterling’s identity. His whitened appetite therefore compels him to put a slash between the coke and the ethnic food in the refrigerator. It guards over his mouth against the wrong food.

Sterling’s adamancy on his food classification associates him with Colanzi’s description of the marginalized person at the kitchen. In her article “The Politics of Food in the Kitchen and at the Dining Table”, Colanzi (2008) defines the kitchen “as the place where the disenfranchised attempt to remake themselves into the image of those who reject them” (p. 32). Sterling’s envy of the white American lifestyle forces him to dismiss ethnic food and table manners as wrong and inferior. He fits in the image of “the disenfranchised” precisely because his palatal training causes his deviation from his ethnic cuisine and history and leads him to build a white persona for himself.

The most prominent sign of the protagonist’s culinary discipline is his profession. Sterling’s decision to become a French cuisine chef signifies his rejection of his natural “habitus”. According to Bourdieu (2012), an individual’s “habitus” is shaped by his/her parental acculturation and socio-economic environment (p. 34). Because Sterling re-constructs it based on his learnings of the white culture and reinforces it through his practice of white foodways, he distinguishes himself from his parents and their socio-economic status. In Sterling’s schema, Chinese food corresponds to concoctions of wild animals such as tigers and alligators. His internalized whiteness is judgmental against cooking and eating these types of food. The rules exerted by the American culinary center command Sterling to restrain his appetite against ethnic food. He therefore dismisses it as repulsive and inedible. He likewise avoids cooking this wrong food.

Sterling’s rejection of eating and cooking Chinese food shows that he conforms to, what Genius calls, the “America way” (p. 88). Interestingly, Sterling’s American “habitus” (Bourdieu, 2012, p. 34) does not gravitate him toward becoming an American cuisine chef. He instead specializes in French cuisine because his Western education has taught him that it is the father of all civilized cuisines. It is associated with aristocracy, wealth and prosperity. It is therefore much superior to American cuisine. Sterling describes it as “the hautest of haute cuisines” (p. 39). Eating and cooking the dishes of French haute cuisine signify its practitioners’ higher socio-economic status in society. Lupton (1996) likewise describes the performers of this cuisine as the epitome of the upper strata who knows what the upscale food really is (p. 21). Since Sterling’s culinary discipline is based on civilizing his food choices and practices, he loves to cook French food through which he presents himself as civilized and progressive. By cooking it, he shows that he is neither a practitioner of uncivilized Chinese cuisine nor simply a follower of civilized American cuisine.

The kitchen indeed becomes a place where Sterling disciplines himself and confirms his sense of self. According to Fischler (1988), cookery “construct[s] or sanction[s] [...] the subject’s identity” (p. 289). By cooking French food, Sterling identifies himself with the qualities of the haute cuisine. He believes that cooking French food makes him the possessor of good taste in the eyes of Americans. Sterling therefore distinguishes himself from the image of “those Chinese people [...] [who] [p]ut cats in chow mein” (p. 58) via his superior culinary art. His identification process always works on the binary between white food and ethnic food. Since French food is accepted as appropriate in American culinary culture, Sterling secures his

white identity by cooking it. His cooking, however, culminates in his alienation from his ethnic culinary culture.

Sterling reinforces his civilized/white identity by cooking for the white ladies at the club. The ladies devour what he cooks for them. In “The Unexamined Meal is Not Worth Eating”, Heldke comments on the interrelationship between the ingestion of the liminal object (food) and identity. She writes that “in eating, the “not-me” [...] becomes me” (2006, p. 215). The ladies’ ingestion incorporates the other (Sterling’s dishes) into their bodies literally as well as figuratively. They fill their stomachs literally. They also absorb the qualities of the dishes into their identities since each act of ingestion promises to affect the self either by securing it through familiar foodstuff or challenging it through unknown foodstuff. Sterling’s identification with his own cookery becomes a way for him to be one of these whites. He becomes what he cooks, and the white ladies enjoy devouring him by incorporating his familiar dishes into their bodies. Sterling feels that with “every morsel they’ve ingested molecules of [him] borne on each bite: [He is] bonded to their insides (p. 44). Because the white ladies open their mouths to his dishes, Sterling feels accepted in the social group (the white upper class) they belong to. He thinks that he has finally realized his American Dream through his culinary performances – especially by feeding white Americans. Ironically, Sterling’s class envy blinds him to the fact that he has to cook for these white ladies since he is their chef and servant. Unaware of his unacceptance, Sterling’s own (class) hunger commands him to continue feeding the white people.

In order to find acceptance in the white society, Sterling continues eating white food and cooking upscale dishes. The protagonist’s identification through cooking and eating affiliates him with Mannur’s term “culinary citizenship” which is explained in her article “Culinary Nostalgia: Authenticity, Nationalism, and Diaspora” in 2007. According to her, it is “a form of affective citizenship which grants subjects the ability to claim and inhabit certain subject positions via their relationship to food” (2007, p. 13). Sterling comes to align himself with white Americans because his culinary practices conform to the norms of American culinary culture. Sterling’s ingestion of white food clears his system from the undesired properties of ethnic food. Sterling therefore establishes a culinary affiliation with the white middle class by means of discipline and mimicry.

Sterling’s culinary connection with American culture disavows his “descent” based relationship (Sollors defines it as affiliations based on consanguinity) (Sollors, 1986, p. 151) with Chinese culture. His whitened appetite and practices (eating habits and cookery) point at his volitional affiliation, or his “consent” based relationship in Sollors’ words (ibid.), with American culture. Sterling’s volitional affiliation reconstructs his cultural identity based on the white ethnic core. His alimentary and culinary practices function as the agents of reinforcement of it. They however negate his ethnic identity which reveres Chinese food and foodways. The more Sterling eats and cooks white food, the more he alienates from his roots. The incorporation of whiteness transforms him within. Sterling’s parents are troubled by this transformation. His deracination eventually becomes the source of his parents’ pain.

Sterling’s palatal training compels him to incorporate solely white food into his body. According to Fischler’s “incorporation principle”, each act of ingestion encodes a message to the self as well as to others (1988, p. 277). The protagonist’s consumption of white food tells him that he is an in-group member of the middle class America. On the other hand, it tells his parents that he is a “*juk-sing*” (assimilated American-born Chinese) (p. 115) who is ignorant of Chinese culture and cuisine.

Sterling’s diet gives rise to conflicts in the Lung family. It is because Sterling transgresses the boundaries of Chinese culinary culture by incorporating American food into

his system. His predisposition toward whitening his palate reveals itself from a young age. It becomes the most prominent determinant of his distinction from his parents who are the members of Chinese culinary culture. Louie depicts a Thanksgiving dinner at the Lungs' place to show this distinction by pointing at the incompatibility between the two generations' understandings of this American tradition.

It just never was in their bones. No turkeys in China. [...] But for all the years of elementary school, my teachers inculcated me with the holiday. [...] Thanksgiving meals he [Genius] cooked were [...] Chinese. Served in grand Chinese style, on makeshift plywood tables, the brown paper used to package customers' laundry doubling as tablecloths. Rice bowls and chopsticks. The turkey, chopped into each-by-two-inch chunks, was parked next to bird's-nest soup, mung bean threads, sautéed abalone. The spread looked nothing like it was supposed to, nothing like Thanksgiving on TV, the turkey brought whole to the table, drumsticks wearing paper crowns, keeping company with stuffing, canned yams, celery sticks, cranberry sauce, pumpkin pie. In the end, I blamed my father for ruining Thanksgiving. (Louie, *The Barbarians Are Coming*, pp. 134-135)

Sterling's white indoctrination earns him a different value system than his parents'. He therefore looks at his father's version of the Thanksgiving dinner from a different perspective that conforms to the American culinary standard. From Sterling's perspective, his parents do not know the norm for the occasion. According to the white culinary order, eating turkey is the norm for Thanksgiving dinner. Eating red meat or seafood would mean deviation from the Thanksgiving normativity. Sterling abhors his parents' food choices for the occasion and abstains from eating their dishes because incorporating them into his body would pose a threat to his white identity.

Lupton's remark about the relationship between food, revulsion and identity can be borrowed to explain Sterling's behavior: "revulsion for the food eaten by another is [...] a means of distinguishing between social groups" (1996, p. 35). By detesting and dismissing his parents' understanding of Thanksgiving dinner, Sterling distinguishes himself from "the Chinese peasants" (he calls his parents as such) (p. 179) and their lower class cuisine.

The differing culinary value systems of Sterling and his parents present two different views on turkey meat. While the white culinary order defines it as good and nutritious, Chinese culinary culture does not revere it as much as red meat or seafood. Turkey is served as the main dish on the dinner table of white Americans, but it becomes one of the side dishes on the table of Chinese people. Sterling's whitened palate naturally craves for turkey meat, but for his parents, it is "bad-eating" (p. 134) since it is "coarse and dry" (ibid.). According to them, "[o]nly stupid Americans eat turkey" (ibid.). Genius knows that his son is one of them so he buys turkey meat only because of it. Genius and Zsa Zsa's full blast refusal of Sterling's understanding of Thanksgiving dinner signifies their loyalty to their ethnic cuisine. It points at their culinary efforts to police the borders of Chinese culinary culture. Genius and Zsa Zsa preserve their ethnic acculturation because their identities are defined by it. Practicing Chinese culinary culture becomes a way of self-assertion for them. Also, in line with Mannur's remarks about the meaning of ethnic food practices to immigrant generations, Genius and Zsa Zsa hold onto Chinese foodways because it functions as a "palliative for [their] dislocation" (2007, p. 13).

The concept of ethnicity presents a set of pre-determined values to its followers. Culinary practices (such as cooking and table manners) function as agents of their reinforcement. The systematic consumption of ethnic food also validates these values. By eating and practicing the ethnic, individuals continuously affirm their ethnic identity and community membership. The Lung family, however, fails to form a consolidation based on their ethnic values. The Lungs' non-stop quarrels are always rooted in the two generations' differing approaches to their ethnicity that result in the incompatibility of their dietary regimen.

According to Kalčík's classification of three different types of performers of ethnicity, Sterling and his parents fall into different categories. Sterling fits in the first category of performers who choose "Americanism" (Kalčík, 1984, p. 56) over an unconditional commitment to the roots. His parents are, on the other hand, the members of the second category which Kalčík defines as the community of persons who prefer to stay loyal to their ethnic origin. Neither Sterling nor his parents come up to the third category which applies to people who can negotiate their ethnic and American identities with a pluralistic perspective. Sterling clearly internalizes American values and thus breaks off his relation with his roots. His (Chinese) food loathing becomes the most apparent sign of his rejection of ethnic values and norms. As a result of it, he comes to see his parents as alien immigrants who eat weird foodstuff.

Genius and Zsa Zsa likewise disregard the idea of negotiation. Unlike their son, however, they hold onto their ethnic culture and reinforce their identity by means of it. Their cultural conservatism impels them to turn down the white food their son desperately craves for. Their consumption of ethnic food indicates their strong resistance to assimilation. Genius and Zsa Zsa's ethnic shield comes to define their son as "crazy *juk-sing*" (crazy American) (p. 181) who is an outsider to their community.

Louie resorts to food references and images to sustain the narrative drive which is based on family conflicts. Throughout the narrative, food is always used as a sign of difference between the first and second generation Chinese Americans. The different dietary regimens of Sterling and his parents come to signify their differing worldviews – especially on assimilating into American society. Their contrasting approaches to ethnic and white food give rise to serious conflicts in their family.

The Lungs' conflicts always work on the parameter of good taste. From Sterling's perspective, Genius and Zsa Zsa's immigrant origin shapes their taste buds. Therefore, they are not acquainted with white food. They consequently do not know what good taste really means. Sterling associates good taste with refinement which is symbolized by American and (mostly) French food. Hence, he even turns down his mother's offer for a cup of traditional Chinese tea saying "I don't want any of that" (p. 84). His rejection of ethnic food and/or drink signifies his rejection of the Chinese palate which denotes the lower class. Most importantly, it indicates his rejection of his parents and his deviation from his roots.

On the other hand, Genius and Zsa Zsa do not waver in face of their son's rejection. They do not adopt Sterling's definition of good taste. They instead stay loyal to their ethnic domestication that defines good taste as homemade Chinese food. Sterling's and his parents' contrasting definitions of good taste perpetuate their conflicts. Food therefore works as a disruptive parameter against the cohesion in the family. In Sahlin's words on the relationship between food and social relations, "food is employed instrumentally as [...] a destroying mechanism of sociability" (qt. in Lupton, 1996, p. 37). The different food choices and eating habits of the Lungs keep them from communicating and understanding one another.

The narrative unveils scenes that delineate the family conflicts based on the discordant understandings of good taste. In these scenes, the notion of good taste is extended to food presentation. Sterling's and Zsa Zsa's different perspectives on food presentation inflame the conflicts in the family. Sterling's white identity highly reveres food presentation. According to the white culinary culture, if food is appealing to the eye, it would be more appetizing. It affiliates visual satisfaction with good taste. Sterling's loyalty to the white culinary center turns him to a master who prepares visually satisfying dishes for his diners. He "douse[s] the tarte Tatin with Grand Marnier and cognac, [...] ignite[s] one of the cakes, then exits the kitchen, a crown of blue flames in [his] hands" (p. 46) for the sole purpose of satiating white Americans

who are ready to eat with their eyes. Sterling accomplishes his mission since his diners let out their satisfaction through their ecstatic exclamations.

Genius and Zsa Zsa's understanding of food presentation highly differs from their son's. According to their culinary culture, the availability or accessibility of food is more important than its presentation. If there is a home-cooked Chinese meal (no matter how modest it is) on the dinner table, it surely possesses the requisite qualities of good taste. Genius and Zsa Zsa therefore do not understand their son's insistence on glamorizing the objects which are only needed for satisfying the physiological needs of the body. For them, the sustenance of the body is more important than pleasing the eye.

Genius and Zsa Zsa's prioritization of the body is due to their immigrant life conditions. These conditions determine their socio-economic position in society by affiliating them with the working class. Since their position enables them to work only at menial jobs, Genius and Zsa Zsa work at the laundry. They use their bodies because the job requires a great amount of physical work. Physical durability is therefore significant for them. Their approach to food is consequently shaped by a mindset that focuses on the restoration of the body. They do not care "how food is served, just as long as there is food to serve" (p. 367). For Genius and Zsa Zsa, food serves as an instrument of survival. They do not have the luxury of getting entertained by the appearance of food.

The differing views on food presentation give rise to bitter arguments between Sterling and his parents. Since Sterling's disciplined appetite craves for white food and his white culinary indoctrination values the civilized dining etiquette, he grows bitter at his mother's ethnic dishes served in communal pots and pans. He hates that "Zsa Zsa rarely bothered to transfer [her food] from the steam pan to a serving dish" (p. 367). For Sterling, Zsa Zsa's unconcernedness to food service/presentation becomes a sign of her lower class status and thereby her uncivilized nature. He therefore abstains from sitting around his mother's dinner table and eating her dishes. He comes to detest Chinese culinary culture which only reveres the physical satiety of its practitioners almost in a barbaric manner. Sterling shows his disapproval of his mother's (as well as his father's) uncivilized food presentation by paying extra attention on the appearance of his dishes. He denigrates his parents' definition of good taste by calling it "medieval" (p. 105). As a result of his internalization of the American culinary norms, Sterling becomes an "odd person" (p. 234) in his parents' eyes. His persistence on food presentation/glamorization enrages them to a great extent.

The "Famine": Rejection by the White Hegemony

In the narrative, Sterling's realization of his socio-economic position (a cook/servant in the white society) is a pivotal point that comes to affect the course of the family conflicts sharply. Once Sterling understands that he does not belong to the white middle class America and that it is his illusion that affiliates him with *true* Americans, he becomes desperate to realize his American Dream. He understands that his self-discipline is not enough for him to become one of white Americans. His whitened appetite and table manners point at his mimicry of the world he is not a part of. In order to realize his class aspiration and thereby distinguish himself from his parents and their lower class status, Sterling resorts to another type of (food-centered) mimicry – acting like "a goofy bucktoothed immigrant [Chinese chef] who is humbled and grateful" (348) for having been let into America. In line with Cacho's review of the book, Sterling "compl[ies] with culturally racist dominant narratives of Asians in order to achieve socioeconomic "success"" (2000, p. 378). To put it another way, in order to climb the social ladder, Sterling establishes a culinary relationship with his ethnic culture by means of his exploitation of it.

White Americans associate exotic food (ethnic food) with visual satisfaction/satiation. It is their way to exploit ethnic cuisines (and cultures). In his article “Boutique Multiculturalism”, Fish (1997) defines cultural colonizers as “boutique multiculturalists” (p. 378). According to him, they exploit foreign cultures by trying out their foods, clothing and any other cultural practices while posing as multiculturalists. Their adventures satiate their stomachs and their eyes. Their openness to different ethnicities/cultures appears as an act of charity. Despite its inclusive approach toward the other on the external level, it actually works on his/her exclusion by means of his/her (further) marginalization. In line with Fish’s definition, the novel’s white characters can be seen as “boutique multiculturalists” because they literally push Sterling to cook (exotic) Chinese food for them. They desperately crave for it just to appease their eyes. Their hungry gaze is an invitation to Sterling. Knowing this, Sterling grabs his chance to appease their hunger in order to find acceptance in the white society.

Upon his father-in-law’s demand (a white upper class Jewish man), Sterling starts his TV show to prepare exotic Chinese dishes for white fake multiculturalists. He becomes an insider of Chinese culinary culture by cooking Chinese food. Adopting Browder’s words, Sterling’s “ethnic impersonation” (qt. in Dalessio, 2008, p. 422) of a Chinese chef gives him an access to his ethnic culture. However, his insider position does not make him a real practitioner of Chinese culinary culture. His affiliation with it is not based on his sincere feelings, but rather, it is motivated by his objective to satisfy his white viewers’ appetite for exotic (and most importantly palatable) Chinese food and to obtain their love and affection. Sterling therefore manipulates his insider position and gives his white exploiters what they want to see: a humble and timid (and most importantly foolish) immigrant who cooks mysterious dishes from the Middle Kingdom. Sterling knows that, in his daily life, he is “not the kind of Chinese that viewers want to see” (p. 348) so he learns to “act” (p. 298) like one to please them. Sterling’s acting of the stereotypical image of the Chinese turns him to a comical figure who is after his American Dream at the expense of his ethnic heritage.

Sterling becomes a TV star by exoticizing the ethnic Chinese recipes he snatches from his mother. With their exotic names and familiar (safe) ingredients, his Chinese dishes conform to white Americans’ definition of exotic food. Motivated by his desire for social mobility, he presents a glamorized version of “the plebeian fare the masses apparently want” (p. 210). His food presentation appeals to the white public precisely because of its focus on exoticization and palatability. Rosalind Coward’s re-definition of Chin’s term “food pornography” (qt. in Lupton, 1996, p. 24) can be borrowed here to explain whites’ attention on the appearance of exotic food. According to her re-definition, the term comes to mean that food functions as a source of gratification through the pleasurable sensations its appearance ensures (ibid.). Sterling’s food presentation offers his white viewers the chance to experience “food pornography” (ibid.) through their consumption of the visuals of his exotic dishes. He therefore succeeds in appeasing the hunger of white fake multiculturalists.

Sterling’s “famine” (class envy) (p. 3) is not satiated by feeding his white viewers. It is because their (visual) consumption of his dishes does not bring his acceptance in American society. Their consumption corresponds with their exploitation of his ethnic culture and its members. As a racially and ethnically marked subject, Sterling is therefore manipulated by the white masses. His compliance with whites’ understanding of Chinese food does not award him with their approval. As a result of it, Sterling does not pass as one of *true* Americans.

Sterling shows his awareness of his exploitation in one episode of his TV show. During his acting, Sterling suddenly drops his comical persona when he spots a well-known ingredient on the kitchen counter: salt. By means of collective memory that ensures his momentary acceptance of his ethnic culture, Sterling starts telling the history of salt looking directly at his

white audience through the camera. His version of the history of salt differs from what his Western education has embedded in his mind. He rejects the white metanarrative on salt by remembering a suppressed history and exposing it to his audience. He looks at the camera and tells his white viewers, “salt was invented by the Chinese [...] The Chinese were the first to cultivate salt. We flooded fields with seawater, and after its evaporation, we harvested the remaining crystals from the soil” (pp. 332-333). Sterling’s awareness of the silenced history and his use of collective “we” here initially indicate his possible return to his roots as they point at his affiliation with Chinese field workers. Remembering the origin of salt, which is the “staple of life” (p. 332), offers Sterling a chance to re-establish his ties with his ancestors as well as with his parents. However, despite the momentary insubordination to the white rhetoric and rule, Sterling’s re-telling does not result in his full acceptance of his ethnic culture and history. His recollection of the forgotten is not enough for him to embrace his ethnic identity unconditionally.

Sterling’s rejection by the white hegemony does not wear him down. He continues to bow down to the white norms and perform the white culinary practices. His unwavering loyalty to American culinary culture exasperates his parents. His exotic food presentation on TV disturbs them especially. Genius and Zsa Zsa comprehend neither the dishes Sterling cooks nor the character he plays on TV because their culinary enculturation does not recognize them. Sterling’s and his parents’ conflicts over food and food presentation come to break the fragile bonds between them.

In the narrative, the disintegration of the Lung family becomes most apparent through the absence of commensality. From the beginning until the very end, there is not even one scene in the narrative where all the members of the Lungs come together around the dinner table. Eating together is an important factor in sustaining the sense of togetherness in the family unit. In the domestic realm, family members confirm and reinforce their identities by gathering around the dinner table and sharing food that appeals to their (common) taste buds. The act of commensality reveals the changing relationships and subject positions in the family. Therefore, as Lupton (1996) states, “[t]he ‘family meal’ and the ‘dinner table’ are potent symbols, even metonyms, of the family itself” (p. 39). Throughout the narrative, Sterling and his parents never share food in the private or the public realm. Their contrasting definitions of the appropriate food and conflicting understandings of good taste keep them from gathering around the dinner table. The absence of commensality in the Lung family breeds the absence of their family unity. The Lungs’ dinner table reveals the extent of their conflicts and points at their insolubility. It therefore signifies the family members’ alienation from one another. It also shows that the Lung family deviates from the social norm that associates the concept of family with the sense of togetherness.

Throughout the narrative, Sterling does nothing to improve his relationship with his parents. His class shame impels him to stay away from them. He therefore remains devoted to his palatal training and continues to mark his difference from them especially by cooking white food. Sterling’s cookery becomes the potent sign of his character. Since cooking offers a process of “culturing” (Lévi-Strauss, 2012, p. 41) based on the specific rules of the cuisine at stake, Sterling comes to cultivate his identity through his white cookery. In other words, Sterling uses his cooking skills to continuously affiliate himself with the white middle class despite its rejection of him.

Fischer’s reflection on the relationship between cookery and identification is significant to understand Sterling’s identification process. According to her, “cookery [...] give[s] [...] a place in the world, a meaning” (1988, p. 286). By assimilating into the white culture and abiding by its norms of cooking, Sterling shows his determination to improve his socio-economic

position in American society. His identification through his white cookery results in his disownment of a part of himself (his ethnic identity) which is not recognized by his cultural (American) identity. At the end of the narrative, Sterling therefore still does not share his parents' understanding of ethnic food and foodways.

In the last scene of *The Barbarians Are Coming*, Sterling rustles up "Genius's cracker stew" (p. 371) for Moses's (his son) sake. While serving it to his son, he introduces it as a Chinese dish of which recipe Genius brought from his home country. Sterling's cooking of the 'ethnic food' initially shocks readers as it signifies a sharp twist that can disrupt his white identity by polluting it. However, at that moment, Sterling discloses the fact that the ingredients of the concoction are "just flour, water, sugar, milk, and salt" (p. 372), the mass produced products, which are bought from American supermarkets. Hence, there is not any sign of it to ensure that it is an ethnic dish. In his ignorance of Chinese culinary culture, Sterling comes to believe that the concoction is authentic Chinese and so tells his son that it is "[t]he real thing" (ibid.). Sterling's understanding of the concoction (and ethnic food in general) completely differs from his father's understanding of it. Genius fixes this concoction on his modest dinner table when he arrives in America for the first time. It is born out of his socio-economic condition in society, and it has therefore no connection with Chinese cuisine. Sterling's inaccurate re-definition of it as authentic Chinese food marks his difference from his father and points at his deracination. It indicates that he guards himself against Chinese culinary culture, and as a result, he is not aware of the requisite qualities that identify ethnic food. At the end, Sterling still shows his adamancy on white food and foodways. Because it is the only way for him to pose as a real American.

Conclusion

Food is an indispensable object for humankind. It is occasionally dismissed as an everyday normality. Our consumption of food is not only for our physical sustenance. Our food practices (food preferences, cooking styles and eating habits) work to confirm our sense of self besides alleviating our hunger. Since each act of ingestion is a way to *become*, we keep on affirming our identities by eating the culturally appropriate food. Our manners of eating also reinforce our identities by marking our distinction from people with different eating habits. Being highly symbolic, our food preferences and eating habits always disclose who we are, or who we choose to *become*.

Louie's *The Barbarians Are Coming* has been reviewed by unearthing its kaleidoscopic food and class references. I have initially pointed out that Chinese food is foreign to the white culinary system and so it threatens the white American body with pollution. It has been underlined that Chinese food is defined as the lower class food, and its consumers are stigmatized through its inferior status in the white society. I have argued that Sterling's aspiration to move up the social ladder impels him to dismiss the ethnic lower class food, which contaminates his identity, and forces him to discipline his appetite and culinary practices based on the norms and values of the white culinary center. Sterling's adoption of the American diet and eating habits whitens his identity but it does not grant him full acceptance in American society. Even if he does not pass as one of white Americans, his white culinary performances still mark his difference from his parents who are identified by their consumption of the lower class food/ethnic food. My analysis has also shown that Sterling's and his parents' different culinary membership gives rise to serious conflicts in their family.

Bibliography

Barthes, R., (2012). Toward a psychosociology of contemporary food consumption. In C. Counihan and P. V. Esterik (Eds), *Food and culture: a reader*, 23-30: Routledge.

- Bourdieu, P., (2012). Distinction: a social critique of the judgement of taste. In C. Counihan and P. V. Esterik (Eds), *Food and culture: a reader*, 31-39: Routledge.
- Cacho, L. M., (2000). Review of Hunger, *The Barbarians Are Coming*. *Journal of Asian American Studies*, 3, 378-382.
- Chang, Y. I., (2008). Food, food consumption and the troubled self in Kingston's *The Woman Warrior*, Walker's *The Color Purple*, Tan's *The Joy Luck Club*, and Erdrich's *Love Medicine*. A. M. Magid (Ed), *You are what you eat: literary probes into the palate*, 345-366: Cambridge Scholars Publishing.
- Colanzi, R., (2008). Marginalization, inclusion, and social transformation: the politics of food in the kitchen and at the dining table. A. M. Magid (Ed), *You are what you eat: literary probes into the palate*, 27-43: Cambridge Scholars Publishing.
- Dalessio, W., (2008). The joy of cooking and eating: cultural hybridity and female empowerment in Oreo and Mona in the Promised Land. A. M. Magid (Ed), *You are what you eat: literary probes into the palate*, 409-446: Cambridge Scholars Publishing.
- Douglas, M., (1972). Deciphering a meal. *Daedalus*, 101, 61-81.
- Fischler, C., (1988). Food, self and identity. *Social Science Information*, 27, 275-292.
- Fish, S., (1997). Boutique Multiculturalism, or why liberals are incapable of thinking about hate speech. *Critical Inquiry*, 23, 378-395.
- Gabaccia, D. R., (2000). *We are what we eat: ethnic food and the making of Americans*. Harvard University Press.
- Georges, R. A. (1984). You often eat what others think you are: food as an index of others' conceptions of who one is. *Western Folklore*, 43, 249-256.
- Heldke, L., (2001). "Let's eat Chinese!": reflections on cultural food colonialism. *Gastronomica*, 1, 76-79.
- _____, (2006). The unexamined meal is not worth eating. *Food, Culture & Society*, 9, 201-219.
- Kalčik, S., (1984). Ethnic foodways in America: symbol and the performance of identity. L. K. Brown and K. Mussell (Eds), *Ethnic and regional foodways in the United States: the performance of group identity*, 37-65: University of Tennessee Press.
- Lévi-Strauss, C., (2012). The culinary triangle. In C. Counihan and P. V. Esterik (Eds), *Food and culture: a reader*, 40-47: Routledge.
- Louie, D. W., (2000). *The barbarians are coming*. New York: G.P. Putnam's Sons.
- Lupton, D., (1996). *Food, the body and the self*. SAGE Publications.
- Mannur, A., (2006). Asian American Food-Scapes. *Amerasia Journal*, 32, 1-5.
- _____, (2007). Culinary nostalgia: authenticity, nationalism, and diaspora. *MELUS*, 32, 11-31.
- _____, (2010). *Culinary fictions: food in South Asian diasporic culture*. Temple University Press.
- Sollors, W., (1986). *Beyond ethnicity: consent and descent in American culture*. Oxford University Press.
- Wong, S. C., (1993). *Reading Asian American Literature: from necessity to extravagance*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Wu, F. H., (2002). *Yellow: race in America beyond black and white*. New York: Basic Books.
- Xu, W., (2008). *Eating identities: reading food in Asian American Literature*. University of Hawai'i Press.

Mehmet Asaf'ın *Bihterle Muhlis* Adlı Hikâyesi ve İncelemesi

Mehmet Asaf's Story and Investigation of *Bihter and Muhlis*

Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI*

Öz

Birçok türde eserleri olan Mehmet Asaf'ın inceleme konumuz olan *Bihter'le Muhlis* adlı hikâyesi Bihter ve Muhlis adlı iki gencin çocuk yaşta birbirlerini sevmeleri, nişanlanmaları, ancak evlenememeleri üzerine kuruludur. Eser sekiz metin halkasından oluşur ve düz bir çizgi üzerinde ilerlediği için klasik hikâye formundadır. Açık mekânların daha çok tercih edildiği metnin başlangıcı İstanbul'da, sonu ise Bursa'da geçer. Zaman unsuruna eserde yer verilmez. Ancak dolaylı olarak kolera salgını ve Hocapaşa Yangını dolayısıyla okuyucunun zamanı çıkarması beklenir. Şahıslar kadrosu oldukça geniş olmasına rağmen Bihter ve Muhlis dışında hakkında bilgi verilen şahıs yoktur. Metnin dili bazı yerlerde sade, bazı yerlerde ise ağdalıdır. Kullanılan izlekler, aşk, âfet, kalıtım, salgın ve müzik kültürüdür.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Asaf, Bihter'le Muhlis, Yapı.

Abstract

The story of Mehmet Asaf, who has works in many genres, named Bihter and Muhlis, which is the subject of our study, is based on the fact that two young people, Bihter and Muhlis, loved each other at an early age, got engaged, but could not get married. The work consists of eight text circles and is in the form of a classic story as it proceeds on a straight line. The beginning of the text, in which open spaces are more preferred, takes place in Istanbul and ends in Bursa. The time element is not included in the work. However, indirectly, the reader is expected to take the time due to the cholera epidemic and Hocapaşa Fire. Although the staff is quite large, there is no person other than Bihter and Muhlis, about whom information is given. The language of the text is plain in some places and slick in others. The themes used are love, disaster, heredity, epidemic and music culture.

Keywords: Mehmet Asaf, Bihter'le Muhlis, Structure.

Giriş

Mehmet Asaf'ın¹ eserlerinden biri ve makalenin ana metni olan *Bihter'le Muhlis* adlı hikâyenin yayınlanma tarihi belli değildir. Ancak eser Osmanlı Türkçesiyle yayınlandığı için 1928'den önce yazıldığına hükmedilebilir. Eserin olay örgüsü Muhlis ve Bihter'in küçük yaşta birbirlerini sevmeleri, ancak evlenememeleri üzerine kuruludur. Eserin zamanı 1890'lı yıllara rastlar; mekân ise İstanbul'da başlayıp Bursa'da biter. Metnin geneline aşk duygusu hâkimdir. Şahıs kadrosu metnin türünden kaynaklı olarak dar tutulmuştur. İzlekler ise, çok geniş bir yer tutmaz. Makalenin amacı kısaca tanıtımı yapılan metni çeviriyazı ile neşretmek ve hikâyeyi çözümlenektir.

Olay Örgüsü

Mehmet Asaf'ın *Bihter Muhlis* adlı hikâyesi bir sünnet düğünü ile başlar. Sünnet düğününde henüz sekiz dokuz yaşındayken Bihter'i gören Muhlis ona âşık olur. O yıllarda Muhlis ve Bihter'in babası da bu birlikteliği uygun gördüklerini ve zamana bıraktıklarını ifade ederler. Muhlis on üç yaşında iken rüştiyeyi bitirerek idadiye geçer ve burada edebiyata merakı artar. Muallim Naci'yi çok beğenen Muhlis'in yanı sıra Bihter'in de edebiyata merakı vardır. Bihter'in edebiyata merakını gören babası, Muhlis'in babasından onun Bihter'e bazı geceler edebiyatın kaidelerini anlatmasını rica eder. Muhlis'in babası bunu münasip görür.

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, magcan1982@gmail.com

¹ Mehmet Asaf'ın hayatı ile ilgili olarak bk. Münir Süleyman Çapanoğlu, (1961). *Seksen yıllık gazetecimiz âsaf konsilîti*. İstanbul: Sinan Matbaası; Mehmet Nuri İnuğur (1999). *Türk basınında "iz" bırakanlar*, İstanbul: Der Yayınları; Müjgan Cunbur (2002). Borsacı, mehmet asaf. *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. , C. 2. s. 316-317; İhsan Işık, (2007). *Resimli ve metin örneklî türkiye edebiyatçıları ve kültür adamları ansiklopedisi*. (2. Cilt). Ankara: Elvan Yayınları; Mehmet Soğukömeroğulları, "Mehmet Asaf Borsacı", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 28.03.2019.

Muhlis'le Bihter'in müzik ve edebiyat icra ettikleri gecelerde her ikisi de şiirlerini okur ve müzik icra eder. Ancak Bihter'in babasının Bursa'ya tayininin çıkması üzerine Bihter'i yolcu etmek üzere rıhtıma giden Muhlis ve ailesi onları gemiye kadar bindirir. Bu sırada Muhlis Bihter'e kendisini unutmaması için fotoğrafını verir.

Muhlis, okul arkadaşı Şevket'e Bihter'le olan ilişkilerini anlatır. Şevket ona Bursa'nın yakın bir yer olduğunu kısa sürede oraya gidebileceğini söyler. Okulu bitirdikten sonra Şevket Bursa'ya, Muhlis ise İstanbul'a tayin edilir. Uzun bir süre görüşmezler ve hastalanan Muhlis doktor tavsiyesi üzerine Bursa'ya kaplıcalara gitmek zorunda kalır. Bursa'da trenden indiği sırada arkasından Şevket onu çağırır ve evine götürür. Onun evine gittiklerinde Şevket'in kızı Sara ile karşılaşan Muhlis'in çocukta tanıdık bir sima görmesi üzerine Şevket'ten Bihter'le evlendiğini öğrenir. O gece orada misafir olarak kalan Muhlis, ertesi gün yatağının üzerinde sararmış bir fotoğraf bulur ve fotoğraftakinin kendisi olduğunu anlar. Böylece on sekiz sene önce beslediği aşkın reddedildiğini fark eder.

Hikayenin vaka birimleri şu şekildedir:

1. Sünnet düğününde Bihter'le Muhlis'in birbirlerini görmesi ve Muhlis'in Bihter'i istemesi.
2. Muhlis'le Bihter'in edebiyata merakının başlaması ve Muhlis'in Bihter'e edebiyat dersleri vermesi.
3. Bihter'in babasının Bursa'ya tayini çıkması ve giderlerken Muhlis'in fotoğrafını Bihter'e vermesi.
4. Muhlis'in aşkını Şevket'e anlatması ve okulu bitirdikten sonra Şevket'in Bursa'ya, Muhlis'in İstanbul'a tayininin çıkması.
5. Muhlis'in hastalanması ve doktorların isteği üzerine Bursa'ya kaplıcaya gitmesi.
6. Bursa'da Şevket'le karşılaşması ve Şevket'in evine misafirliğe gitmesi.
7. Şevket'ten Bihter'le evlendiğini öğrenmesi.
8. Bihter'in on sekiz yıl önceki fotoğrafını yatağının üzerine bıraktığını görerek reddedildiğini anlaması.

Sekiz metin halkasından oluşan metnin 1. ve 2. metin halkaları eserin giriş mahiyetinde kaleme alınmıştır. Merak unsuru 3. metin halkasında başlar. Buna göre 3, 4, 5, 6 metnin gelişme bölümüdür ve merak unsuru üst düzeye çıkarılmıştır. 7. ve 8. metin halkaları düğümün çözüldüğü ve Muhlis'in reddedildiğini öğrendiği bölümlerdir. Bu tür metinler İsmail Çetişli'ye göre "tek zincirli olay örgüsü" şeklinde tanımlanır (Çetişli, 2004: 32). Metnin baştan başlatma metoduyla kurgulanan (Çetin, 2005: 190) küçük bir aşk hikâyesi olmasına, olayın düz bir çizgide ilerlemesine ve olay unsurunu öncelemesine (Çetin, 2017: 17) bağlı olarak klasik hikâye olduğuna hükmedilir.

Anlatıcı ve Bakış Açısı

Metinde "nesnel tutumlu gözlemci anlatıcı" kullanılır. Metnin ilk paragrafında bunu hissetmek mümkündür.

"Evin içi kalabalık mı kalabalık...Sinekli Bakkal'dan halesi, Çapa Çeşmesi'nden teyzesi, Gedikpaşa'dan büyük ablası, Kabasakal'dan anneanesi, Zirek'ten ebesi, Kara Gümrük'ten eski aşçı kadın, Yeni Bahçe'den kahveciye verdikleri besleme, Kırkçeşme'den komşunun azatlısı Tarandil bugün hep buraya toplanmışlar..." (s. 2).

Yukarıdaki örnekte anlatıcının olayları gözlemlediği ve bunu nesnel bir şekilde yaptığı net olarak görülür. Bulunduğu sünnet düğününde kişileri gözlemler ve onların aklından geçenleri dikkate almayarak sadece gözlemlerini nesnel bir şekilde anlatmaya çalışır. Buna bağlı olarak gözlemci figürün bakışıyla kaleme alınan metinde hikâyenin unsurları olan mekân, zaman, olay, ve şahıs kadrosu onun bakış açısıyla okuyucuya sunulur.

Mekân

Olayın yoğun olarak işlenmesine bağlı olarak hikâyede açık ve kapalı mekânlar genel olarak tasvirlerine girilmeden isim olarak verilmiştir. Hikâyenin önemli bir bölümü İstanbul'da geçer. İstanbul'un semtlerinden Sarıyer, Boğaziçi, Kadıköy, Haydarpaşa, Sinekli Bakkal, Çapa Çeşmesi, Gedikpaşa, Kabasakak, Zirek, Kara Gümrük, Yeni Bahçe, Kırk Çeşme metinde isim olarak geçen mekânlardır. Ayrıca Muhlis'in Bihter'i yolcu etmek için Galata rıhtımına gitmeleriyle birlikte kendine yer bulan Galata Rıhtımı metinde geçen İstanbul'la ilgili mekânlardandır. Galata Rıhtımı'nın fiziksel tasviri metinde yer almamasına rağmen yolcuların çok olduğu ve hamalların yük taşıdıkları vesilesiyle kısa bir tanıtıcı bölüm yer alır. Bihter'in babasının tayininin Bursa'ya çıkmasıyla birlikte İstanbul dışında ikinci bir il de mekân olarak kullanılır. Muhlis'in arkadaşı Şevket, Muhlis'e Bursa yolunu tarif ederken Mudanya'dan gidildiğini ve tren kullanıldığını ifade eder. Ayrıca Bursa'nın İstanbul'un bir mahallesi olduğunu ve Sarıyer'e gitmek gibi gidildiğini de ifade ederek yakınlığını vurgular. Metinde Bursa, Muhlis'in oraya hastalığı sebebiyle yeniden gidişi üzerine tekrar metne dâhil olur. Bursa'ya giderken arkadaşı Şevket'in dediği güzergâhtan Bursa'ya ulaşır. Bursa bu defa Çekirge ilçesi ve kaplıcalarıyla tanıtılır. Çekirge'deki Acemler İstasyonu da Muhlis'in orada trenden inmesiyle isim olarak geçer. Yolculuğunu anlatırken her iki tarafın zeytin ağaçları ile dolu olduğunu da belirtir. Acemler İstasyonu'nda arkadaşı Şevket'le karşılaşan Muhlis, onun tayin yerlerini öğrenmesine bağlı olarak İzmir ve Konya da isim olarak hikâyeye dâhil olur.

Hikâyede kapalı mekânlar da çok fazla detay verilmeden kullanılır. İlk mekân sünnet düğünü yapılan evdir. Buranın kalabalık olması dışında tasvirine yer verilmemiştir. Metindeki diğer mekân Bihter'in İstanbul'daki evidir. Bu ev hakkında da metinde bilgi verilmez. Sadece Bihter'in şiir okumak için içerideki odadan gelmesi evde birden çok oda olduğuna delalet eder. En son mekân ise, Bihter ile Şevket'in Bursa'daki evidir. Ev hakkında hiçbir bilgi verilmez. Ancak Muhlis'in burada kaldığı oda isim olarak kullanılır.

Zaman

Hikâyede nesnel zaman ile ilgili net bir bilgi verilmez. Ancak iki önemli tarihî olaya gönderme yapılarak metnin zamanı hakkında okuyucu fikir sahibi edilir. Bunlardan ilki İstanbul'daki büyük kolera salgınıdır. İstanbul'daki kolera salgını 1831'de başlamış ve uzun yıllar devam etmiştir (Özdemir, 2019, s. 27). Bu bilginin ardından Hocapaşa Yangını'nın olmadığı dönemlerde geçtiği bilgisi verilir (s. 5). Hocapaşa yangını'nın tarihi 1865'tir (Gürses Söğüt, 2019, s. 54-59). Muhlis'in babasının gönül ilişkisi bu tarihlere rastlar. Olay da bu tarihten 25-30 yıl sonrasında geçer. Buna göre metnin nesnel zamanının başlangıcı 1890'lı yıllara tekabül eder ki Muhlis bu yıllarda 8 yaşındadır. Metnin ikinci bilgi verilen kısmı Muhlis'in 14 yaşında Bihter'e müzik dersi vermeye başlamasıdır. Hikâyenin sonunda ise bu tarihten 15 yıl geçmiş ve Muhlis Bursa'ya gitmiştir. Buna göre metin 1890'lı yıllarda başlamış 1920'li yıllarda son bulmuştur. Başka bir deyişle otuz yıllık bir zaman diliminde geçer. Ayrıca Bursa'ya gittiği dönem bahar mevsimi ve nisan ayı sonudur.

Nesnel zaman haricinde hikâyenin Bihter ve Muhlis'in çocukluğuyla başlayıp, birbirlerine âşık olmaları ve kendilerine farklı yollar çizmeleri çevresinde ilerlediği için zaman unsuru bu iki şahsın yaşam evrelerine göre şekillenen biyografik bir sürecin zamana uyarlanan izdüşümüdür. Çünkü metnin süreci takip edildiğinde Muhlis'in sünnet düğünüyle başlayıp Bihter'e âşık olması ve Bihter'den ayrılmaları şeklinde bir zaman eğrisinin mevcut olduğu görülür. Ayrıca Muhlis'in Bihter'in evine gidiş süreci olan 1 hafta veya on gün, Bursa'ya gidiş süresi olan on beş yıl sonra ve Bursa'ya yolculuğu olan dört buçuk saat hep aynı anlayışın tezahürüdür.

Metinde zamanla ilgili diğer dikkat çeken nokta net tarihlerin bazen verilmemiş olmasıdır.

“Geçmiş gün... Yirmi beş senelik bir şey.. Belki de otuz.. Büyük koleradan evvel miydi, sonra mıydı bilmem? Hocapaşa yangını o zaman galiba daha olmamıştı.” (s. 5).

“Bu geceden sonra hemen bir hafta kadar Muhlis’le Bihter birbirlerini görmemişlerdi. Bir hafta, belki on gün sonra bir gece yine ailesiyle beraber Muhlislerin evine gelen Bihter; gayet endişeli bir tavır ile:” (s. 16).

Ancak hikâye kişilerinin yaşları ve yaşlarının ilerlediği dönemlerde verilen tarihler oldukça nettir. *“Muhlis’in on sekiz sene evvel gözyaşlarıyla beslediği aşk-ı masumanesi on sekiz sene sonra işte böyle iade olunmuş, reddedilmişti.” (s. 24)* örnekte bu daha net görülür.

Şahıs Kadrosu

Kurmaca eserlerde, olayın meydana gelmesinde etken rol üstlenen insan veya insan vasfı kazanmış varlıklar veya kavramlar “şahıs kadrosu”nu oluştururlar (Aktaş, 2015, s. 43). *Bihter’le Muhlis* adlı hikâyenin şahıs kadrosu Muhlis, Bihter ve fon veya dekoratif kişilerden oluşur.

Muhlis

Muhlis’in sekiz yaşında sünnet olmasıyla hikâye başlar. Sünnet düğününde Bihter’i gören Muhlis ona âşık olur. Babası Zekâi Efendi’dir. On üç yaşında rüştüyeyi bitiren Muhlis idadiye geçer. Bu yıllarda şiire yakınlığı başlayan Muhlis’in en sevdiği sanatçılar Nedim, Fuzuli, Muallim Naci, Nuri, Şeyda, Andelib, Müstecabizade İsmet, Andelib, Mehmet Celal ve Muhyiddin’dir. Aruzu öğrenmiş ve edebiyat kurallarını okumuştur. Kendisi de çeşitli şiirler kaleme almaktadır. Bu alanda oldukça ilerlediği için Bihter’in babası ondan kızına edebiyat dersleri vermesini rica eder. Bihter’e olan sevgisi bitmeyen Muhlis, o Bursa’ya giderken ona fotoğrafını verir. Fakat tekrar onun peşinden gitmez. Bunu da utangaç ya da sevdiğinin peşinden gitmeyen bir kişi olarak yorumlamak mümkündür. Kendi iç dünyasını fazla dışarıya veremeyen bir kişi olan Muhlis’in bu sevdasından sadece arkadaşı Şevket’in haberi vardır. Başka bir deyişle bu düşüncesini sadece Şevket’e söyler. Bu da onun içe kapanık bir kişi olduğuna delalet eder. Okulu bittikten sonra İstanbul’da bir memuriyete tayin edilir, bir taraftan da edebiyatla meşgul olur. Metnin sonlarına doğru yakalandığı bir hastalık dolayısıyla zayıfladığı hakkında bilgi verilir. Bu dönemlerde metnin ilerleyişine bağlı olarak otuz bir yaşında olduğuna hükmedilir. Söz konusu hastalık dolayısıyla Bursa’ya yalnız gitmesine bağlı olarak evlenmediği gözlemlenir. Metnin sonunda sevdiği kızın en yakın arkadaşıyla evlenmesi ve yatağına 18 yıl önce verdiği fotoğrafı bırakmasını aşkının reddedilmesi olarak algılaması da hikâye kişinin kendisinde hiç suç bulmadığı anlamına gelir ki içe kapanık kişi özelliği olarak söz konusu durumu yorumlamak gerekir. Muhlis’in fiziksel özellikleri ile ilgili metinde herhangi bir bilgi verilmez.

Bihter

Muhlis’in sünnet düğününde altı yaşındadır. Onunla ilgili verilen fiziksel tasviri göre kara gözlüdür. Babası Arif Bey’dir. Muhlis idadiye geçtiği sıralarda edebiyat sahasında okuduğu anlar bir seviyededir. Şiir yazmakta, ut çalmaktadır. Şevket’le Bursa’da evlenmiş 12 yaşında Sara adında bir kızı olmuştur. On sekiz yıl sonra Muhlis’in verdiği fotoğrafı tekrar ona iade etmesi Muhlis’i suçlamak veya eleştirmek içindir. Çünkü Şevket Bursa, Konya ve İzmir’de çalışıp Bursa’ya yeniden tayin olduktan sonra evlenmişlerdir ve o zamana kadar Muhlis’i beklemiştir.

Fon / dekoratif kişiler

Metinde olay genel olarak Bihter ve Muhlis çevresinde cereyan eder. Eserde birçok kişi olmasına rağmen bunlar ya sadece isim olarak geçerler ya da çok kısa bilgilerle onlar hakkında okuyucu haberdar edilir.

Evin içi kalabalık mı kalabalık...Sinekli Bakkal'dan halesi, Çapa Çeşmesi'nden teyzesi, Gedikpaşa'dan büyük ablası, Kabasakal'dan anneanesi, Zirek'ten ebesi, Kara Gümrük'ten eski aşçı kadın, Yeni Bahçe'den kahveciye verdikleri besleme, Kırkçeşme'den komşunun azathısı Tarandil bugün hep buraya toplanmışlar...

Bunlara Muhasebecilerin hanımı iki kızıyla, Alperdelilerin hanımı beş yaşındaki torunuyla, Defterdarların gelinini iki çocuğu bir hizmetçisiyle, Yağlıkçıların kaynanasını kız kardeşiyle, Mısırçarşıhıların annesini gelini ile, yandaki, karşıdaki, alt ve üst taraftaki komşuları, uzaktan yakından, Boğaziçi'nden, Kadıköy ve Haydarpaşa'dan gelenleri bütün büyüğü, küçüğü, ortancası, çocuğu, görünçesi, kaynanası, baldızı, kızı, torunu, hizmetçisi, beslemesi ile ilave edecek olursanız evin ne derecede izdiham içinde olduğu derhâl tezahür eder. Gürültü, patırtı mı dediniz? Haddi, hesabı yok. Sadanın, ziriltinin, vızılının envai: (s. 2-3).

Muhlis'in ninesi, annesi, Bihter'in annesi ve babası Zekâi Efendi metinde isim olarak kişilerdir. Muhlis'in idadiden arkadaşı Şevket de Bihter'le evlenmesi dolayısıyla hakkında diğerlerinden biraz fazla bilgi verilen kişilerden biri olur. İdadiden sonra Bursa, Konya, İzmir ve Konya'da çalışan Şevket, Muhlis'in dert ortağıdır ve Muhlis Bihter'e aşkını ona itiraf etmesine rağmen Bihter'le evlenmiştir. Bursa'da oturmaktadır.

Metinde gençliğiyle ilgili bilgi verilen tek kişi Muhlis'in babası Arif Bey'dir. Buna göre, Arif Bey, on beş yaşında tiyatrolara gitmekte, kantocu kızlara çiçek atmaktadır. Bunu mahallenin kadınları kepezelik olarak algılar. Elenko veya Katinko adlı kadına gönül vermiştir. Ayrıca başka bir mavi gözlü kızla da ilişkisi olduğu ifade edilir. Muhlis'in sünnet düğününde kara gözlü kız istemesi de babasının bu gönül ilişkilerine bağlı olarak açıklanmaya çalışılır.

Dil ve Üslûp

Metnin dili genel olarak sade olmasına rağmen ağır ifadelerin de kullanıldığı dikkati çeker. Mehmet Asaf, bu metni oluştururken konuşma dilinin bütün imkânlarından faydalanır. Karşılıklı konuşmalara fazlaca yer vererek insanların birbirleri arasındaki sosyal ilişkileri açıklamaya çalışır (Çetin, 2005, s. 258). Metnin başında geçen “hanımne”, “ayol” gibi ifadeler konuşma dilinin samimi hitap cümleleri kısmına örnektir. Bunlar haricinde genel olarak metin karşılıklı konuşmalar ve nesnel gözlemci anlatıcının olayı aktarması üzerinde şekillenir.

Anlatım Teknikleri

Mehmet Asaf'ın *Bihter'le Muhlis* adlı hikâyesinde anlatım tekniklerinden geriye dönüş tekniği, diyalog tekniği ve montaj tekniği kullanılır.

Geriye Dönüş Tekniği

Bu teknik hikâyenin sadece bir yerinde kullanılır. Muhlis'in babasının geçmişteki hayatı geriye dönüş tekniğiyle hatırlanır.

-A hanım, unuttunuz mu? Onun babası da küçüklüğünde öyle idi. Elimde doğdu, büyüdü. Bilmez miyim hiç? On beşinde miydi; on altısında mı, işte o kadar bir şey...Yaptığı kepezelikler bütün mahallede çan çalınırdı. Tiyatrolara gidermiş de kantocu kızlara çiçek atarmış. Günahı üstünde kalsın. Benim neme lazım. Ben görmedim. Gördüm desem iki elim yanıma gelir. O zaman söylerlerdi. Geçmiş gün... Yirmi beş senelik bir şey.. Belki de otuz.. Büyük koleradan evvel miydi, sonra mıydı bilmem? Hocapaşa yangını o zaman galiba daha olmamıştı. O zamanın meşhur bir kokonası varmış. Elenko mudur, Katinko mudur? Nedir? İşte öyle bir kadın... Bu çocuğun babası, o vakit o kadını severmiş. Bizim rahmetli hacıdan da başka bir şey işitmişim. Hacı bana bir gün dedi ki:

-Aman yahu, tirşe boyalı evin çocuğunu görme. Ben gördüm de parmağım ağzımda kaldı. Ne olmuş ayol?

dedim. Sonra bizim rahmetli birer birer anlattı. Çeşmenin üstündeki evin ortanca kızı bildiniz ya. Hani ya tenzifattaki kâtibin boşandığı maviş gözlü kız... Canım bilmeyecek ne var? Daha geçen gece lakırdısı oldu idi de kırkını geçkindir diyorduk. İşte o kızı severmiş. Ne diyecektim? İşte bu çocuk da babasına çekmiş. (s. 5-6).

Yukarıda alıntılanan bölümde Muhlis'in kara gözlü istemesi bağlamında çağrışım yöntemiyle babasının geçmişteki gönül ilişkileri hatırlanır ve geriye dönüş tekniğiyle sohbet konu olur.

Diyalog Tekniği

Roman ve hikâyenin temelinde yer alan diyalog yönteminden genel olarak bütün sanatçılar faydalanırlar. Diyalog yönteminin temel amacı farklı kişileri olaya dâhil etmek, anlatıma doğallık kazandırmak ve metnin ağırlığını hafifletmektir (Tekin, 2003: 254-255). Mehmet Asaf'ın *Bihter'le Muhlis* adlı hikâyesinde genel olarak metne doğallık kazandırmak ve farklı kişileri olaya dâhil etmek amacıyla diyalog tekniği kullanılmıştır.

- *Şeker isterim hanımne!*
- *Şeker mi istedin; peki alalım benim bal yavrum!*
- *Bal isterim.*
- *Sen ağlama da bal aldırayım benim elmas çocuğum!*
- *Elmas isterim.*
- *Beybaban sana elmaslı saat de alacak benim kara gözlü evladım. (s. 4)*

Yukarıda alıntılanan bölümde olay örgüsünün hafifletilmesi ve konuşma dilinin imkânlarından faydalanılarak anlatıma doğallık kazandırılmak istenir. Diğer diyalogların kullanıldığı yerlerde de yeni kişilerin metne dâhil edilmesi sağlanmıştır.

Montaj / metinlerarası ilişkiler

Montaj tekniği, romancının genel kültür bağlamında farklı bir metinden alıntılacağı bölümü eserinin içerisine katması veya kullanması demektir (Tekin, 2003, s. 243-244). Bu yöntemin bir diğer adı metinlerarası ilişkilerdir. İki veya daha çok metnin bir araya gelmesiyle oluşan metinlerarasılıkta bir metni başka metinler meydana getirir (Yalçın-Çelik, 2005, s. 47; Çetin, 2004, s. 9). Montaj tekniğinin eserin anlatımına katkı yapması ve zenginleşirmesi gerekir (Kolcu, 2005, s. 64).

Mehmet Asaf'ın *Bihter'le Muhlis* adlı hikâyesinde kolaj tekniğiyle bazı şiirlerin metnin içerisine dâhil edildiğini görmek mümkündür. Birçok yerde kolaj tekniğiyle şiirler metne dâhil edilmiştir. Bunlardan biri olan Yavuz Sultan Selim'in "felek" redifli eserini örnek olarak alıyoruz.

Merdüm-i dideme bilmem ne füsün etti felek
Giryemi etti füsün eşkimi hûn etti felek
Şîrler olurken pençe-i kahrımda lertzân
Beni bir gözleri âhûya zebun etti felek (s. 15)

İzlek

Hikâye genel olarak aşk unsuru üzerine bina edilir. Ancak bunun yanı sıra âfetler, eşya, kalıtım, edebiyat ortamı, müzik konularına da değinilir. Hikâye genel olarak edebiyatın eski meselelerinden biri olan kavuşamayan iki kişi üzerine bina edilir. Fakat burada bir sınavdan geçme ya da birbirini arama söz konusu değildir. Tesadüf üzerine sünnet düğününde çocukken başlayan aşk öyküsü yine tesadüf üzerine Bihter'in evlendiğini Muhlis'in öğrenmesi üzerine son bulur. Bu birlikteliğe engel eskilerde olduğu gibi ne aile ne ekonomi ne de üçüncü kişilerdir. Tamamıyla Muhlis'in vazgeçışı ve bu aşkı kendi iç dünyasında önceleneceğidir. Bu yönüyle

kendisinden önce yazılmış olan diğer aşk hikâyelerinden ayrılır. Sekiz yaşında kara gözlü olarak nitelediği ve ailelerin de buna rıza gösterdiği aşka belki tek engel Bihter'in babasının Bursa'ya tayini üzerine uzaklıktır. Bu eski edebiyatta kavuşamamanın önünde bir engel teşkil etmez. Hatta bunun engel teşkil etmeyeceğini Şevket Muhlis'e anlatır. Şevket'in Bihter'le evlenmesini de üçüncü kişi olarak algılamamak gerekir. Çünkü uzun bir zaman geçtikten sonra Bihter Muhlis'ten herhangi bir haber alamayınca Şevket'le evlenmiştir. Aile noktasında da her iki aile daha çocukları küçükken ikisinin evlenmesini münasip görmüş, hatta nişan bile takmıştır. Bunların sonucu olarak ikisinin kavuşamamasının tek nedeni mekân değişimi ve Muhlis'in sevdiğinin peşinden gitmeyerek aşkı önceleneceğidir.

Mehmet Asaf, *Zavallı Baba* adlı hikâyesinde olduğu gibi *Bihter'le Muhlis* adlı hikâyede de yaşanan büyük olaylara atıfta bulunur. Hatta yaşlı bayanların zamanı algılama biçimlerini de bu minvalde oluşturur. Buna göre 1865 yılında yaşanan Hocapaşa Yangını ve 1831'de başlayıp uzun yıllar devam eden kolera salgını metinde dikkat çekilen âfetlerdendir.

Özellikle Servet-i Fünûn romanlarında görülen eşya vasıtasıyla sevdiğini unutmama metaforuna burada da rastlanılır. Muhlis Bihter'den ayrılırken ona kendisini unutmaması için bir fotoğrafını verir. 18 yıl sonra da Bihter aynı fotoğrafı kendisine iade ederek onun masumane aşkını reddettiğini eşya vasıtasıyla ifade eder. Metnin Servet-i Fünûn özellikle *Aşk-ı Memnu* romanından tek farkı orada kadın eşyası aşk simgesi (Çetin, 2016, s. 93) olarak görülürken *Bihter'le Muhlis* adlı hikâyede erkek kadına fotoğrafını verir.

Naturalistlerin üzerinde durduğu kalıtım fenomeni yani davranışların da ebeveynlerden çocuğa intikal etmesi düşüncesi eserde dikkat çeken unsurlardandır. Buna göre naturalistlerin “*Bu oylumlu yapıtta romancı birbirini izleyen beş kuşak boyunca kalıtımın ne denli etkili olduğunu ve içinde yaşadıkları koşulların bu soyun bireylerinde duygu, istek, dürtü, tutku ve benzeri her türlü doğal, içgüdüsel ve toplumsal davranışları nasıl etkilediğini göstermek istemiştir.*” (Sunel, 1981, s. 146) düşüncesi *Bihter'le Muhlis* adlı hikâyedeki Muhlis'in davranışlarını etkileyen unsurlardan birisi hâline dönüşür. Muhlis'in çocuk yaşta, sünnet düğününde kara gözlü isterim demesini ayıplayan kadınlar, bu anlayışın ona babasından geçtiğini ifade ederler. Babası Zekâi Bey'in on beş on altı yaşlarında kadınlarla iletişim kurması ve tiyatrodaki kadınlara gül atmasının sonucu olarak oğlunun da böyle olduğunu düşünürler. Söz konusu yaklaşım natüralistlerin neden sonuç ilişkisi ile kalıtım anlayışına yakınlık gösterir.

Eserde Muhlis vasıtasıyla Mehmet Asaf kendi edebiyat anlayışı, dolayısıyla o dönemdeki edebiyat ortamı hakkında bilgi verir. Buna göre Muhlis divan edebiyatı şairlerinden Nedim ve Fuzuli'yi; Muallim Naci ve onun devamı olan Nuri Şeyda, Andelib, Müstecabizade, Mehmet Celal ve Muhyiddin'i lezzetle okumaktadır. Mehmet Asaf, bu ifadelerle edebiyat açısından Muallim Naci taraftarı olduğunu hikâye kişisi tarafından beyan etmektedir.

Metnin üzerinde durduğu diğer izlek müzik kültürüdür. Muhlis ve ailesi Bihter'in evine gittiğinde “sûz-nâk” makamında Bihter onlara ut çalar ve gazel okur. Burada ev ortamındaki müzik sefaları dikkati çeker ve sosyal hayat içerisinde yer alan müzik kültürü dikkatlere sunulur. Diğer taraftan sosyal hayatta yer alan tiyatrolarda müzik kültürünün yaygın olduğu da vurgulanarak İstanbul'daki eğlence mekânları hakkında bilgi verilir. Muhlis'in babası tiyatrolara gitmekte ve burada kantocu kızlara gül atmaktadır. Bu vesileyle hem müzik kültürü hem de İstanbul'daki eğlence hayatı hakkında bilgi verilir.

Sonuç

Mehmet Asaf'ın *Bihter'le Muhlis* adlı hikâyesi Bihter ile Muhlis'in çocuklukta başlayan aşk maceralarını konu alır. Bihter'in ailesinin İstanbul'dan ayrılması üzerine iki gencin aşkları evlilik ile sonuçlanamaz ve Bihter Muhlis'in en yakın arkadaşı Şevket ile evlenir. Olay örgüsünün kısaca bu şekilde ilerlediği metinde sekiz metin vaka birimi mevcuttur. Bu vaka

birimleri düz bir çizgi şeklinde ilerler ve merak unsuru sadece metnin sonuç kısmında kendine yer bulur. Metinde “nesnel tutumlu gözlemci anlatıcı” kullanılır. Anlatıcı olaylara müdahale etmez, yorumlamaz ve sadece gördüklerini okuyucuya tasvir etmekle yetinir.

Eserde mekân unsuru genellikle açık mekânlar çevresinde vücut bulur. Kapalı mekân olarak Muhlis'in evi, Bihter'in İstanbul'daki evi ve Bihter'in Bursa'daki evi yer almasına rağmen söz konusu yerler sadece isim olarak kullanılıp haklarında okuyucuya bilgi verilmez. Açık mekân genel olarak İstanbul'dur. İstanbul'un çeşitli semtleri eser içerisine serpiştirilerek şehir tanıtılmaya çalışılır. Diğer açık mekân ise, Bursa'dır. Bursa'ya yolculuk ve Bursa'nın kaplıcaları eserde vurgulanan hususlardır. Konya ve İzmir de Şevket'in tayin oldukları yerler olması sebebiyle metinde sadece isim olarak geçen yerlerdir. Metnin nesnel zamanı 1890'larda başlayıp 1910'lara kadar sürer. Zaman unsuru ile ilgili metinde net bir bilgi olmayıp kolera salgını ve Hocapaşa Yangını dolayısıyla metnin zamanı gösterilmeye çalışılır. Eser Bihter ile Muhlis'in çocukluklarından başlayarak ilerlediği için biyografik bilgiye bağlı olarak zamanın kullanıldığı görülür; metin de baştan başlayarak vücut bulduğu için klasik hikâye formuna uygundur. Diğer taraftan hikâyenin bazı bölümlerinde net bir tarih verilmekten kaçınıldığı görülür.

Hikâyenin kişiler kadrosu geniş olsa da haklarında bilgi verilen kişi sayısı azdır. Buna göre Muhlis, entelektüel, edebiyata meraklı, aşkının peşinden koşmayan bir kişilik özelliği çizer. Bihter de entelektüel, edebiyat ve müziğe meraklı, aşkıdan vazgeçmeyen, uzun yıllar Muhlis'i bekleyen, ancak o gelmeyince evlenen bir kişidir. Muhlis'in babası hakkında bilgi verilen diğer kişidir. Gençliğinde hovardalık yapan, yabancı bayanlarla gönül eğlendiren bir yapıya sahiptir. Bunların dışında fon karakterler oldukça fazladır. Sünnet düğünü merasimi vesilesiyle birçok kişi olaya dâhil olur. Ancak bunlar içerisinde Bihter'le evlenen ve Muhlis'in en yakın arkadaşı olan Şevket, Muhlis'in dert ortağı olması ve Bihter'le evlenmesi dolayısıyla hakkında diğer fon karakterlere göre daha fazla bilgi verilen kişilerdendir. Metnin dili bazı yerlerde sade, bazı yerlerde ise oldukça ağdalıdır. Eserde anlatım tekniklerinden diyalog, geriye dönüş tekniği ve montaj tekniği kullanılır.

Metinde kullanılan izleklerden ilki âşktır. Kavuşamayan âşık imgelemi Türk edebiyatını uzun yıllar etkilemiş olmasına rağmen hikâyedeki birleşememe unsurunun temel sebebi âşık gençlerden birisinin sevdiğinin peşinden gitmemesidir. Aileler bu konuda oldukça ılımlı, hatta bu evliliği destekleyen bir yapıdadır. Bundan dolayı söz konusu iki gencin evlenmeleri için önlerinde bir engel yoktur. Sadece tek engel Bihter'in babasının tayini dolayısıyla Bursa'ya gitmiş olmasıdır. Ancak bunun engel olmadığı Muhlis'in Şevket'le olan konuşmasında yazar tarafından gün yüzüne çıkarılır. Eserin diğer izleği âfettir. Hocapaşa Yangını ve Büyük Kolera Salgını eser kişilerinden birisinin zamanı algılaması dolayısıyla esere dâhil olur. Sevdiğinden bir nişan olarak eşyanın kullanımına, Bihter giderken Muhlis'in ona verdiği fotoğrafla göndermede bulunulur. Kalıtım izleği, Muhlis'in çocukken kara gözlü istemesinin sebebi olarak babasının hovardalıklarının örneklendirilmesiyle gün yüzüne çıkar. Edebiyata meraklı olan Muhlis, yazarın yazına bakış açısını vermesi ve edebiyat ortamını anlatması bakımından önem taşır. Buna göre, Muhlis Fuzuli, Nedim ve Muallim Naci ile onun devamını lezzetle okumaktadır. Bütün eserlerinde bir şekilde müzik bahsi açan Mehmet Asaf, *Bihter'le Muhlis* hikâyesinde de Bihter'in sûz-nâk makamında ut çalmasına göndermede bulunur.

Sonuç olarak, *Bihter'le Muhlis* hikâyesi iki gencin uzaklık yönüyle birbiriyle evlenememeleri, edebiyat ortamı, âfetler, kalıtım unsuru, müzik zevki ve İstanbul'un yaşam şartları üzerine bina edilmiş bir metindir.

BİHTER'LE MUHLİS

Küçük Hikâye

Sahip ve Nâşiri:

Kütüphane-i Sudi

İstanbul – Babıali Caddesi Numara 40

(2) BİHTER'LE MUHLİS

Evin içi kalabalık mı kalabalık... Sinekli Bakkal'dan halası, Çapa Çeşmesi'nden teyzesi, Gedikpaşa'dan büyük ablası, Kabasakal'dan anneanesi, Zirek'ten ebesi, Kara Gümrük'ten eski aşçı kadın, Yeni Bahçe'den kahveciye verdikleri besleme, Kırkçeşme'den komşunun azatlısı Tarandil bugün hep buraya toplanmışlar...

Bunlara Muhasebecilerin hanımı iki kızıyla, Alperdelilerin hanımı beş yaşındaki torunuyla, Defterdarların gelinini iki çocuğu bir hizmetçisiyle, Yağlıkçıların kaynanasını kız kardeşiyle, Mısırçarşılıların annesini gelini ile, yandaki, karşıdaki, alt ve üst taraftaki komşuları, uzaktan yakından, Boğaziçi'nden, Kadıköy ve Haydarpaşa'dan gelenleri bütün büyüğü, küçüğü, ortancası, çocuğu, görümcəsi, kaynanası, baldızı, kızı, torunu, hizmetçisi, beslemesi ile ilave edecek (3) olursanız evin ne derecede izdiham içinde olduğu derhâl tezahür eder. Gürültü, patırtı mı dediniz? Haddi, hesabı yok. Sadanın, zırlıtının, vızılıtının envaı:

- Anne ben de oyuncak isterim.
 - Burada rahat durursan yarın sana da öyle yelkenli kayak alırım.
-

- Hanımne! On para ver! Kapının önünde şekerçi duruyor. Latilokum alacağım!
- Gözü kör olası yumurcak! Şimdi sakızleblebisi yedin! Aman Allah ne pis boğazlık bu!
- Hanımne! Hokkabaz nerede?

Bir aralık def gürültüleri;

Cif caf caf cif caf

- Ama benim pehlivanım!
- Buyur ustacığım!

Bu sırada sünnet çocuğunda zırlıtı:

- Hanımne! Hanımneciğim! Acıyor hanımına acıyor!

Hanımnesi karyoladaki mavi takyeli toramanın boynuna sarılarak ve yanaklarından şap şap öperek:

- Hanımnesinin kuzusu benim güzel yavrum! Benim güzel şeker evladım!

(4) Çocuk huysuzlanarak:

- Şeker isterim hanımne!
- Şeker mi istedin; peki alalım benim bal yavrum!
- Bal isterim.
- Sen ağlama da bal aldrayım benim elmas çocuğum!
- Elmas isterim.
- Beybaban sana elmaslı saat de alacak benim kara gözlü evladım.

Çocuk hâlâ ağlayarak:

- Kara gözlü isterim hanımne.

Sünnet çocuğunun kara gözlü isterim diye zırladığını işiten hanımlardan birkaçı yavaş yavaş konuşmaya başladılar:

- İşitiyor musun Huriye Hanım. Oğlan kara gözlü isterim diye zırlıyor. Rabbim göstermesin. Bütün bunlar kıyamet alameti.
- Ayol dokuz yaşındaki çocukların kara gözlüden anladığını da şimdi işittim. Tü, tü! Üstüme iyilik sağlık... Daha, daha bakalım neler göreceğiz.

Söz söyleyen hanımın sözünü bir diğer hanım keserek:

- A hanım, unuttunuz mu? Onun babası da küçüklüğünde öyle idi. Elimde doğdu, büyüdü. Bilmez miyim hiç? (5) On beşinde miydi; on altısında mı, işte o kadar bir şey...Yaptığı kepezelikler bütün mahallede çan çalınırdı. Tiyatrolara gidermiş de kantocu kızlara çiçek atarmış. Günahı üstünde kalsın. Benim neme lazım. Ben görmedim. Gördüm desem iki elim yanıma gelir. O zaman söylerlerdi. Geçmiş gün... Yirmi beş senelik bir şey.. Belki de otuz.. Büyük koleradan evvel miydi, sonra mıydı bilmem? Hocapaşa yangını o zaman galiba daha olmamıştı. O zamanın meşhur bir kokonası varmış. Elenko mudur, Katinko mudur? Nedir? İşte öyle bir kadın... Bu çocuğun babası, o vakit o kadını severmiş. Bizim rahmetli hacıdan da başka bir şey işitmiştim. Hacı bana bir gün dedi ki:
- Aman yahu, tırşe boyalı evin çocuğunu görme. Ben gördüm de parmağım ağzımda kaldı.

Ne olmuş ayol?

dedim. Sonra bizim rahmetli birer birer anlattı. Çeşmenin üstündeki evin ortanca kızı bildiniz ya. Hani ya tenzifattaki kâtibin boşandığı maviş gözlü kız... Canım bilmeyecek ne var? Daha geçen gece lakırdısı oldu idi de kırkını geçkindir diyorduk. İşte (6) o kızı severmiş. Ne diyecektim? İşte bu çocuk da babasına çekmiş.

- Ne olacak zamane evlatları hanım?

Karyoladan bu sırada yine bir zırlıtı:

Hanımneciğim, hanımneciğim.

Büyük hanım; hafidinin yine alınına, yanaklarına tükürüklü, şapırtılı buseler kondurarak:

- Ağlama benim güzel yavrum ağlama.

Çocuğun bu zırlıtısından, şımarıklığından annesinin canı sıkılır. Kayınvalidesine hitaben:

- Darılmayınız ama hanımne hep kabahat sizde... Bu oğlana bu kadar yüz verilir mi?

Büyük hanım, gelinine hiddetlenir. Açar ağzını, yumar gözünü:

- Ne olacak zamane kızları... Yalnız böyle doğurmasını bilirler. Çocuk oyalamasını bilmezler ki..

Sünnet çocuğu yine ağlamakta, haykırmakta devam eder:

- Hanımneciğim, hanımneciğim.

Büyük hanım; yine torununun boynuna sarılıp bir mutat şapırtılı bir surette öptükten sonra:

- Karnın acıktı mı yavrum? Külbastı getireyim yer misin çocuğum.
- (7) Külbastı yemem.
- Çorba...
- Çorba da istemem.
- Muhallebi..
- Tavuk söğüşü var. Onu da yemez misin?
- İstemem...
- Ne istersin a benim kara gözlü tombul evladım.
- Kara gözlü isterim.

Büyük hanım şaşırarak:

- Kara gözlü nedir? Kara gözlü kuzu mu istersin?
- Kuzu istemem.
- Ya kara gözlü nedir?

Çocuğun karyolası etrafında birkaç çocuk oturuyor, hokkabazın yeniden cif cafa başlamasına intizar ediyorlardı.

Bu çocukların arasında henüz altı yaşlarında bir kızcağız vardı ki pek şirin, pek güzel idi. Karyoladaki toraman bu pek can-rüba kızcağızı işaret ederek:

- Bunu isterim.

dedi. Büyük hanım şaşırıldı:

- (8) A, a, a.

dedi(. Y.N.) Bütün hanımlar gülüştüler. Bunun üzerine büyük hanım:

- İnşallah; dedi; ikisi de büyüsun de Muhlis'e Bihter'i alırlz.

Bihter'in validesi de memnunane:

- İnşallah, inşallah. O günü görelim de... diye cevap verdi.

2

Henüz sekizini bitirmiş, dokuzuna basmış olan Muhlis'le Bihter; böyle ufak bir sözle sünnet düğünü gününde nişanlanmışlardı. Hatta bu nişan keyfiyeti Bihter, babası Arif Bey ile Muhlis'in pederi Zekâi Efendi arasında da konuşuldu. Onlar da:

- İnşallah o güne gelelim de...

diye işi istikbale talik ettiler.

Artık günler süratle geçiyor, iki çocuğun da sinni ilerliyordu.

(9) Muhlis, on üç yaşında iken rüştiyeyi ikmal ederek idadiye geçmiş, Bihter de okuduğunu anlar bir dereceyi bulmuştu.

İki aile arasında son derece bir muhabbet, samimi bir münasebet mevcut olduğundan Muhlis'le Bihter birbirlerini hemen her gün, her gece görürler, konuşurlardı.

Daha on dört yaşına reşide olduğu sıralarda Muhlis'te şiire bir incizap hasıl olmuştu. Bu incizap onu tahsil-i edebiyata sevk etti. Kavaid-i edebiyeyi okudu, aruzu ezberledi. Üdeba ve şuara-yı sâlifeden pek çoklarını nakş-ı hafıza kıldı.

Muhlis; Nedim'i Fuzûli'yi pek seviyordu. Fakat onun incizâb-ı fevkaladesi Naci merhuma idi. Muallim Naci'yi ve ve onun mektebinde yetişen Nuri Şeydaları, Andelibleri, Müstecabizadeleri, Mehmed Celalleri, Muhyiddinleri büyük bir lezzetle okuyor, onların bir gazelini bin şiir-i dil-ârâma tercih ediyordu.

Bihter'de de şiire heves vardı. O da bir şiir okunurken mest-i huzûz oluyor, hatta kendisi de bir şeyler söylemek istiyor, fakat fikdân-ı tahsili, noksan-ı tettebbu buna mâni oluyordu. (10) Kızının şiire olan meyelânını hisseden ve Muhlis'in de vadi-i edebiyatta terakki etmekte olduğunu bilen Bihter'in pederi bir gün Muhlis'in babasına:

- Bizim kızda görüyorum ki şiire karşı büyük bir meyelân var. Vakti boş olduğu bazı geceler Muhlis Bey biraz kavaid-i edebiyeyi gösterirse Bihter'in istidadı inkişaf eder.

Muhlis'in pederi hemen muvafakat etti:

- Hakikaten münasip!

dedi.

_____ sonra Muhlislerin evinde iki aile erkânı _____ kavaid-i

Edebiyeyi göstermeye _____.

Hemen _____ sene kadar haftada üç dört gece derse devam _____.
_____ üslub-ı meziyetin ne demek olduğunu pek _____, ulviyet-i hissini, ulviyet-i fikrini, ulviyet-i hayali takdir ediyor, yazılarında tenafürden, kesret-i tekrardan zayıf teliften içtinap eyliyordu.²

² _____ olan yerler metinde silik çıktığı için okunamamıştır. Metnin farklı nüshaları da bu meyanda karşılaştırılmıştır. Onların da aynı bölümlerinin silik olduğu görülmüştür.

Bir gece, yine aile erkânı oturup dereden tepeden konuşurlarken Bihter Muhlis'in odasında Mehmet Celal'in bir şiirini okuyorlardı.

(11) Bihter dedi ki:

- Geçen akşam okuduğumuz şiiri pek beğenmiştiniz değil mi?

Muhlis sordu:

- Hangi şiirdi o?
- “Zülf” sernameli şiir... Ne çabuk unuttunuz?
- Evet; evet; pek güzeldi. Oku! Bir kere daha oku; oku Bihter.

Bihter kitabın o sahifesini çevirdi. Okumaya başladı:

Âşık olmuşken melekler ey perişân, zülfüne.
Düşmesin mi söyle inşanlar perişân zülfüne?

Kâkülünde şâna kalmış sanma ey hûrşîd-rû.
Çâk çâk olmuş asılmış kalb-i sûzân zülfüne

Hiddet-âver bir nigâh ile semâvî gözlerin
Nûr-ı dîdem; ben senin oldumdu hayrân zülfüne

Aks-i nûr hüsnünü zülfünde gördüm ey mülk
Şû‘le efşân oldu sandım mihr-i tâbân zülfüne

(12) Muhlis:

- Bir şiir daha vardı ki onu da pek sevmiştim.
- Bihter sordu:
- Hangisi idi o?

Muhlis; iki dakika düşündü. Sonra her nedense o şiiri okutmaktan vazgeçti. Dedi ki:

- Bihter! Dün gece bir şiir, bir feryat yazdım. İster misin okuyalım!

Bihter birdenbire şaşırды. Reh-i gülgûnundan hafif bir humret [kırmızılık, kızılık] hasıl oldu. Fakat itidalini muhafaza etti:

- Okuyunuz:

dedi. Muhlis cebinden ufak bir kâğıt çıkardı. Feryat dediği şiirini titrek bir sesle okumaya başladı:

Semâ-yı kalbime sen ey perî-i hüsn ü cemâl
Tulû‘u mâh-ı cemâlinle lem‘a bâr oldun;
Neşîdelerle, şiirlerle neşe-bâr oldun;
Açıldı pîş-i nigâhımda ufk-ı şiir ü hayâl

(13) Tahayyül eyliyorum şimdi hep leyâlimde
Kamerli bir gece, bir leyl-i hande-rîz-i bahâr
Semâsı, bahr-i dilârâsı, sâhili nevvâr

Uzakta bir dere, bir cûy-bâr-ı neşe-fezâ
Bu yanda güllerin üstünde bir küçük bülbül
Dikip dü-çeşmini nilgûn-ı semâya; girye-fezâ
Öterken ey bana ilhâm-ı şiir eden şûh gül

Ben öyle istiyorum ki şu hâl-i zârımda
Bu leyl-i mukmirin âgûş-ı dil-nüvâzında
O cûy-bâr-ı latifin kenâr-ı misâkında
Elin elimde, gözün çeşm-i girye-bârımda

Latif nağme-i leyli bu hâlde gûş etmek
Lebin lebinde semâvi nigâh mestinde
Esîr-i ruhunu ruhumla mass u nûş etmek

- Nasıl; dedi, beğendin mi?

(14) Bihter cevap verdi:

- Çok güzel...

Bu esnada içeriki odadan bir ses, Bihter'in validesinin sesi aksetti:

- Bihter, biraz ut çalsana.

Bihter haykırdı:

- Peki anneciğim.

Ve Muhlis'e sordu:

- Ne çalayım?

Muhlis:

- Sûz-nâk.

dedi. Bihter; latif bir taksimden sonra başladı:

Sûz-nâk etme beni ey mehveşim
Aşk ile zaten mücessem âteşim
Dert ocağıdır dil-i mihnet-keşim
Aşk ile zaten mücessem âteşim

Bihter'in nazik, latif sesine Muhlis'in sadası da karışmış idi. Bu güzide şarkıyı ikisi birden okuyorlardı.

(15) İçeriki odadan bu defa da Muhlis'in validesi seslendi:

- Muhlis; dedi; arada bir gazel yok mu?

Muhlis cevap verdi:

- Peki.

Şimdi mızrap; utun telleri üstünde ihtizâz ederken Muhlis okumaya başlamıştı:

Merdüm-i dideme bilmem ne füsün etti felek

Giryemi etti füsün eşkimi hûn etti felek

Şîrler olurken pençe-i kahrımda lertzân

Beni bir gözleri âhûya zebun etti felek

Genç çocuk bu son mısraı girye-nâk, mühtezz [ihtizaz eden, titreyen; sevinçten oynayan] bir sesle okumuş, zavallı Muhlis'in gözlerinden dökülen katreleri Bihter görmüştü. Saf kız bilâ-ihhtiyar yavaşça sordu:

- Ne oldu? Niçin ağlıyorsunuz Muhlis Bey

Muhlis bir dakika düşündü. Ne cevap vermek lazım geleceğinde izhar-ı aciz etti. Sonra lakayidane:

- Hiç.

dedi. Bihter; büyük bir endişe ile tekrar etti:

- (16) Niçin ağlıyorsunuz? Bu gözyaşları sebepsiz olur mu?

- Bedbaht olacağımı anlıyorum da onun için...

*

* *

Bu geceden sonra hemen bir hafta kadar Muhlis'le Bihter birbirlerini görmemişlerdi. Bir hafta, belki on gün sonra bir gece yine ailesiyle beraber Muhlislerin evine gelen Bihter; gayet endişeli bir tavır ile:

- Muhlis; dedi, artık birbirimizi görmeyeceğiz, ayrılıyoruz.

Muhlis evvela alay etmek istedi:

- Küçük hanımefendi öyle mi arzu ediyorlar?,

dedi. Bihter evvelkinden daha endişeli bir nazarla Muhlis'in yüzüne bakarak:

- Alay değil Muhlis; dedi, ciddi söylüyorum.

Muhlis biraz şaşırıldı:

- (17) Ne demek istediğini anlayamıyorum.

dedi.

- Belki bir haftaya kadar hareket ediyoruz.

- Nereye?

- Bursa'ya...

- Tebdil-i hava için mi?

- Hayır... Pederim orada bir memuriyete tayin edildi.
- Ya, demek bir hafta sonra.....

Muhlis bundan ötesini söylemeye muktedir olamadı. Çünkü gözleri dolmuş, boğazına bir şey tıkanmıştı. Bihter'in de güzel gözlerinden inci taneleri dökülüyordu.

*

* *

Bihter ve ailesi bu gece Muhlislerin evine vedaya gelmişlerdi. Artık yarın sabah hareketleri mukarrer idi. Bihter yine Muhlis'in odasına gitti.

İkisi de derin bir sükût içinde düşünüyorlardı. Bu (18) sükûtu içeriki odadan akseden bir ses ihlal etti. Bihter'in validesi.

- Bihter; diyordu; bu gece son defa olarak ut çalmaz mısın?

Bihter cevap verdi.

- Peki efendim.

Mızrap titredi. Ut inlemeye başladı. Muhlis; gözyaşları içinde dedi ki.

- Bihter; bir şarkı çal ki tercüman-ı kalbim olsun.

Bihter.

- Yalnız senin değil; ikimizin de tercüman-ı his ve kalbi olsun.

diye cevap verdi. Söylemeye başladı.

Mehd içinde eşk-i mihnetle açılmış gözlerim

Görmedim hiçbir güzel gün ağlamaz da neylerim

Hâlet-i nez'a gelirsem belki hande eylerim

Görmedim hiçbir güzel gün ağlamaz da neylerim

Birkaç şarkı daha çaldılar. Arada Muhlis bir gazel okudu. (19) Artık vakit gecikmişti. Ayrılacakları sırada Muhlis Bihter'e bir şey verdi.

- Sana yadigârım olsun. Baktıkça beni hatırlarsın

dedi. Bihter'in derhâl koynuna soktuğu bu yadigâr Muhlis'in mahzunane bir vaziyette alınmış fotoğrafıydı.

*

* *

Ertesi sabah erkenden Muhlis; peder ve validesiyle beraber Galata rıhtımında idiler. Vapurun hareketine bir saatten fazla var idi.

Yolcular girip çıkıyor, hamallar eşya naklediyorlardı. Vapurun hareketine yarım saat kala gelen Bihter ile ailesi, Muhlis ve pederiyle validesini rıhtımda buldular. Hepsi birden vapura girdiler. Eşyalar yerli yerine konuldu. Artık vapur; hareket edeceğini bir düdük ile işaret etmişti. Çıpalar, halatlar alındığı sıralarda Muhlis'le ailesi çıktılar. Beş dakika sonra da vapur hareket etti.

*

* *

(20) Muhlis'in bugün mektebe mikadından iki saat kadar sonra geldiğini gören pek samimi refiki Şevket sordu:

- Muhlis! Niçin bu kadar geç kaldın?

Muhlis; Bihter'le olan münasebetlerini daha evvelce bu müşfik arkadaşına açmıştı. Bu defa da meseleyi anlattı. Şevket gülerek:

- Allah kavuştursun!

dedi. Muhlis'in fevkalade endişeli olduğunu görerek ilave etti:

- Birader! O kadar niçin müteessir oluyorsun? Bursa dediğin neresi? İstanbul'un bir mahallesi... Dört saatte buradan Mudanya... İki saat kadar da tren... Hepsi altı saat... Zikzak vapurla Sarıyer'e gider gibi... Hem meşhur bir söz vardır. Dağ dağa kavuşmaz insan insana kavuşur derler. Haydi yavrum! Müteessir olma öyle...

*

* *

(21) Muhlis'le Şevket tahsil ettikleri mekteb-i âliyi üç sene sonra ikmal ettikleri zaman Şevket; Bursa'da bir memuriyete tayin edilmiş, Muhlis de İstanbul'da âlem-i şîir ve edebiyata atılmıştı.

*

* *

On beş sene sonra ehemmiyetsiz bir hastalık; Muhlis'i biraz düşar ve zayıf etmişti. Doktorlar tebdil-i hava için Bursa'yı, Bursa'nın kaplıcalarını tavsiye eylediler. Mevsim; bahar idi. Nisan evâhiri...

Bir sabah Galata rıhtımından erkenden bindiği bir vapur dört buçuk saat sonra Mudanya'ya çıkardı oradan trene atıldı.

Muhlis; Çekirge'ye gidecek, kırk gün kadar orada güzel bir otelde oturacak, kaplıcalara girecekti. Tren hareket etti her iki tarafına zeytin ağaçları dikilmiş olan yol; Muhlis'in pek hoşuna gitmişti. Kendi kendine:

- Bu yol ne güzel... Bursa kim bilir daha ne kadar güzeldir.

(22) diyordu. Ta çocukluğundan beri methini işittiği Bursa için Muhlis'te âdeta bir iştîyak vardı. Tren yaklaştıkça bu iştîyak artıyordu. Nihayet Çekirge'nin istasyonu olan "Acemler İstasyonu"nda tren durdu. Birçok yolcu ile beraber Muhlis de indi. Küçük bavulunu bir arabaya koymak üzere iken arkasından bir ses aksetti:

- Muhlis Beyefendi! Bizi haberdar etmeden Bursa'ya gelmek nasıl olur?

Muhlis başını çevirdiği zaman Şevket'i, on sekiz sene evvel mektepte okudukları eski arkadaş Şevket'i gördü:

- Vay Şevketçiğim! dedi; sen buradasın ha; Şevket cevap verdi:
- Buradayım ya! Mektepten çıktığım zaman ilk memuriyetim Bursa'da idi. Sonra

İzmir'e, daha sonra da Konya'ya tayin olunmuştum. Fakat felek bana yine burasını, bu güzel memleketi nasip etti. Yedi aydan beri buradayım. Ey! Söyle bakalım. Sen de memura mı geldin?

- Hayır birader. Biraz rahatsız idim. Kaplıcalara girmek için geldim. Şöyle kırk gün kadar...
- Ne iyi olmuş. Ben bugün biraz gezmek için istasyona (23) ineyim; dedim, geldim. Meğer bir hiss-i kablelvuku beni buraya sevk etmiş. Haydi gidelim.

Muhlis sordu:

- Nereye?
- Bizim eve...
- Lakin rica ederim Şevket. Beni bırak otele gideyim. Çünkü uzun müddet kalacağım.
- Bizim evde de uzun müddet kalabilirsin. Fakat rahatsız olurum dersin hiç olmazsa iki gece... Münasip bir otel buluncaya kadar...
- Sen de Çekirge'desin öyle mi?
- Evet... Esplandid (Splendid Y.N.) oteline yakın...

İstasyonda bindikleri araba bir çar-yek sonra iki arkadaşı Şevket'in hanesine isal etti. Kapıyı kara gözlü, kara kaşlı, on iki yaşında bir kızcağız açtı. Şevket:

- Sara; dedi; öp amca beyin elini.

Muhlis; ellerini öpen bu ipek gibi yavrucağın simasında başka bir çehre, eskiden beri aşına olduğu bir çehre gördü.

Mütereddide düşünürken Şevket ilave etti.

- (24) Muhlis; dedi; bu benim kızım Sara... Annesinin çocukluğuna benzettin değil mi?

Muhlis, derhal intikal etti. Şevket sözünde devam ediyordu.

- Mektepten çıktığım zaman bilirsin ya ilk memuriyetim Bursa idi. Bihter'in merhum pederi de o zaman burada memuren bulunuyordu. İşte Bihter bana kısmet oldu. Ne denir? Kader kısmet değil mi?

Muhlis, süzgülü gözlü, baygın bakışlı Sara'nın saçlarını okşarken bu izdivacı Şevket'e tebrik etti.

Muhlis sabahleyin yastığının üstünde rengi değişmiş, eskimiş bir resim buldu. Dikkat etti. Kendisi idi. On sekiz sene evvel Bihter Bursa'ya gelirken "Beni unutmazsın" diye verdiği fotoğraf... O eski fotoğraf...

Muhlis'in on sekiz sene evvel gözyaşlarıyla beslediği aşk-ı masumanesi on sekiz sene sonra işte böyle iade olunmuş, reddedilmişti.

SON

Kaynakça

- Aktaş, Ş., (2015). *Anlatma esasına bağlı edebî metinlerin tahlili*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Borsacı, M. A., *Bihter'le Muhlis*, İstanbul: Kütüphane-i Sudi.
- Cunbur, M., (2002). Borsacı, Mehmet Asaf, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C. 2. s. 316-317.
- Çapanoğlu, M. S., (1961). *Seksen yıllık gazetecimiz Âsaf Konsilîti*. İstanbul: Sinan Matbaası.
- Çetişli, İ., (2004). *Metin tahlillerine giriş / 2*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çetin, N., (2004). *Yeni Türk şiirinde geleneğin izleri*, Ankara: Hece Yayınları.
- Çetin, N., (2005). *Roman çözümleme yöntemi*, Ankara: Öncü Kitap Yayınları.
- Çetin, N., (2016). *İkinci Abdülhamit dönemi Türk edebiyatı*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Çetin, N., (2017). *Türk hikâyesi tahlilleri*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Gürses Söğüt, S., (2019 Mart-Nisan). Modern bir imari çözümleme denemesi: 1865 Hocapaşa yangını, *Mimarlık*. 406: 54-59.

-
- Işık, İ., (2007). *Resimli ve metin örnekli Türkiye edebiyatçıları ve kültür adamları ansiklopedisi*. (2. Cilt). Ankara: Elvan Yayınları.
- İnuğur, M. N., (1999). *Türk basınında "iz" bırakanlar*, İstanbul: Der Yayınları.
- Kolcu, A. İ., (2005). *Öykü sanatı*, Ankara: Salkımsöğüt Yayınları.
- Özdemir, S., (2019). *XIX. Yüzyılda Kastamonu Vilayeti 'nde salgın hastalıklar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu.
- Soğukömeroğulları, M., (2019). Mehmet Asaf Borsacı. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*.
- Sunel, A. H., (1981 Ocak). Doğalcılık. *Türk Dili*. 349, 139-147.
- Tekin, M., (2003). *Roman sanatı*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yalçın-Çelik, D., (2005). *Yeni tarihselcilik kuramı ve Türk edebiyatında postmodern tarih romanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
-

Anne Kimliğine Kuramsal Bir Bakış (2000-2020)

A Theoretical Perspective on Maternal Identity (2000-2020)

Özlem KALE*

Öz

Bu çalışmada, 2000-2020 yılları arasında yazılmış anne başlıklı eserler belirlenerek temalarına göre sınıflandırılmıştır. Aralarından, temsil değeri olan on yedi eser tabakalı örnekleme belirlenerek psikanalizm ve logoterapi metotlarıyla incelenmiştir. Başkahraman konumundaki anne karakterleri, bahsi geçen metotlarla tahlil edilerek değerlendirilmiştir. İncelenen eserlerin çoğunda, annelik ile bireysel gelişimin bir arada olamayacağı izlenimi yaratılmıştır. Az sayıda eser, kariyer sahibi olmalarına karşın iş hayatına atılmayarak ev hanımı olmayı seçen kadınları eleştirir. Bu kategorideki eserlerde, kadına “eş ve anne”lik misyonlarından önce “insan” muamelesi yapılması gerektiği vurgulanır. Edebiyatın, kamuoyunu aydınlatma ve yönlendirme hususundaki etkisinin büyüklüğü göz önüne alınırsa kadına, sağlıklı şekilde bakılabilmesi için daha fazla eserde bu vurgunun yapılması gerektiği açıktır. Kadın, doğurganlık özelliği itibarıyla neslin devamını sağlayacak yetiye sahip olsa da annelik, genetikten ziyade sosyal bir yapılanmadır. Toplumlarda kıymetli bir yeri olan anneliğin, ideal koşullarda yaşanması önemlidir. Çalışmamız, kitle iletişim araçları ve edebiyatla da bu idealin öneminin vurgulanması konusunda ufuk açıcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Kadın, Anne, Roman, Hikâye.

Abstract

It has been determined twenty seven stories and novels titled with 'mother' in Turkish literature between 2000 and 2020. These works are thematically classified and those selected by stratified sampling were analysed with psychoanalysis or logotherapy method. Some specific outcomes are achieved with psychoanalysis of the mother characters in these works. In the majority of the works, it is represented as if motherhood and individual existence can not be all together. In small number of the stories, the women are criticized for not participating in social life and being housewives despite being educated. In the works highlighting the harms of gender discrimination, it is underlined that women should be first treated as "person" instead of "spouse and mother". Given the big effect of literature on public opinion, it is obvious that this should be emphasized in more works in order to make the right woman perspective become widespread. The woman has the ability to provide the continuation of the generation by nature. However, motherhood is not a genetic specification of woman but a social structure. The societies are adopted with the rule of the child needing a mother for living. As the economical production values the child, the motherhood is valued in the society and the ideal motherhood is shaped in these conditions. Our work will be eye-opening in terms of emphasizing the importance of this ideal by mass communication and literature too.

Keywords: Literature, Woman, Mother, Novel, Story.

Giriş

Canlıların, kadın ve erkek olarak ikiye ayrılmaları öncelikle biyolojik üreme işlevleri nedeniyledir. Cinsiyet, sadece biyolojik bir olgu değil; toplum tarafından yüklenen roller vasıtasıyla aynı zamanda da öğrenilen bir şeydir. (Altındal, 1997, s. 7.)

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren “cinsiyet, erkek ve kadın rolü” terimleri kullanılmaya başlanır. (Connel, 1998, s. 56.) Konuyla ilgili akademik çalışmalar yapan antropolog, sosyolog, psikolog ve toplumbilimciler cinsiyet rolleriyle ilgili çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir. “İnsanların genetik kodlarla doğdukları, kültürden etkilenecek rollerini oluşturdukları, rollerin cinsel iş bölümüne bağlı olduğu” bu görüşlerden bazılarıdır. (Ecevit, 2011, s. 27-36.) Aynı toplumda yaşayan kadın ve erkeğin kültürel farklılıklarını ifade eden toplumsal cinsiyet kavramı, yirminci yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, cinsiyetten kaynaklanan kültürel farklılıkların, edebî eserlere nasıl yansıtıldığının tespit edilmesi hedeflenmiştir.

Türk edebiyatında, geçmişten günümüze “anne” başlıklı ve temalı birçok hikâye, roman ve tiyatro eseri mevcuttur. Bu yazının kapsamına uygun şekilde çalışmamız 2000-2020 zaman

* Doç. Dr., Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü
ozlem.o.kale@gmail.com

aralığıyla sınırlandırılmıştır.¹ Çalışma, 2020 sonu itibarıyla tamamlanmış olduğundan 2021 yılı kapsama dahil edilmemiştir.

Çalışmamız için incelenen eserlerin, edebî değerlerinden ziyade psikolojik derinlikleri ön plana alındığı için eser değerlendirmelerinde psikanalitik çözümleme yöntemi uygun bulunmuştur. Bu metot, eserlerdeki kahramanlara uygulanacak; eserin yazarı, kendisi ve okuyucusu bu incelemeden muaf tutulacaktır. Annenin, kendisi ya da ailesinden kaynaklanan sorunlar ve bu sorunlar sebebiyle yaşadığı psikolojik rahatsızlıklar, psikanalitik feminizm çerçevesinde, “oedipus kompleksi, anne rahmine dönme” vb. olgulardan faydalanılarak incelenecektir. Budak (2000, s. 37-70.)

İnsanın bağlı olduğu fiziksel, psikolojik ve sosyal koşullar sekteye uğradığında doğal yaşam dengesi bozulur. Hayatı anlamlandırma çabası, bunlardan biri tarafından engellendiğinde, kişi bu durumu bireysel varoluşuna yönelik tehdit olarak algılayabilir ve öz benlik çatışmasına girebilir. Hayat amacını bulamayan veya yitiren insan ya her şeyden vazgeçer ya da durumu kabullenerek yaşama devam etmeyi seçer. İncelenen eserlerde, kendini çocuklarına adanarak hayatını anlamlandırmaya çalışan anneler, logoterapi metoduyla değerlendirilecektir. Yunanca logos (anlam) kelimesinden türetilen logoterapi, psikiyatrist Viktor Frankl tarafından kurulmuş bir okuldur. Frankl’ın anlam arayışına yönelik terapisi, Freud’un psikanalizi ve Adler’in bireysel psikolojisinden farklı olduğu için “üçüncü Viyana psikoloji okulu” olarak adlandırılmıştır. İntihar eğilimi olan hastalar üzerinde yaptığı çalışmalar

¹A) Kadın Sorunlarına Değinen Eserler:

Okuyamayan ve kız çocuğunu okutamayan annelerin ele alındığı eserler: Zehra Tırıl, Odalarda annem yok, “Hepsi bu” adlı hikâye. (Tırıl 2000: 11)

Aldatılan ve üzerine kuma getirilen annelerin ele alındığı eserler: Zehra Tırıl, Odalarda annem yok, “Tut ki biliyor” adlı hikâye. (Tırıl 2000: 23)

Eşi ve kayınvalidesi tarafından şiddete maruz bırakılan kadın/annelerin ele alındığı eserler: Necati Güngör, Benim annem güzel annem. (Güngör 2002)

Kadın haklarının işlendiği eserler: Rıza Yetim, Küçük anne. (Yetim 2009)

B) Annelerin Değerli Vasıflarını Öne Çıkaran Eserler:

Çocukları için kendi hayatını feda eden annelerin işlendiği eserler: Hüseyin Su, Ana üşümesi. (Su 2015)

Anne olabilmek için göze alınan fedakârlıkları anlatan eserler: Necati Güngör, Benim annem güzel annem. (Güngör 2002)

Anneliğin dinî açıdan değerlendirildiği eserler: Kemal Akat, Annemin çocukları. (Akat 2010)

C) Çocukların Gözünden Annelere Bakan Eserler:

Anne özlemini işleyen eserler: Uygur Şirin; Anne, tut elimi. (Şirin 2013)

Annenin kişiliğine duyulan hayranlığı ele alan eserler: Nur Orhan, Üzgünüm annem. (Orhan 2014)

Annenin kişiliğinin eleştirildiği eserler: Raif Cilasun, Bir annenin feryadı. (Cilasun 2010)

Terk edilen annelerin işlendiği eserler: Perihan Mağden, Biz kimden kaçıyorduk anne? (Mağden 2012)

Annelerini dinlemeyen çocukların pişmanlıklarını anlatan eserler: Halil Ertuğrul, Beni bir annem sevmiş. (Ertuğrul 2011)

Üvey annelik konusunun ele alındığı eserler: Ahmet Lütfi Kazancı, Üvey anne. (Kazancı 2011)

Kendilerini, annelerine adayan çocukları anlatan eserler: Rıza Yetim, Küçük anne. (Yetim 2009)

Çocukların, annelerinden beklentilerini anlatan eserler: İpek Ongun, Lütfen beni anla anne. (Ongun 2014)

D) Annelerin Çocuklarından Kaynaklanan Sorunları:

Çocuğunu savaşa gönderen annelerin ele alındığı eserler: Günseli Kaya, Bir annenin kaleminden Mamak Cezaevi’nden oğula mektuplar. (Kaya 2011)

Çocuk annelerin işlendiği eserler: Necati Güngör, Benim annem güzel annem. (Güngör 2002)

Engelli çocukları olan anneleri anlatan eserler: Süreyya Yamaner, Anne de bana. (Yamaner 2004)

E) Babalar Üzerinden Annelerin Değerlendirildiği Eserler:

Eşleri tarafından meslek sahibi yapılan fakat çocuklarının engeline takılan annelerin ele alındığı eserler: H. Rezan Gülseren, Annemin elleri büyüktü. (Gülseren 2011)

Baba ve annenin kıyaslandığı eserler: Hamdullah Köseoğlu, Seni özledim anne. (Köseoğlu 2014)

sonucunda Frankl, insanların her şeyden önce amacı ve anlamı olan bir hayat sürme arzusu ile motive olduklarını kaydetmiştir. Frankl (1997)

Bu çalışma için seçilen eserlerin incelemelerinde kullanılacak olan psikanalitik feminizm ve logoterapi metodları, eserlerdeki anlatıcı-kahramanlara ve onlardan etkilenen yan karakterlere uygulanarak, eserlerde anneye nasıl bakıldığı konusunda saptamalar yapılacaktır.

Eserlerdeki Anne Kimliğinin Değerlendirilmesi

İncelenen eserlerdeki anne karakterlerinin değerlendirilmesiyle ulaşılan tematik sınıflandırma neticesinde anneye bakış dört ana kategori üzerinden değerlendirilmiştir. Bunlar, çoktan aza doğru şöyle bir dağılım gösterir:

- A) Annelerin maruz kaldığı sorunlar: Okuyamayan ve kız çocuğunu okutamayan annelerin ele alındığı eserler; (Zehra Tırıl, Odalarda annem yok, “Hepsi bu”) aldatılan ve üzerine kuma getirilen annelerin ele alındığı eserler; (Zehra Tırıl, Odalarda annem yok, “Tut ki biliyor”) eşi ve kayınvalidesi tarafından şiddete maruz bırakılan kadın/annelerin ele alındığı eserler; (Necati Güngör, Benim annem güzel annem) kadın haklarının işlendiği eserler; (Rıza Yetim, Küçük anne) çocuğunu savaşa gönderen annelerin ele alındığı eserler; (Günseli Kaya, Bir annenin kaleminden Mamak Cezaevi'nden oğula mektuplar) çocuk annelerin işlendiği eserler; (Necati Güngör, Benim annem güzel annem) engelli çocukları olan anneleri anlatan eserler (Süreyya Yamaner, Anne de bana).
- B) Anneye atfedilen olumlu vasıflar: Çocukları için kendi hayatını feda eden annelerin işlendiği eserler; (Hüseyin Su, Ana üşümesi) anne olabilmek için göze alınan fedakârlıkları anlatan eserler; (Necati Güngör, Benim annem güzel annem “Seçilmiş anne öyküleri”) anneliğin dinî açıdan değerlendirildiği ve anneye kutsiyet atfedilen eserler; (Kemal Akat, Annemin çocukları) anne özlemine işleyen eserler; (Uygar Şirin, Anne, tut elimi) annenin kişiliğine duyulan hayranlığı ele alan eserler; (Nur Orhan, Üzgünüm annem) kendilerini annelerine adayan çocukları anlatan eserler (Rıza Yetim, Küçük anne).
- C) Annelerin ruh halleriyle ilgili tespitler: Üvey annelik konusunun ele alındığı eserler; (Ahmet Lütfi Kazancı, Üvey anne) çocukların, ebeveynlerinden beklentilerini anlatan eserler (İpek Ongun, Lütfen Beni anla anne).
- D) Anneye atfedilen olumsuz özellikler: Annenin kişiliğinin eleştirildiği eserler; (Raif Cilasun, Bir annenin feryadı) eşleri tarafından meslek sahibi yapılan fakat çocuklarının engeline takılan annelerin ele alındığı eserler (H. Rezan Gülseren, Annemin elleri büyüktü).

Bu kategorilerde yer alan eserlerde, genel olarak anne kimliğine hangi perspektiften bakıldığı konusuna açıklık getirmek faydalı olacaktır:

Annelerin maruz kaldığı sorunlar

(Zehra Tırıl, Odalarda annem yok, “Hepsi bu” ve “Tut ki biliyor”. Necati Güngör, Benim annem güzel annem. Rıza Yetim, Küçük anne. Günseli Kaya, Bir annenin kaleminden Mamak Cezaevi'nden oğula mektuplar. Süreyya Yamaner, Anne de bana.)

Bu kategoride incelenen eserlerin genelinde, maddi ve manevi şiddet gören annelerin sorunlarından bahsedilir. Maddi gücü olmayan ve aileleri tarafından desteklenmeyen kadınlar eşlerinden gördükleri şiddete rağmen evliliklerini sürdürme çabasındadırlar. Doğramacı (1992) Bu kadınların çoğu, aileleri tarafından okutulmadıkları için maddi özgürlükleri yoktur. Tek başlarına ayakta duramazlar ve eşlerine bağımlıdırlar. Kız olduğu için okutulmayan çocuk, cinsiyet farkından doğan bir eşitsizliğe maruz kalır ve bu durum, nevroza sebep olabilir. Freud, nevrozun sebebini, “çatışan bilinçdışı güdüler” olarak açıklar. (Freud, 2010, s. 43.) Logoterapi kuramının yaratıcısı Victor E. Frankl ise “varoluşuna bir anlam ve sorumluluk duygusu

yükleyememeye” hâlinin nevroza yol açtığını savunur. (Frankl, 1992, s. 25.) Kişi, hayatının anlamını bulamadığında kendini gerçekleştiremez ve varoluşsal bir boşluğa düşer. Bunun neticesinde de kişi ruhen çöküntüye uğrayabilir. Kız çocuklarının okutulmaması sadece maddi özgürlüğü kazanamamak ve eşe maddeten bağımlı olmak gibi sonuçlar doğurmaz aynı zamanda kendini âtil hisseden kişi, psikolojik rahatsızlıklar da yaşayabilir. Koçer (1987) Bu temayı işleyen eserlerde verilmek istenen mesaj, kadınların okutulmaları ve meslek sahibi olmaları gerektiği yönündedir. Maddi olarak eşine bağımlı kadınların şiddete neden maruz kaldıkları konusuna dönecek olursa evvela anti-sosyal ve paranoid kişilik bozukluklarının insanlarda şiddet meyli yarattığı belirtilmelidir. Şiddet gören kadınlar, şiddet uygulayıcılarına karşı koyabilecek güce sahip olmadıklarını düşünürler. Bazı kültürlerde erkeğin, eşine şiddet uygulaması yadırganmaz. Kadının da şiddeti normal bir davranış gibi algılaması, sosyal hayatta aile içi şiddetin doğal karşılanmasına sebep olur. Ecevit (2011) Eşinin şiddetine maruz kalan kadınların işlendiği eserlerde maddi özgürlükleri olmadığı için kocalarına bağımlı olan kadınlar, psikolojik sorunlar yaşamalarına karşın evliliklerini sürdürmek durumunda kalırlar.

Sorunlar kapsamındaki eserlerde, “terk edilen ve üstüne kuma getirilen anneler”den bahsedilir. Hayatın anlamını eş ve çocuklarına yükleyen bu kadınlar, eşleri tarafından terk edildiklerinde yaşama enerjilerini kaybederler. Eserlerde eleştirilen nokta, kadın kahramanların hayatlarının anlamını, bir başkasının varlığına yükleyerek onu kaybettiklerinde varoluşsal boşluğa düşmelerinden ziyade, eşlerinin onları aldatma ve/ya terk etme olgularıdır. Bir eşle yetinmeyerek poligamiye başvurmak psikolojik bir rahatsızlıktır; ancak tedavi edilmediği zaman fizyolojik hastalıklara da neden olabilir. Eşinin üzerine kuma getiren erkeklerin bu tutumları Freud tarafından “kendine güvensizlik” ile açıklanır. (Freud, 2010, s. 38.) Kadınlardan üstün olduklarını düşünen erkeklerin, kendilerinde birden fazla eşle birlikte olma hakkı gördükleri ve bu sayede kendilerine olan maddi-manevi güvensizlikleriyle yetersizlik hislerini bertaraf etmeye çalıştıkları söylenebilir. Bu konuyu işleyen eserlerde, kadınların kendilerine ait bir dünya kurarak özgüven sahibi olmaları gerektiğinden ziyade, kocaları kendilerini aldattığında yaşadıkları hayal kırıklığı ve öfke üzerinde durulmuştur. Aldatılan kadınların çoğu maddi sebeplerle olmasa da duygusal manada tek başlarına kalacak gücü kendilerinde bulamadıkları için evliliklerini sürdürürler. Oysa maddi-manevi kendi ayakları üzerinde durabilen kadınlar aldatılmayı kabul etmek zorunda kalmazlar.

Sorunlar kategorisinde, “çocuk yaşta anne olan kadınlar” konusu da işlenir. Hazır olmaksızın çocuk doğuran kadınlar psikolojik sorunlar yaşar ve mutsuz olurlar. Henüz kendileri çocuk oldukları için çocuklarıyla gerektiği gibi ilgilenemeyen anneler, suçluluk psikolojisine kapılarak intiharı düşünecek kadar uç noktalara savrulabilirler. Yine bu kategorideki birkaç eserde, “kadın oldukları için ikinci sınıf insan muamelesi gören” kadınlardan bahsedilir. Bu kadınlar hukukî haklarını kullanamaz, toplumsal hayata katılamaz ve eve mahkûm olurlar. Bu eserlerde cinsiyet ayrımcılığının zararları vurgulanmıştır.

Anneye atfedilen olumlu vasıflar

(Hüseyin Su, Ana üşümesi. Necati Güngör, Benim annem güzel annem “Seçilmiş anne öyküleri”. Kemal Akat, Annemin çocukları. Uygur Şirin, Anne, tut elimi. Nur Orhan, Üzgünüm annem. Rıza Yetim, Küçük anne.)

Bu kategoride incelenen eserlerin genelinde “anne şefkati”, olumlu özelliklerin başında gelir. Çocuk, annesinden gördüğü şefkat sayesinde dünyayla iletişim kurar ve olgunlaşır. Öte yandan sınırsız bir anne şefkati, çocuğun kişilik gelişiminde olumsuz sonuçlar doğurabilir. Annenin, her hâl ve koşulda çocuğuna sınırsız şefkat sunması, onu haksız olduğu durumlarda dahi yargulamaktan imtina etmesi, çocuğun id-ego-süperego dengesini sekteye uğratar. İd’in ön plana çıkmasına ve süperegonun gelişmemesine yol açar. Freud (2010) Ancak incelenen

eserlerde anne şefkati, abartılı olsa bile, olumlu bir özellik olarak vurgulanır ve çocuğun kişilik gelişimini engellemez.

Olumlu özellikler kapsamında incelenen eserlerde, genellikle anneler, kendilerini eşlerine ve çocuklarına adanmışlardır. Çocukları uğruna kadınlık gururundan, evinin konforundan, kariyerinden ve hatta hayatından vazgeçen anneler; “genetik kodlarla kendilerine aktarılan bilgilere, toplumun yüklediği ve kendilerinin benimsediği rollere” uygun davranmışlardır. (Frankl, 1992, s. 21.) Eserlerdeki anneler, hayal kırıklığına uğrasalar ve gizli tatminsizlikler yaşasalar dahi durumlarından şikâyet etmezler; zira ‘olması gerekeni yapan’ insanların iç huzuruna erişmişlerdir. Çocukları için yaşayan anneler, onlar tarafından takdir edilir ve hayranlıkla anılırlar.

Bu kategorideki eserlerin bir kısmında, “cennetin, annelerin ayakları altında” olduğu vurgulanmış ve annelere “melek” sıfatı yakıştırılmıştır. Annelerine karşı görev ve sorumluluklarını yerine getiren çocuklar, Allah katında kutlu bir mertebeye eriştiklerini düşünerek manevî tatmin duygusu yaşarlar. Bu tür eserlerde “anneyi üzen çocukların pişmanlıkları” da ele alınır. Ebeveynlerini üzen çocuklar, daha sonra yaptıklarından pişman olarak kutsiyet atfettikleri annelerinin gönlünü almaya çalışırlar ki bu doğru bir yaklaşımdır. Öte yandan birkaç eserde, hayatı anlamlı kılma ihtiyaçlarını, kendilerini kayıtsız şartsız annelerine adanarak karşılamaya çalışan çocuklar yer alır. Bu durum, bireysel olarak kendini var etmeyi başaramamış insanlar için sağlıklı bir tutum değildir. Hayata böyle bakan kişiler, kendilerini adadıkları annelerinin, hayatlarından çıkmaları halinde büyük bir boşluğa düşerler. Frankl (1992, s. 45.) Bu konuyu işleyen eserlerde, kendini adama durumu “olumlu”; adanılan kişinin gitmesiyle “vefasızlık” olarak değerlendirilmiştir. Çocuk, kendini adadığı annesinin iş, aşk, hastalık, kariyer vb. sebeplerle kendinden uzaklaşması hâlinde annesini suçlar ve bunalıma girer. Freudvari bir anlayışla değerlendirilirse bu duygunun çıkış noktası, “bireyin bilinçaltında ana rahmine ve özüne dönme isteği”dir. Freud’a göre anksiyete (kaygı, korku, gerilim, sıkıntı hali), “yaşanılan bir tehlikeye karşı ortaya çıkan ilk tepki” ile öğrenilir ve bu travma hayat boyu yeniden canlandırılır. Doğum, bu travmaların ilk örneğidir. Güvenli ve sıcak anne rahminden çıkıp dünyayla tanışan çocuk, kendini tehlikede hisseder. Jung (2010) Doğumla kendini karmaşık bir düzenin içinde bulan çocuk, Freud’a göre bir “çaresizlik hissi” yaşar. Annesiyle yekvücut olan bebek zamanla kendini annesinden ayrı bir varlık olarak algılamaya başlar ve annesini kaybetme korkusu geliştirir. (Freud, 2010, s. 67.) Konunun işlendiği eserlerde, bireyin kendi varoluşunu bir başkasının varlığı üzerine kurmasının sağlıksızlığından ziyade uzaklaşan kişinin vefasızlığı ve geriye kalan kişide yarattığı travma vurgulanır.

Annelerin ruh halleriyle ilgili tespitler

(Ahmet Lütfi Kazancı, Üvey anne. İpek Ongun, Lütfen Beni anla anne.)

Bu kategoride incelenen eserlerin genelinde üvey annelik işlenir. Bu eserlerdeki üvey anneler çocuklara gerçek birer anne gibi davranırlar. Buna karşın çocuklar onlara önyargılıdır. Davranışlarının samimi olduğunu kanıtlamak adına fazla çaba sarf etmek zorunda kalabilirler. Freud’a göre babasına büyük bir sevgi besleyen bir kız çocuğu ve öz annesine bağlı bir erkek çocuğu için üvey anne rakip olarak algılanabilir. Freud (2010)

Bu kapsamdaki eserlerde, çocukların annelerinden beklentilerine de yer verilir. “Kendi fikirlerine ve seçimlerine saygı duyulması, kendilerine talepkâr davranılmaması, annenin daha az titiz olması, çocuğuna daha az müdahale etmesi ve çocuklarını bir an evvel evlendirme fikrinden vazgeçmesi” şeklinde sıralanan bu beklentilerin çoğu karşılanmamaktadır ve bu durum onları ebeveynlerinden uzaklaştırır. Bu eserlerde ebeveynlere, gençlere daha toleranslı olmaları konusunda mesaj verilmektedir.

Anneye atfedilen olumsuz özellikler

(Raif Cilasan, Bir annenin feryadı. H. Rezan Gülseren, Annemin elleri büyüktü.)

Bu kategoride incelenen eserlerin genelinde annelerinin kişiliğini eleştiren çocuklar söz konusudur. Mesleğine bağlı, kariyerinde yükselmek için çaba sarf eden veya başka birisine âşık olup eşinden ayrılan anne, çocukları tarafından acımasızca eleştirilir. Modern kadına karşı geleneksel kadın modelinin idealleştirildiği eserlerde, toplumsal koşullara uygun sonlar tercih edilerek anne, eşi ve çocukları için yaşamak durumunda bırakılmıştır. Bunun aksi olan durumlardaysa kadın ya ailesi tarafından ağır eleştirilere maruz kalmış ya da mutsuzluğa mahkûm olmuştur. Kadınların kamusal alanda var olabilme koşullarının, öncelikle eş ve çocuklarına karşı görevlerini eksiksiz yerine getirmeleri olduğu vurgulanmıştır. Kendi başına varoluş problemini çözemeyen ve hayatına anlam katamayan birey, ruhsal bir boşluğa düşer. Bu boşluk içerisinde anlam ihtiyacını, ancak başkaları için yaşamakla giderebileceğini düşünür.

Sonuç

Kadın, yüzyıllar boyunca evinin sınırları arasında kalmıştır. Eğitimi önemsenmemiş ev işi, çocuk bakımı gibi işlerle görevlendirilmiştir. Kadınların belli süreçler içinde hukukî haklarını elde etmelerine ve toplumda önemli konumlara sahip olmalarına karşın geleneksel anlayış, onları evin içinde kalmaya ve toplumun onayladığı anne rolünü üstlenmeye yöneltir. Siyasal ve ekonomik yapı, tüketim toplumunu oluşturacak biçimde değişirken kadınların böyle bir yapı içinde, daha çok tüketim alanında yer aldıkları görülür. Özel sermayenin güçlendiği, yeni zenginlerin olduğu, tüketim alışkanlıklarının oturduğu bu dönemde kadının çalışmasına gerek yoktur. O, “evinde oturmalı babasının ya da kocasının servetini sergilemeli, hanım hanımcık olmalıdır.” Yılmaz (2010, s. 195.) Dönem romanları da kadını bu perspektiften gören ve gösteren konular işler. Kadın başarı, yenilgi, dayanışma ve düşmanlığın kol gezdiği erkek dünyasında duyguların, sevginin ve düzenin temsilcisi olarak görülür. Kadının görevi, evini sıcak bir aile ortamına dönüştürmektir ve bunu evden uzaklaşmadan gerçekleştirmeye çalışır.

Cumhuriyet’in ilanı ve Medeni Kanun’un kabulü ile Türkiye’de, kadınlarla ilgili hukukî ve siyasî düzenlemeler başlamıştır. Yasalar önünde kadın ve erkek eşit vatandaşlık haklarına sahiptir. Ancak kâğıt üzerindeki eşitlik ilkesine karşın mevcut ekonomik ve kültürel koşullar bu ilkenin kısmî olarak uygulanmasına yol açmaktadır. Eğitimsiz ve mesleksiz kadınlar maddî bağımsızlıklarını kazanamadıklarından dolayı erkeklerin bakımına muhtaç kalmaktadırlar. Bu nedenle toplumun çoğunluğu kadına, “eş”, “anne” ve “ev hanımı” rolü biçerek kadını, “ucuz emek” ve “ücretsiz aile işçisi” olarak görür. Caporal (1987, s. 28.) Bu durum edebiyata, sinemaya, görsel ve yazılı medyaya da bu şekilde yansımıştır. Kadınların, eş ve anne olmanın getirdiği sorumlulukları aksatmayacak şekilde iş hayatına atılmaları desteklenmiştir. İyi eş ve iyi anne modeli, cinsiyet rollerine uygun kalıp yargılarla belirlenmiştir. Dışarıda çalışmak yerine evinde kalmayı tercih eden kadınlar, “çocuk bakımını ve eşlerine olan görevlerini aksatmamaları, ev düzenlerini korumaları ve işyerinde yabancı erkeklerle bir arada olmamaları” gibi nedenlerle mazur görülmüştür.

İncelenen eserlerdeki kadınlara, kendilerini eş ve çocuklarına adamaları durumunda iyi anne olacakları; iyi anne olduklarında da mutluluk ve saygınlık kazanacakları fikri dayatılmıştır. Eserlerdeki anneler, kendilerine toplum ve çoğunlukla da toplumun erkek bireyleri tarafından yüklenen bu görevleri benimsemişlerdir. Kendini gerçekleştirme ideali ve kariyer hedefi olup hayallerinin peşinden giden kadınlarsa genellikle hüsrana uğramışlardır. Annelik ve bireysel var oluşun bir arada olması mümkün değilmiş gibi yansıtılan eserlerde, bu ikisini dengede tutabilen kadın çok azdır. Kadın ya mesleğini seçip evini ihmal eder ya da “doğru yolu” seçerek var oluşunu evde sürdürür. Az sayıda eser, kariyer sahibi olmasına

rağmen çalışmamayı seçen kadınları eleştirir. (Rıza Yetim, Küçük anne ve Nur Orhan, Üzgünüm annem.)

Edebiyat, halkı aydınlatmada önemli bir rol üstlenir. Bu bağlamda edebî ürünlerde, kadına daha doğru bir perspektiften bakılması için gerekli vurgunun yapılması önem taşır. Toplumlar, çocuğun yetiştirilmesi için anneye ihtiyaç duyar ve ancak kendini gerçekleştirmiş bir birey, topluma faydalı çocuklar yetiştirir. Bu koşullarda oluşmaya başlayan annelik idealinin, kitle iletişim araçları ve özellikle edebiyatla vurgulanması önemlidir.

Kaynakça

- Altındal, A. (1997). *Türkiye 'de kadın*. İstanbul: Havass Yayınları.
- Budak, S. (2000). *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Caporal, B. (1987). *Kemalizmde ve Kemalizm sonrasında Türk kadını*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Connel, R. W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar*. (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Doğramacı, E. (1992). *Türkiye 'de kadının dünü ve bugünü*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Ecevit, Y. Ecevit, M. Ayata, A. Gölgelioglu, Ö. Göğüş Tan, M. Kurdoğlu, A. Karkiner, N. Uygur, G. Çağlar, F. İ. ve Durakbaşa, A. (2011). *Toplumsal cinsiyet sosyolojisine başlangıç: Toplumsal cinsiyet sosyolojisi*. Y. Ecevit, N. Karkiner (Ed.). 2307, 2-27. İstanbul: Anadolu Üniversitesi.
- Frankl, V. E. (1992). *İnsanın anlam arayışı*. (S. Budak, Çev.). Ankara: Öteki.
- Frankl, V. E. (2003). *Duyulmayan anlam çılgılığı*. (S. Budak, Çev.). Ankara: Öteki.
- Freud, S. (2010). *Psikanaliz üzerine*. (A. Öneş, Çev.). İstanbul: Say.
- Jung, C. G. (2010). *İnsan ruhuna yöneliş*. (E. Büyükinall, Çev.). İstanbul: Say.
- Koçer, H. A. (1972). Türkiye'de kadın eğitimi. *AÜ-Eğitim Bilimleri Fakültesi*, 1 (5), 81-124.
- Yılmaz, A. (2010). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi. *ÇTTAD*, IX (20-21), 191-212.
- Çalışma İçin İncelenen Eserler:**
- Akat, K. (2010). *Annemin çocukları*. İstanbul: YFK Yayınları.
- Kaliç, S. (2017). *Annemsin sen benim*. İstanbul: Neden Kitap.
- Cilasun, R. (2010). *Bir annenin feryadı*. İstanbul: Ebru Yayınları.
- Ertuğrul, H. (2011). *Beni bir annem sevmiş*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Gülseren, H. R. (2011). *Annemin elleri büyüktü*. İstanbul: Gök Kitap.
- Güngör, N. (2002). *Benim annem güzel annem*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Kaya, G. (2011). *Bir annenin kaleminden Mamak Cezaevi'nden oğula mektuplar*. İstanbul: İlyaz Yayınları.
- Kazancı, A. L. (2011). *Üvey anne*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Köseoğlu, H. (2014). *Seni özledim anne*. İstanbul: Şimşek Yayınları.
- Mağden, P. (2012). *Biz kimden kaçıyorduk anne?* İstanbul: Everest Yayınları.
- Ongun, İ. (2014) *Lütfen beni anla anne*. İstanbul: Artemis Yayınları.
- Orhan, N. (2014). *Üzgünüm annem*. İstanbul: Türdav Yayınları.
- Su, H. (2015). *Ana üşümesi*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Şirin, U. (2013). *Anne tut elimi*. İstanbul: Kırmızıkedici Yayınları.
- Tırıl, Z. (2000). *Odalarda annem Yok*. İstanbul: Can Yayınları.
- Yamaner, S. (2004). *Anne de bana*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Yetim, R. (2009). *Küçük anne*. İstanbul: Etki Yayınları.

TARİH & HISTORY

Tanzimat Dönemi'nde Rüşvet ve Yolsuzluk: Diyarbakır Meclis Üyesi Hacı Şeyh Ağa'nın Davası

Bribery and Corruption in the Tanzimat Era: The Case of Diyarbakır Council Member Hacı Şeyh Ağa

Özlem KARSANDIK YAZICI*

Öz

Osmanlı'nın kuruluş yıllarından itibaren var olan rüşvet ve yolsuzluğa dair Tanzimatla birlikte birçok düzenleme yapılmıştır. Ancak bu dönemde de rüşvet ve yolsuzlukla ilgili suçlamalar ve bu suçlamalara istinaden yürütülen davalara her kademedeki yönetici kesiminde rastlanmaktadır. Diyarbakır Meclis Azası Hacı Şeyh Ağa'nın usulsüz uygulamaları nedeniyle açılan dava da bunlardan birini oluşturmaktadır. Çalışmamızda Hacı Şeyh Ağa'nın davası örneğinden hareketle Tanzimat Döneminde rüşvet ve yolsuzluğa dair işleyiş, yolsuzluğa yol açan uygulamalar, bu tür suçlara verilen cezalar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Rüşvet, Hacı Şeyh Ağa, Dava.

Abstract

Many regulations were made with the Tanzimat Era on bribery and corruption that had existed since the foundation years of the Ottoman Empire. However, in this period, accusations of bribery and corruption and lawsuits based on these accusations were encountered in all the levels of administration. The lawsuit filed due to the irregular practices of Hacı Sheikh Ağa, a Member of Diyarbakır Council was one of them. In the current study, based on the example of Hacı Sheikh Ağa's case, how bribery and corruption were handled in the Tanzimat period, the practices that led to corruption and the penalties for such crimes were evaluated.

Keywords: Tanzimat, Bribery, Hacı Sheikh Ağa, Lawsuit.

Giriş

Çeşitli şekillerde tanımlanan yolsuzluk, yasal olmayan ve etik dışı birçok konuyu içermektedir. Tanımlarının genelinde kamuyla ilişkilendirilmektedir (Al, 2005, s. 239; Özsemerci, 2002, s. 5). Maddi çıkar karşılığı yolsuzluğun türü olarak ele alınan rüşvet, örgütlenen tüm topluluklarda görülmüştür (Kahraman, 2010, s. 5; Özsemerci, 2002, s. 16). En genel anlamda menfaatle usul ve kural dışı bir işin yetkili birine yaptırılması olarak tanımlanan rüşvet (Mumcu, 1985, s. 20-21; Daşcıoğlu, 2005, s. 119), Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren var olan sorundur (Mumcu, 1985, s. 86-162). II. Mahmut döneminde memuriyete girişte sınav sisteminin uygulamaya konulması (Akyıldız, 1993, s. 54), memurlara yeterli maaş tahsis edilmesi ve ceza kanunnamesi¹ hazırlanması rüşvet ve yolsuzlukları engellemek adına atılmış önemli adımlardır (Mumcu, 1985, s. 275-78; Keleş, 2005, s. 260). Bu kanunnameye hazırlanan ekle rüşvet olarak tanımlanan hediyelerin niteliği belirlenmiştir (Bkz. Veldet, 1999, s. 171-172). Ancak tüm bu uygulamalar toplumda yaygın olarak var olan rüşvet suçunu azaltmaya yetmemiştir. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda da rüşvete dair önlem alınması gerektiği vurgulanmıştı (Mumcu, 1985, s. 278; Keleş, 2005, s. 263). Nitekim Tanzimat Dönemi'nde yapılan kanunlarda rüşvete ve yolsuzluğa dair maddeler yer almıştır. Tanzimat Fermanının gereğini yerine getirmek ve kişisel keyfilikleri engellemek amacıyla ilk Ceza Kanunnamesi 1840'de çıkarılmıştır (Cin, 1992, s. 19; Taner, 1999, s. 226; Üçok, 2007, s. 343). Bu kanunname ile rüşvet alma suçu memurlar ekseninden çıkartılarak tüm hizmetliler olarak genişletilmiş, ayrıca rüşvet suçuna verilecek cezada kanunnamede belirtilmiştir. Buna göre rüşvet veren ve alan kişinin memuriyetten ihraç

* Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ozlemyazici@mu.edu.tr

¹ 1838'de oluşturulan "Tarik-i İlmîyye'ye Dâir Cezâ Kanunnamesi"nde memurların rüşvet suçuna dair uygulanacak cezalara yer verilmiştir. Kanunnameye dair ayrıntılı bilgi için bkz. Musa Çadircı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 tarihli "Tarik-i İlmîyye'ye Dâir Cezâ Kanunname'si", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XIV/25, Ankara 1982, s.139-161.

edilmesi ve (üç yıl) kürek cezası ile cezalandırılması kararlaştırılmış ancak rüşvet veren eğer buna mecbur bırakılmışsa bunu ispat ettiği takdirde suçsuz kabul edileceği de belirtilmiştir (Mumcu, 1985, s. 278-279). Tüm bu alınan önlemlere rağmen vergi toplamadaki usulsüzlükler devam etmiş bu nedenle 1849'da esas olarak yöneticilerin görevlerini yeniden belirlemek için yapılan düzenlemelerin bazı maddeleri de rüşvet ve yolsuzluklara ayrılmıştır (Çadircı, 1997, s. 218-219). 1850'de ise ıslahatların yerine getirilebilmesi için devlet adamlarının Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye görüşmeleri öncesinde Kur'an üzerine yemin etme uygulaması başladı (Ahmet Lütfi Efendi, 1984, s. 17). Bu uygulama gereğince taşrada da memurlar halkın huzurunda yemin işlemini gerçekleştirdi (Mumcu, 1985, s. 279-280). Bunların dışında rüşvet olarak tanımlanabilecek hediyelerin ayrıntıları yine 1850'de hazırlanan bir nizamname ile belirlendi. 1850'de hediyelerle ilgili yeni bir düzenleme yapıldı (Çelik, 2006, s. 53;55;58). 1851'de "Kanun-ı Cedid" olarak adlandırılan bir kanunname daha hazırlanmıştır (Üçok, 2007, s. 344). 1855'de rüşvetin nedenleri ve uygulamaların etkisiz olmasının sebeplerinin değerlendirildiği yeni bir nizamname düzenlendi (bkz. Akgündüz, 1987, s. 159-162; Üçok, 2007, s. 344). 1858'de ise önceki nizamnamenin maddelerini içeren ancak suçluların cezalarına yönelik değişikliklerin yapıldığı Ceza Kanunnamesi yayınlanmıştır (Keleş, 2005, s. 271, 274-279).

Tanzimat döneminde rüşvet ve yolsuzluğa dair verilen mücadele de sadece verilecek cezaları belirlemekle yetinilmemişti. Bu cezaları belirleyecek ve rüşvetle mücadele edecek kurumların da varlığına ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim büyük meclislerin idari görevlerinin yanı sıra adli görevleri de bulunmaktaydı. 1864 düzenlemesine kadar önce büyük meclisler, 1854'den sonra oluşturulan meclis-i tahkikler adli işlerden sorumlu olmuşlardır (Bingöl, 2004, s. 76-86). Meclis-i Tahkikler, uygulamada çoğunlukla büyük meclis içerisinde aynı ekiple toplanan bir kurum olmuştur. Taşrada davalar nizamiye mahkemeleri oluşturulana kadar "Meclis-i Tahkik", "Büyük Meclis", "Meclis-i Vala" sistemi içinde çözülmüştür. Dava konusunun niteliği hangi mecliste karar verileceğini belirlemekteydi. Buna göre kısas ve diyet davalarında karar merci büyük meclis iken diğerlerinde tahkik meclisiydi. Verilen cezalar Meclis-i Vala'da temyiz edilmekteydi (Ekinci, 2004, s. 139-145; Akgündüz, 1987, s. 170). Bilindiği üzere Tanzimat'ın uygulanmaya başlaması bölgelere göre farklılık göstermektedir. Nitekim Diyarbakır'da Tanzimat 1845'te uygulanmaya başlamış (Yılmazçelik, 2019, s. 36-38;47) ve bu uygulamanın bir gereği olan "Büyük Meclis" 1851'de oluşturulmuştur (Keleş, 2019, s. 362).

Çalışmamızda Diyarbakır Büyük Meclis azası Hacı Şeyh Ağa'ya yapılan suçlamalar, dava süreci, sonucu ve af talepleri ekseninde 19. yüzyılda Osmanlı'da rüşvet ve yolsuzluğun nedenleri, bu tip suçlarda dava sürecinin nasıl işlediği ve verilen cezalar değerlendirilmiştir. Diyarbakır Büyük Meclis azası Hacı Şeyh Ağa'nın hayatı ile ilgili net bilgiler mevcut değilse de çeşitli belgelerde kapıcıbaşı unvanına sahip olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu bilgi onun taşra idaresinde ve devlet adına çeşitli görevlerde bulunduğuna işaret etmektedir. Ayrıca yine dava ile ilgili belgelerde satır aralarında yer alan ifadelerden sekiz çocuğu olduğu anlaşılmaktadır (BOA, MVL 512/23095-1).

Hacı Şeyh Ağa'ya Atfedilen Suçlar

Diyarbakır Büyük Meclis azası Hacı Şeyh Ağa'nın rüşvet olarak özetlenmiş dava dosyası incelediğinde, adam kayırma, yolsuzluk yapmak ve haksız menfaat elde etmek gibi suçlamalara maruz kaldığı anlaşılmaktadır (BOA, MVL 484/21943). Bu bağlamda 15 Ocak 1862 tarihli belgede Hacı Şeyh Ağa'nın istediğini elde etmek için muhalifleri görevlerinden azlettiği ve yerlerine kendi adamlarını tayin ettiği, bu durumun halkın korkuya kapılmasına ve huzursuz olmasına sebep olduğu ifade edilerek meclis azalığından azledilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, MVL 627/78-2). Nitekim Nisan 1862'de Meclis-i Vala'nın, şikayetleri ciddi bulması üzerine Hacı Şeyh Ağa hakkındaki iddiaların araştırılması için harekete

geçildiği anlaşılmaktadır (İ.MVL 484/21943; A. MKT. NZD 410/15). Gerek mahkeme tutanakları gerekse çeşitli arşiv belgelerinde yer alan bilgilerle Hacı Şeyh Ağa'ya yöneltilen suçlar şu şekilde özetlenebilir.

Suçlamalardan biri Derik Meclis azası Reşit Kethüda'nın ölümüne sebep olacak gelişmelere ortam hazırlamasıdır. Bu bağlamda olmak üzere Reşit Kethüda ve Seyithan Derik kaza meclisi azası iken uygunsuz tavırlarından dolayı azalıktan azledilip kazadan sürgün edilmiştir. Hacı Şeyh Ağa'nın damadı Laçın Bey ve akrabası Mehmet Ağa, 1276 (1859-60) yılı Derik Kazası aşar iltizamını almıştır. Ancak Hacı Şeyh Ağa Derik Meclis Azalarını Diyarbakır'a getirterek söz konusu aşar hasılatına urban tarafından zarar verildiği gerekçesiyle alamadıklarını ve üzerine 82 kile daha ilave edilerek alınması yönünde senet talep etmiştir. Derik Meclis azaları karşı çıksalar da Ağa baskıyla senedi imzalatmıştır. Yine aşar iltizam bedelinin toplanması gerektiğinden Hacı Şeyh Ağa, büyük meclisin kararına aykırı olmasına rağmen büyük meclis üyelerinin haberi olmaksızın söz konusu Derik Kazası azalarına Reşit Kethüda ve Seyithan'ı tekrar Derik Kazası meclis azası tayin ettirmiştir. Sürgüne gönderilmiş olan Derik meclis azası Reşit Kethüda ve Seyithan'ın tekrar kazaya dönerek görevlerine başladıklarının haber alınması üzerine halk tepki göstermiş ve meclis üyelerinin evlerine saldırmıştır. Bu karışıklık sırasında meclis azası Reşit Kethüda öldürülmüştür. Reşit Kethüda'nın ölümü sonrası yapılan tahkikatta, azledilmeleri ve tekrar meclis azası tayinlerinden büyük meclisin haberinin olup olmadığı araştırılır. Derik Kazası müdürü Hasan Ağa ise bu kişilerin tekrar kaza meclisi azası tayin edilmeleri hususunda gönderilen Derik kaza meclis kararının olduğunu ifade ederek buna dair 30 Temmuz 1860 tarihli tahriratı ortaya çıkarır. Bu belge üzerine Reşit Kethüda ve Seyithan'ın büyük meclisin haberi olmaksızın tekrar Derik Kazası meclis azası tayin edilmeleri hususunda Hacı Şeyh Ağa'nın nasıl bir çıkarı ve rolü olduğu gerçeğini araştırmaya başlanmıştır (BOA, MVL 484/21943).

Soruşturma kapsamında Derik Kazası meclis azaları (Abdulfettah, Sinan, İsmail, Resul, diğer Resul) Kaza Müdürü Hasan, Hacı Şeyh Ağa, Hacı Nuh Ağa, Narızade Hacı Mehmet Ağa, Kethüda Kâtibi Mustafa ve Mukayyid Veli Efendi'nin ifadelerine başvurulmuştur (BOA, MVL 484/21943). Derik Kazası meclis azaları, Reşit ve Seyithan'ın azledilmeleri hakkında alınan kararda ve yine bu şahısların tekrar meclis azası tayin edilmeleri hususundaki onay kararında mühürlerinin olması sebebiyle sorgulanmışlardı. Soruşturma kapsamında 20 Nisan 1862 tarihinde Derik Meclis azası Abdulfettah'ın ifadesi alınır. Bu sorgulamada Abdulfettah'a Reşit ve Seyithan hakkında iki zıt görüşün olduğu evraklarda bulunan mühürlerinin nedeni sorulmuştur. Abdulfettah bu konuda verdiği cevapta, Seyithan ve Reşit'in azledilmeleri ve sürgüne gönderilmeleri hususunda alınan karara dair mahzarın oybirliği ile alındığını ve imzalandığını, hatta bunların kazaya dönmeleri halinde karışıklık çıkacağını ifade ettiklerini beyan etmiştir. Devamında ise tekrar meclis azası tayin edilmelerine dair kararın iradesi dışında alındığını satır aralarındaki ifadesinde söylemiştir (BOA, İ.MVL 484/21943). Reşit ve Seyithan'ın azalığı ile ilgili diğer azaların ifadelerinde de benzer bilgiler yer almaktadır. Özetle hemen hemen hepsi benzer ifadelerle Hacı Şeyh Ağa'nın kendilerini hapse atmakla tehdit ettiğini hatta hapisane önüne kadar götürerek korktuğunu ve söz konusu kararı yazdıklarını söylemektedirler. Verdikleri arzualın Reşit'in ölümüne neden olduğunu doğrulamakta ancak bunu yapmaya mecbur bırakıldıklarını ve korktukları için de Hacı Şeyh Ağa'yı şikayet edemediklerini net olarak dile getirmektedirler (BOA, İ.MVL 484/21943; BOA, İ.MVL 484/21943). Bu soruşturma kapsamında daha önce belirtildiği gibi Derik Kazası müdürü Hasan Ağa'nın ifadesi alınmıştır. Hasan Ağa, valinin emri üzerine tayin ettiğini ifade etmiştir (BOA, İ.MVL 484/21943). Yapılan tahkikat sonrası Hasan Ağa'nın doğru söylediği ortaya çıkmıştır. Çünkü valilik kararı gereğince Derik Kaza Müdürü Hasan Ağa'nın söz konusu kişileri tekrar aza tayin ettiği

bilgisine ulaşılmıştır. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi büyük meclis azalarının bu karardan haberlerinin olmadığı anlaşılmaktadır (BOA, İ.MVL 484/21943; 15/2). Nitekim Reşit'in ölümü sonrasında gönderilen Mayıs 1861 tarihli büyük meclis mazbatasında, Reşit'in azalıktan ihraç edilmesine ve kendi işiyle meşgul iken ahalinin niçin kendisine saldırdığı ve ölümüne neyin sebep olduğunun araştırılmasının istenmiş olması da bu iddiayı doğrulamaktadır (BOA, İ.MVL 484/21943). Ayrıca söz konusu olaya neden olan aşar maddesine dair Derik Kazası Müdürü Hasan Ağa'ya yazdığı tahriratta Hacı Şeyh Ağa'nın suçlamaları kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Hacı Şeyh Ağa Beşiri kazasında da Derik kazasındaki usulsüzlüklere benzer nedenlerle suçlanmıştır. İddiaya göre burada da ağnam vergisi dahilinde sagir inekten vergi alınmıştır. Söz konusu olay kaza naibi Derviş Efendi'nin hükümete haber vermesiyle anlaşılmıştır. Bu nedenle de Hacı Şeyh Ağa Derviş Efendi'yi azlettirmiştir (BOA, İ.MVL 627/78-2). Nitekim bu kapsamda yapılan soruşturmada Beşiri Kazası'nın 1277 (1860/1861) senesi adet-i ağnam vergisinin Ağa'nın damadı Laçın Bey'le Mehmet Ağa üzerinde olması nedeniyle mültezim-i sanileri Hacı Şeyh Ağa'ya güvenerek sagir inekten dahi ağnam resmi aldıklarını kabul etmişlerdir (BOA, İ.MVL 484/21943). Ağa burada da Kaza Meclisi'nden bazılarını azlettirip kendi istediği kişileri getirtmiştir. Hacı Şeyh Ağa söz konusu suçlamaları kabul etmiştir (BOA, İ.MVL 484/21943).

Hacı Şeyh Ağa'nın usulsüz atama yaptırdığı diğer yerler Şirvan ve Garzan'dır (BOA, İ.MVL 484/21943). Şirvan Kazası müdürü Şir Bey ve Garzan Kazası müdürü Abdulfettah Beylerin, haklarındaki şikayet nedeniyle Diyarbakır'a gönderilmesi Siirt Kaymakamı'na bildirilmiştir. Ancak bu girişimden bir sonuç alınamaması üzerine büyük meclis azası sıfatıyla Hacı Şeyh Ağa bu işle görevlendirilmiştir. Bu sırada Şir Bey'in Erzurum tarafına gittiği yönünde bilgi elde edilmişti. Hacı Şeyh Ağa'ya verilen talimatta eğer Şir Bey, Erzurum tarafına gitmiş ise yakalama kararının yakınlarına ve adamlarına karşı uygulanması gerektiği ifade edilmiştir. Fakat Hacı Şeyh Ağa'nın Siirt'e ulaşmasından bir gün sonra Abdulfettah Bey Diyarbakır'a gelmiştir. Şir Bey'in ise Diyarbakır'da yargılanmak istemediği için İstanbul'a gittiği anlaşılmıştır (BOA, İ.MVL 484/21943). Şir Bey'in İstanbul'a yargılanmak istemesinin nedeni bir başka belgede açıklığa kavuşmaktadır. Bu belgeye göre Hacı Şeyh Ağa, kendilerine karşı düşmanlık etmektedir ve adil bir yargılama yapılmayacağını düşünerek İstanbul'a gitmeyi tercih etmiştir (BOA, İ.MVL 627/78).

Yukarıda sözünü ettiğimiz talimata rağmen Hacı Şeyh Ağa Siirt'e gider gitmez Garzan Kazası'na Hamid Bey'i, Şirvan'a ise ömür boyu sürgün cezası ile Vidin'de bulunan Sait Bey'in oğlu Şirvanlı Hurşit Bey'i müdür tayin etmiştir. 22 Mayıs 1862 tarihli konuyla ilgili yapılan soruşturma kaydında olaydan bir buçuk ay sonra Hurşit Bey'in geçici olarak Şirvan'a, Hamid Bey'in asaleten Garzan'a atandığına dair 12 Mart 1861 tarihinde Diyarbakır Büyük Meclisi'nden mazbata gönderildiği bilgisi yer almaktadır. Bu atamaları Hacı Şeyh Ağa'nın gücünü yerel otorite üzerinde kullanarak gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Hacı Şeyh Ağa, bu tayinleri de liva meclisinin onayı olmaksızın yapmıştır. Ayrıca yine Liva Meclisi'nde karar alınmadan asker toplamış ve Şir Bey'in oğlu Osman Bey'i ise Siirt'e uygunsuz bir şekilde göndermiştir. Şir Bey ve Abdulfettah Bey'e karşı elini güçlendirmek için halkı kışkırtarak arzuhaller yazdırıp göndermiştir (BOA, İ.MVL 484/21943). Yine arşiv kaydından anlaşıldığı üzere Garzan'a müdür olarak atadığı Hamid Bey'in Hacı Şeyh Ağa'nın beklentilerini tam olarak karşılayamadığından bir süre sonra azl edilerek yerine Hacı Şeyh Ağa'nın akrabası olan Yusuf Efendi atanmıştır. Yusuf Efendi'nin faaliyetleri sonucu bölgede huzursuzluk çıkmıştır (BOA, MVL 627/78). Bir başka arşiv kaydına göre de Hacı Şeyh Ağa'nın Abdulfettah aleyhine bölgede yaptığı çalışmalar işe yaramış görünmektedir. Nitekim Garzan'da bulunan rahip ve dört kişinin kışkırtması dolayısıyla Abdulfettah'ı Diyarbakır'da sekiz ay hapsedirmiştir. Diyarbakır valisine yazılan 28 Şubat 1862 tarihli yazıda bu durumun

büyük meclis tarafından aydınlatılması istenilmektedir (BOA, A.MKT.UM 542 /95). Hacı Şeyh Ağa bu konuyla ilgili sorgusunda müdürlerin tayinini valinin emriyle gerçekleştirdiğini ifade ederek, yukarıda kendisine verilmiş olan talimata aykırı davrandığını kabul etmiş görünmektedir (BOA, İ.MVL 484/21943).

Hacı Şeyh Ağa'ya atfedilen suçlardan bir diğeri de 1861 senesinde bazı köylerin Arap aşiretleri (aşair-i urban) tarafından tahrip ve yağma edilmesine sebep olmaktır (BOA, MVL 627/78; BOA, A.MK.DV 117/81).

Hacı Şeyh Ağa hakkındaki bir diğer suçlama ise Diyarbakır'ın Bahaüddin Mahallesi ahalisinden Molla Hasan bin Mehmet'e aittir. 3 Haziran 1857 tarihli bir belgedeki iddiaya göre Hacı Şeyh Ağa, Molla Hasan'ı hırsızlık suçuyla hapse attırmış ve 21 ay sonra (BOA, İ.MVL 484/21943) rahatsızlandığı için kefaletle salıvermiş ve bunun karşılığında kendisinden 500 adet mecdiye altını istemiştir. Olayın yaşandığı tarihten bir yıl sonra 250 adet altını toparlayarak Hacı Şeyh Ağa'nın konağına götürmüş ve Ağa 500 altına anlaştıklarına vurgu yapmasına rağmen altını almış ve söz verdiği gibi Molla Hasan'ı hapis cezasından kurtarmıştır. Molla Hasan, Hacı Şeyh Ağa'nın konağına Tacir Mehmet ve Tacir Ali ile birlikte gitmiştir. Hatta Hacı Şeyh Ağa'nın bu adamlar kim sorusu üzerine güvenilir olduklarını belirtmiştir (BOA, İ.MVL.484/21943). İşte bu olayın gerçekleştiğini ve para verdiğini iddia eden Molla Hasan, söz konusu kişileri de şahit göstererek verdiği altınları talep etmiştir. Şahitlerin de bu yöndeki ifadeleri doğrultusunda Hacı Şeyh Ağa'nın Molla Hasan'dan aldığı 250 adet mecdiye altını iade etmesine karar verilmiştir (BOA, İ.MVL.484/21943). Ancak daha sonra Hacı Şeyh Ağa bu şahitlerden Mehmet ve Ali'nin yalancı şahit olduklarını iddia ederek davacı olmuştur. Hacı Şeyh Ağa'nın, yolsuzluk, rüşvet ve halka karşı uygunsuz davranışları nedeniyle tutuklanmasından sonra 24 Ocak 1863 tarihli bir yazıda, Ağa hakkındaki iddiaların asılsız olduğu, şahitlerin yalancı şahit oldukları ve ailesinin zor duruma düştüğü ileri sürülmüştür (BOA, MVL 412/63). Bu hususta Hacı Şeyh Ağa'nın yeni bilgi ve belgeler sunması üzerine Meclis-i Vala, davanın tekrar büyük mecliste görülmesine karar vermiştir. Diyarbakır meclisinde yapılan yeni tahkikatta Tacir Ali, Hacı Şeyh Ağa'nın rüşvet aldığına dair ifadesinde ısrar etmiştir. Hatta yalancı şahit olduklarına dair meclis tarafından düzenlenmiş mazbatadaki mührün kendisine ait olmadığını belirtmiştir. Zaten bu evrakta üçü mühürsüz, 15 ise mühürlü şahsın ismi mevcuttu. Bunlardan altısı sadece Tacir Mehmet'in sözlerine şahit olduklarını ancak Tacir Ali'yi görmediklerini ve senette sadece Mehmet'in mührünü ve imzasını gördüklerini beyan etmişlerdi. Mührü olmayanlardan birisi Mehmet'in söylemlerine şahit olduğunu ve senedi görmediğini ifade ederken, diğer dokuz kişi ise Tacir Mehmet ve Tacir Ali'nin sözlerine şahit olduklarını belirtirken, biri de Tacir Ali'den bu konuda söz işittiğini ancak düzenlenen senedin neyle ilgili olduğunu bilmediğini ifade etmişti. Senette mührü bulunmayanlardan biri de o tarihte Diyarbakır'da olmadığı için ifadesi alınmamıştır. Nitekim sorgulamada senedi Hacı Şeyh Ağa'nın damadının hazırladığı şahitlerin Hacı Mehmet'in imzasını gördükten sonra ve takririni alıp mühürledikten sonra Ali'nin imzasının atıldığını itiraf etmişlerdi. Tacir Ali'nin yalancı şahit olduğunu iddia edenlerin Hacı Şeyh Ağa'nın yakınları olması sebebiyle, 250 mecdiye altının rüşvet olduğu yönündeki iddianın doğru olduğunu kabul edilmiştir. Bu konuda verilen ceza Hacı Şeyh Ağa'nın aldığı en ağır cezayı teşkil etmiştir (BOA, İ.MVL 484/21943).

Hacı Şeyh Ağa'ya Verilen Ceza

Sözlük anlamı olarak bir şeyin karşılığını ifade eden ceza, hukuksal olarak suçluya uygulanacak maddi ve manevi yaptırımı ifade eder (Bebek, 1993, s. 469). Tanzimat ile birlikte her alanda olduğu gibi ceza hukuku alanında da düzenlemeler yapıldı. 1840, 1851 ve 1858 tarihlerinde yapılan üç kanunname ceza hukuku alanında bir takım yeniliklere yer verilmiştir (Aydın, 1993, s. 481-482; Üçok, 2007, s. 343-344).

Hacı Şeyh Ağa ile ilgili soruşturmalarda suçlu bulunanlara 1858 Ceza Kanunnamesi'ne göre cezalar verilmiştir. Cezalarla ilgili olarak aşağıda vereceğimiz bilgilere göre Diyarbakır genelindeki yolsuzluk ve rüşvet olayının başaktörü büyük meclis azası Hacı Şeyh Ağa'dır. Hatta bu davaya çıkar ilişkileri gereğince pek çok kişi dahil olmuştur. Belgelerden tespit edebildiğimiz kadarıyla başta Hacı Şeyh Ağa olmak üzere diğer suçlulara hangi cezaların verildiği ve cezaların nasıl uygulandığına dair bilgiler şunlardır:

Arşiv kaydında Hacı Şeyh Ağa'nın 4 Nisan 1862'de tutuklandığı bilgisi yer almaktadır (BOA, MVL 655/28-2). 6 Nisan 1862'de Diyarbakır valisine gönderilen yazıda soruşturmanın başlatılması gerektiği bildirilmektedir (BOA, A.MKT. UM 551/90). Nitekim Hacı Şeyh Ağa davası ile ilgili Diyarbakır valiliğince gönderilen yazıda 28 Mayıs 1862'de soruşturmanın büyük ölçüde tamamlandığı ve verilecek karara kadar Hacı Şeyh Ağa'nın hükümet konağında tutulacağı belirtilmektedir (BOA, İ.MVL 484/21943). Kasım 1862 tarihinde Diyarbakır valiliğine gönderilen yazıdan cezanın kesinleştiği anlaşılmaktadır (A. MKT.MHM 272/29). Hacı Şeyh Ağa'nın ceza kanununun hangi maddelerine göre cezalandırıldığı ile ilgili bilgiler ise Nisan 1863 tarihli belgede yer almaktadır. Buna göre Hacı Şeyh Ağa, 1858 Ceza Kanunnamesi'nin 36, 68, 77, 108 ve 207 Maddeleri² gereğince cezalandırılmıştır (BOA, İ.MVL 484/21943). Nitekim Hacı Şeyh Ağa'nın ceza kanunnamesinin 68. maddesi gereğince almış olduğu rüşvetin iki katını ödemesine; kanunnamenin 77. maddesi gereğince bu paradan Molla Hasan'dan alınan kısmın iadesine ve kalan miktarın ise mal sandığına teslim edilmesine; kapıcıbaşılık rütbesinin alınmasına; 36. maddeye istinaden de altı yıl süreyle rütbe ve memuriyetten men edilmesine karar verildi. Ayrıca uygunsuz davranışları ve Diyarbakır'da kalması münasip olmayacağı için de beş yıl Erzurum'a kalebent olarak sürgün edilmiştir (BOA, İ.MVL 484/21943).

Hacı Şeyh Ağa, tutuklandıktan dört ay sonra Nisan 1862'de sağlık sorunları nedeniyle kefile bağlanarak geçici olarak salıverilmiştir. İki ay içinde sağlığına kavuşmasına rağmen Nisan 1863 tarihine kadar serbest kalmıştır (BOA, MVL 655/28). Gerek Hacı Şeyh Ağa'nın ve çevresinin bu süreçte sergilediği tavırlar gerekse halkın onlara duyduğu güvensizlik halkı bu konuda önlem almaya yöneltmiştir. Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı üzere halk Hacı Şeyh Ağa'yla ilgili endişelerini her türlü mercide dile getirmiş ve yazılı olarak ilgili makamlara iletmişlerdir. Bu şikayetlerden biri de o sırada bölgede bulunan teftiş memuruna yapılmıştır. Bilindiği gibi Tanzimat yeniliklerinin doğru şekilde uygulanıp uygulanmadığının denetimini yapmak üzere yapılan "teftiş" uygulamasına 1863'de yeniden başvurulmuştur (Tural, 2004, s. 101). Bu dönemde Anadolu ve Rumeli'ye gönderilmek üzere dört teftiş memuru görevlendirilmiştir. Diyarbakır söz konusu memurlardan biri olan Ali Rıza'nın teftiş bölgesi içerisinde bulunmaktadır (Serbestoğlu, 2013, s. 206-207). Nitekim Hacı Şeyh Ağa'nın davasının devam ettiği süreçte teftiş memuru Ali Rıza'nın bölgede bulunduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Ali Rıza Efendi'nin 26 Temmuz 1863 tarihinde merkeze gönderdiği yazıda Süryani Patrikliği'nce kaleme alınıp kendisine gönderilen beyannameden hareketle Hacı Şeyh Ağa'nın bölge halkı üzerindeki olumsuz etkilerinden söz etmekte ve Diyarbakır'a ulaştığında olayla ilgili gerekli soruşturmaları yapacağını ancak şimdilik Hacı Şeyh Ağa'nın Erzurum'a gönderilmesinin uygun olacağını bildirmiştir (A. MKT.MHM 272/29). Ali Rıza Efendi'nin İstanbul'a gönderdiği yazı Temmuz 1863 tarihli olduğuna göre, çeşitli cezalara çarptırılan Hacı Şeyh Ağa'nın henüz sürgün yeri olan Erzurum'a gönderilmediği anlaşılmaktadır (A. MKT.MHM 272/29).

Ali Rıza'nın neden Hacı Şeyh Ağa'yı Erzurum'a gönderilmesini istediği ise Süryani patriğince yazılan beyannameden izlenebilmektedir. Buna göre Hacı Şeyh Ağa "kefile rabt" edilerek sağlık gerekçesiyle serbest bırakılmış ise de halk buna inanmamaktadır. Hatta ahaliye

² Söz konusu maddeler için bkz. Düstur-ı Atik, sene 1279, s.90-91; 99; 100; 108;130.

göre Hacı Şeyh Ağa yeniden idarede etkin olmanın ve halk üzerinde baskı kurmanın yollarını aramaktadır. Ayrıca Ağa'nın adamları halk üzerinde baskı oluşturacak bir takım davranışlar sergilemişlerdir. Nitekim söz konusu beyannamede olaylar örnekleriyle anlatılmıştır. Buna göre Ağa'nın akrabaları olan Laçın Bey, Hacı Mehmet Ağa, Süleyman vb. kişiler sokaklarda "Ağa, Diyarbakır'a kaymakam olacak" gibi çeşitli söylemlerde bulunup, İstanbul'dan gelen her posta ile halkı daha da panik havasına sokmuşlardı. Hatta merkezden kendilerine bildirildiğini iddia ettikleri "şu kişi sürgün edilecektir, şu şekilde cezalandırılacaktır" gibi yalan beyanlarla halk üzerinde baskı kurmaya çalışmışlardır. Bunun yanı sıra Ağa'nın konağından sahte mühürlerle çeşitli yazılar yazarak güç gösterisine devam etmişlerdi. Yine Hacı Şeyh Ağa'nın zimmet-i miriyesini vermeme konusundaki ısrarından hareketle Ağa'nın cesareti sorgulanmıştır. Ayrıca Diyarbakır Meclis azalarından bazılarının Ağa'yı kurtarmak istediği dile getirilmiştir. Meclis azası Hacı Nuh Ağa'nın Hacı Şeyh Ağa'ya yardım ettiği ve onu kurtarmak için aktif olarak çalıştığı örneklerle açıklanmıştır. Ahalinin tam olarak duydukları rahatsızlık "Bu adamın Hacı Şeyh Ağa'yı kurtarayım deyu neler yaptığı tarife gelmez. Böylelerin yüzünden Devlet-i 'Aliyye'nin tebaa ve reayası harap oluyor. Arzuhal etmeye mukteza-ı sıtkı çakeri kendimi borçlu bildim. İhsan buyurup bu zalimlerin ellerinden bu havalı fukarasını halas buyurasınız. Bunlardan Allah'a sığındık. Memlekette emniyet kalmadı" sözleriyle ifade edilmiştir (A. MKT.MHM 272/29).

Hacı Şeyh Ağa'nın iltizamlar üzerinde yaptığı usulsüzlüklere dikkat çekilerek damadını 1863 yılı için mültezime ortak yaptırdığı ve gücünü topladıktan sonra yeniden uygunsuz davranışlarına ve usulsüzlüklere başlayacağı dile getirilmiştir. Yine Hacı Şeyh Ağa'nın büyük meclis azası olduğu dönemde Derik'e müdür tayin ettirdiği ve görevden azledilmiş olan Hacı Hasan Ağa'nın, onun adamı Hacı Nuh Ağa tarafından yeniden müdür tayin ettirilmeye çalışıldığına dikkat çekilerek, bunun gerçekleşmesi halinde halkı zor günlerin beklediğine vurgu yapılmıştır (A. MKT.MHM 272/29).

Süryani Patriği'nce kaleme alınan beyanname Hacı Şeyh Ağa ve taraftarlarının bölgede eski otorite ve işbirliğini kurabilmek için çeşitli çalışmalar içinde olduğunu göstermektedir. Ağa'nın rahatsızlığı nedeniyle evinde olması rahat hareket etmelerine ve istediklerini yapma cesaretini vermektedir. Dolayısıyla durumdan rahatsız olan halk bu konuda yaşadıkları korku ve kaygılarını her türlü mercide dile getirmiş ve yazılı olarak ilgili makamlara iletmışlerdir.

Halkın başvuruları ve endişeleri dikkate alınmış olmalı ki Hacı Şeyh Ağa'nın 27 Haziran 1863 tarihinde daha önce hapiste kaldığı süre göz önünde bulundurulmak ve kalan süresini çekmek üzere Erzurum'a gönderilmesine karar verilmiştir (BOA, MVL 655/28). Nitekim Hacı Şeyh Ağa'nın 16 Ağustos 1863 tarihinde hapiste olduğu tespit edilmektedir (BOA, MVL 658/2).

Halk Hacı Şeyh Ağa'nın ifade edilen davranışlarından şikayetçi olurken, Ağa'nın karısı ve taraftarları ise tam tersi iddialarda bulunarak affedilmesini istemekteydiler. Onlara göre kefaletle serbest kaldığı süre boyunca Ağa'nın Diyarbakır'dan ayrılmasına izin verilmemiş, sadece camiye kadar gidip gelmesine müsaade edilmiştir (BOA, MVL 512/23095).

Olaylara Karşılanlara Verilen Cezalar

Dava konularından birisi Derik Kazası meclis azaları Reşit Kethüda ve Seyithan'ın uygunsuz davranışları nedeniyle azledilmeleri ve Hacı Şeyh Ağa tarafından hileyle tekrar meclis azası tayin edilmelerine dairdi. Bilindiği gibi bu olaylar sonrası Reşit Kethüda ölmüş ve akrabalarından bazıları yaralanmıştı. Reşit Kethüda'nın ölümünden sorumlu tutulan Aziz, Osman ve Mustafa sorgulanmıştır (BOA, MVL 606/41). 17 Mayıs 1861 tarihli bir belgeye

göre olayda adı geçen şahısların çeşitli cezalara çarptırıldıkları anlaşılmaktadır. Buna göre birinci derece olaya müdahil olanlara on beşer, ikinci derecedekiler onar ve üçüncü derecede olanlara ise beşer yıl Ergani Madeni'nde çekmek üzere kürek cezası verilmiştir. Yine aynı belgeden anlaşıldığı üzere olayda suçları tespit edilemeyen dört kişi ile Reşit Kethüda'nın tekrar meclis azası tayin edilmesine dair kararı neden hükümete bildirmediğini izah edemeyen ve senedi kaleme alan Molla Mehmet hakkında yeni bir soruşturma yapılmasına karar verilmiştir.

Diğer suçlulardan altısı vefat etmiş ve ikisi de firari durumdadır. Ayrıca 29 kişi de Ergani Madeni'nde kürek cezasına çarptırılmıştır. Aynı belgede Molla Mehmet'in hükümete haber vermemesinin gerekçesi olarak korktuğu ifade edilirken, sabıkasının olmadığı ve "biçare fukara" olduğu belirtilmiştir (BOA, MVL 611/60). Yine 28 Haziran 1861 tarihli belgede 20 kişinin Ergani Madeni'ne gönderildiği, senedi yazan Molla Mehmet'in hapis yattığı süre de göz önünde bulundurularak tahliyesinin uygun olduğu bilgisi yer almaktadır (BOA, MVL 611/60).

Hacı Şeyh Ağa'nın rüşvet olayının muhatabı Molla Hasan ise kendisini korumak adına baskı ve korku ile rüşveti verdiğine kanaat getirildiğinden daha önce de değindiğimiz gibi Ceza kanunnamesinin 77. Maddesi gereğince rüşvet olarak verdiği parayı geri almış ve suçsuz bulunmuştur (İ.MVL 484/21943). Yine bu olayda Hacı Şeyh Ağa lehine yalancı şahitlik yapan Mehmet'in 207. maddeye (Bkz. Düstur-ı Atik, 1279, s. 130) göre hapis tarihinden itibaren 19. Madde (Bkz. Düstur-ı Atik, 1279, s.87) de yer alan uygulama gereğince 3 yıl Ergani Madeni'nde kürek cezasına çarptırılmıştır (BOA, MVL 611/60).

Beşiri Kazası'nın ikinci mültezimi Hacı Timur Kahya, sagir inekten dahi aşar vergisi alması nedeniyle yapılan tahkikatta suçlu bulunmuştur. Bu nedenle ceza kanunnamesinin 108. Maddesinin ikinci hükmünce tutuklandığı tarihten itibaren iki sene hapis cezasına çarptırılmış ve usulsüz olarak aldığı aşar vergisinin bir katının alınmasına karar verilmiştir (BOA, MVL 611/60).

Af Talepleri

Hacı Şeyh Ağa'nın kefile rabt ile serbest olduğu dönemde İstanbul'a iftiraya uğradığına dair yazılar gönderildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 15 Ekim 1862 tarihli belgede Ağa'ya yapılan suçlamaların iftira olduğu ve yalancı şahitlerle Hacı Şeyh Ağa'nın tutuklandığı iddia edilerek Meclis-i Vala'da yeniden yargılanması talep edilmektedir (BOA, MVL 403/31). Bundan yaklaşık üç ay sonra 24 Ocak 1863'de yine bu yazıya benzer ifadelerle Hacı Şeyh Ağa'nın iftiraya uğradığı ve boş yere yaklaşık 10 ay hapis yattığı vurgulanmıştır (BOA, İ.MVL 412/63). Şubat 1863 tarihli bir diğer belge de ise haksızlığa uğradığı, affedilmesi ve meclis üyeliğine yeniden tayin edilmesi istenmiştir (Ueno, 2013, s. 98; BOA, MVL 645/1). Hacı Şeyh Ağa'nın cezasını çekmek üzere Erzurum'a gönderilmesinden sonra iftiraya uğradığına dair yazıların arkası kesilmemiştir. Bunlardan biri de 16 Ağustos 1863 tarihli yazıdır. Bu yazıda Hacı Şeyh Ağa'nın meclis azalığı görevinde bulunduğu sürede halkın huzuru için çalıştığı, görevini kanunlar çerçevesinde yerine getirdiği, halk üzerindeki etkinliği ve Hristiyan halkın Ağa'dan memnuniyetine vurgu yapılarak Erzurum'da çürümesi haksızlık olarak nitelendirilmiş ve Ağa'nın tekrar Diyarbakır'a getirilmesi talep edilmiştir (BOA, MVL 658/2).

Tanzimat döneminde yöneticilerin dava örneklerinde olduğu gibi (Bkz. Saydam, 2020, s. 2574) söz konusu dava da Hacı Şeyh Ağa'nın yakınlarının af talebini dile getirdikleri görülmektedir. Nitekim 4 Mart 1864'te eşi tarafından affedilmesi talebiyle gönderilen kayıta yukarıda değinilen yazılardaki benzer ifadeler yer almaktadır. Belgede yine suçların iftira olduğu ve yalancı şahitlikten söz edilmektedir ancak burada açıkça af talebi dile getirilmektedir. Yazı Hacı Şeyh Ağa'nın Erzurum'a sürgün edilme kararından sonra

yazılmıştır. Hastalığı, yaşı (70) ve ailesinin perişanlığı dile getirilerek affedilmesi istenmektedir (BOA, MVL 512/23095). Ancak Hacı Şeyh Ağa'nın ve yakın çevresinin ne yeniden yargılanma ne de çeşitli gerekçelerle öne sürdükleri af talepleri kabul edilmemiştir. Nitekim 5 Haziran 1864 tarihli belgeden Hacı Şeyh Ağa'nın yaşı ve ailenin perişanlığı nedeniyle af talebinin kabul edilmediği bilgisi yer almaktadır. Açıklamada kalebent cezası almış kişilerin cezalarını tamamlamaları gerektiği belirtilerek ailesinin mağduriyetinin giderilmesine karar verildiği vurgulanmaktadır (BOA, MVL 674/28).

Soruşturmaya Dair

Nizamiye mahkemeleri kuruluncaya kadar daha önce de belirtildiği üzere davalar Meclis-i Tahkik, Büyük Meclis, Meclis-i Vala sistemi içinde çözülmüştür. Konumuz olan davanın da bu sistem içinde çözüldüğü arşiv kayıtlarından görülebilmektedir. Nitekim 6 Nisan 1862 tarihli şikayetler doğrultusunda Anadolu Ordusu Müşirliği, Seraskerlik makamı ve Babıali'ye gönderilen yazı ve belgelere istinaden Meclis-i Vala'nın konunun araştırılmasına karar verdiği, yapılacak tahkikat sonunda Hacı Şeyh Ağa'nın suçlu bulunması halinde dava dosyasının İstanbul'a gönderilmesi gerektiği bilgisine yer verilmiştir (BOA, A. MKT.UM 551/90)

Dava sürecinin nasıl işlediğine dair bilgiler dava dosyalarından izlenebilmektedir. Buna göre olayla ilgili araştırma yapılmakta, davalıların sorgularına göre sorular düzenlenmekte ve gerektiğinde yeniden ifadelerine başvurulmaktaydı. İfadelerde isimleri geçenler var ise onlar da sorgulanmıştır. Ayrıca farklı ifadeler ya da durumlar ortaya çıkmışsa ilgili tarafların bu konuyla ilgili görüşlerine yeniden başvurulmuştur. Herhangi bir belge varsa sorgusu yapılan ilgili kişinin fikri alınmakta ya da bahsedilen bir yazı ya da belge olduğu söylenmişse doğruluğu araştırılıp dosyaya eklenmekteydi. Eğer resmi bir kayıtsa söz konusu belge ilgili yerlerden talep edilmekteydi (Sivrikaya, 1972, s. 143-144). Çalışmamız kapsamında incelediğimiz dava dosyasında yer alan ifadeler tam olarak bu açıklamalarla uyumaktadır. Soruşturmanın büyük bir titizlikle sürdürüldüğü görülmektedir. Arşivde bulunan dava dosyasından soruşturmanın detayları izlenebilmektedir. Örneğin Seyithan ve Reşit Kethüda'nın azalığa yeniden atanmalarına dair tahkikatta o sırada meclis azası olmaları sıfatıyla Resul, Sinan ve İsmail'in ifadesine başvurulmuştur. Mahkeme tarafından "*Mukaddema Reşit ve Seyithan'ın aleyhine gelen mahzarda sizin dahi mührünüz olduğu gibi lehine olan ve bunun azalığını isteriz mealinde bulunan memhur, senet yollu arzuhalde dahi mühürleriniz vardır. Böyle mübâyin senet yollu şeyler mühürlemenin hikmeti nedir?*" tarzındaki sorularla başlayan soruşturma evrakı şöyle devam etmektedir:

Cevap: Sebebi tafsile muhtaçtır söyleyelim

Sual: Söyleyiniz

Cevap: Mukaddema yani 76 senesi evahirinde bizi buraya istediler.

Soru: Buraya sizi kim istedi

Cevap: Hacı Şeyh Ağa

Sual: Kimi gönderip istedi.

(.....)

Görüldüğü gibi verilen cevaba göre sorgu şekillenmektedir. Burada neden Diyarbakır'a çağrıldıkları sorgulanırken 1276 (1859-60) aşarını Hacı Şeyh Ağa'nın kendi adına toplatmak istediği, aşar iltizamını toplamak üzere tayin edilmiş mültezim olmasına rağmen niçin böyle davrandığı ve o dönem mukayyid olan Veli Efendi'nin konuyla ilgili bilgisinin olup olmadığı sorusu yöneltilmiştir. Daha sonra Derik Kazası müdürü Hasan Ağa sorgulanmıştır. Hasan

Ağa'nın 2 Mayıs 1862 tarihli sorgusunda, H. 1276 (M.1859-60) senesi aşar konusu gündeme gelmiştir. Bunun üzerine Hasan Ağa'nın, "*birer birer sual ediniz, söyleyeyim*" demesi üzerine o sene mültezimin kim olduğu, mültezimin ortağının olup olmadığı, hazinenin tayin ettiği mültezim varken nasıl başkasına ihale olunduğu gibi sorular sorulmuştur (İ.MVL 484/21943-5). Dava dosyası bu şekilde sürüp gitmektedir. Belgeden anlaşıldığına göre verilen ifadelerin doğruluğu ya da uygulamayla örtüşmeyen durumları netleştirmek için yetkisi ve bilgisi olan kişilerin ifadesine başvurulduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda değinilen dava sürecinde ilgili belgelere ulaşılarak verilen cevapların teyit edildiğine dair örnekte olduğu gibi Hacı Şeyh Ağa'nın davasında da ilgili belgelerin nerede olduğu sorgulanmıştır. Hatta 20 Nisan 1862 tarihinde kaza müdürü Hasan Ağa'nın daha öncede değinildiği gibi Reşit ve Seyithan'ı valinin emirnamesine göre atadığını söylemesi üzerine mahkemece emirnamenin nerede olduğu sorulmuş ve ilgili belge getirilerek verilen cevabın gerçekliği teyit edilmiştir (İ.MVL 484/21943). Ayrıca davalıların yüzleştirilme örneklerine de dava dosyasında yer almaktadır. Sorular ve cevaplar oldukça anlaşılır, net genel olarak kısa niteliktedir. Davalılar kimi zaman "*bilmem*", "*hayli zaman geçti*", "*hatırımdan çıkmıştır*" gibi cevaplarla soruları geçiştirmektedir (İ.MVL 484/21943).

Fiziksel olarak dosyayı değerlendirdiğimizde ise dava dosyasında yer alan açıklayıcı bilgiler olayların takibini sağlamaktadır. Nitekim ifadesine başvuru şahsın ismi belirtilerek "*Sual Tevcih Etmekle İstintak*" edildiği belirtilmiştir. Eğer kişinin yeniden sorgulanması gerekmişse bu kez sorgulama nedeni de bu ifadeye eklenmiştir. Yine sorgulanacak kişinin hazır bulunmadığı durumlarda zaman kaybedilmediği yerine konuyla ilgili diğer kişinin sorgulamasına başlandığı ifadelerden önce verilen açıklayıcı bilgilerden anlaşılmaktadır. İfadelerin birlikte alındığı durumlarda hangi sorudan sonra ayrıldığı da net olarak verilmektedir. Kimi durumlarda şerhler de düşüldüğü görülmektedir.

İfadeler daha önce de değinildiği gibi soru cevap şeklinde alınmaktadır. Soru-cevap olarak yapılan sorgulamaların takibini sorulara verilen numaralar kolaylaştırmaktadır. Nitekim dava sürecinde de kimi zaman bu soru numaralarına atıflar yapılarak açıklayıcı bilgiler verilmektedir. İncelediğimiz davada farklı suçlamalar olduğu için her bir suçlama için ayrı bir soruşturma yürütülmüş ve bunlar yeni dava konusu gibi ayrı ayrı numaralandırılmıştır.

Sonuç

Tanzimat döneminde rüşvet ve yolsuzluğa dair alınan önlemler ve uygulamalar çerçevesinde önemli olan verilerden biri de bu süreçte çokça örneğine rastladığımız rüşvet davalarıdır. Bu anlamda çalışmamıza yön veren Diyarbakır Meclis Azası Hacı Şeyh Ağa'nın davası yerel bazda yaşanan aksaklıkların tespitleri açısından önemli veriler sunmuştur. Nitekim Tanzimat dönemi uygulamalarında eksiklik ve reformların başarısız olmasının sebebi olarak ifade edilen eğitilmiş insan ve idareci bulunmadığı iddiası Hacı Şeyh Ağa örneğiyle teyit edilmiştir. Çünkü dava dosyasında yer alan verilere göre Ağa'nın meclis azalığının verdiği yetki ve bölge halkı üzerindeki kişisel gücünü kendi çıkarları için kullandığı anlaşılmaktadır. Bölge halkı durumundan rahatsızlık duysa da Ağa'nın yerel yönetimindeki ağırlığından dolayı sessiz kalmayı tercih etmiştir. Ne zaman ki Ağa'nın yaptığı uygunsuzluklar gündeme gelmeye başlamış halk da rahatsızlığını çeşitli araçlarla merkeze ulaştırmaya çalışmış ve başarılı olmuştur.

Hacı Şeyh Ağa özellikle vergiler üzerinden kazançlar sağlamaya çalışmış ve bunun için kendi çıkarında kullanacağı adamları atamış hatta Derik Kazası azaları örneğinde olduğu gibi halka ve yönetmeliklere rağmen uygunsuz bir şekilde görevden alınan kişileri atamıştır. İşlerini yaptırmaya ikna edemediği kişileri de korkutarak otoritesini yerel yönetim üzerinden sağlamıştır. Ayrıca akrabalarını da kullanarak sadece Diyarbakır merkezde değil bölge üzerinde çıkar sağlamaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Özetle Hacı Şeyh Ağa çıkarını

korumak için görevinin kendisine tanıdığı ayrıcalıkları sonuna kadar kullanmıştır. İstediklerini elde edebilmek için tehdit, hile gibi yöntemlere başvurmuş ve bunları da alenen yapmaktan çekinmemiştir.

Tanzimat dönemi aksaklıklarının yanı sıra çalışma konusu olan dava, nizamiye mahkemeleri kurulmadan önce yolsuzluk ve rüşvet davalarının işleyişini değerlendirme imkanı vermektedir. Nitekim yerel bazda kurulan meclislerin işleyişindeki aksaklıkların bir nedeni olarak üye seçimlerinin önemini göstermesi açısından önemli olmuştur. Tutanakları görme şansını yakaladığımız dava dosyasında soruşturmanın işleyişine dair ayrıntılı bilgilere ulaşılmaktadır. Tutanaklarda yer alan ifadeler ve sorular sorgulanan kişilerin söylediği her şeyin netleştirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Bu soruşturma kapsamında sorgulanan kişilerin ifadeleri Diyarbakır örneğinde taşrada yaşanan yolsuzluk ve yönetimin eksikliklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca Diyarbakır ölçeğinde Meclis-i Vala ve büyük meclislerin işleyişinin ortaya konulması açısından önemli veriler sunmuştur. 1858 Ceza Kanunnamesi'nde yer alan hükümlere uygun olarak davanın incelendiği ve kararların alındığı görülmektedir.

Kaynakça

Başkanlık Osmanlı Arşivi

İrade Meclis-i Vala (İ.MVL) 484/21943; 512/23095
 Meclis-i Vala MVL 403/31;412/63;606/41;611/60;627/78;645/1;655/28;658/2
 Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM) 542/95;551/90
 Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Evrakı (A.MKT.DV) 117/81
 Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT.NZD) 410/15
 Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM) 272/29

Araştırma İnceleme Eserler

- Ahmed Lütfi Efendi, (1984). *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi tarihi IX*. (Yay. Münir Aktepe), İstanbul : İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Akgündüz, A. (1987, Nisan).1274/1858 tarihli Osmanlı ceza kanunnamesinin hukuki kaynakları, tatbik şekli ve men'-i irtikab kanunnamesi. *Belleten. Cilt LI (Sayı 199)*, 153-193.
- Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat dönemi Osmanlı merkez teşkilâtında reform*. İstanbul: Eren Yay.
- Al, H. (2005). Türk kamu yönetiminde yolsuzlukla mücadele: Geleneksel bürokratik yapı ve yeni etik değerler, *Siyasette ve yönetimde etik değerler bildiriler kitabı* (ss.239-249).
- Aydın, M. A. (1993). Osmanlı ceza hukuku. *DİA. Cilt VII*, 1993, 478-482.
- Bebek, A. (1993). Ceza. *DİA. Cilt VII*, 469-470.
- Bingöl, S. (2004). *Tanzimat devrinde Osmanlı'da yargı reformu*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Bozkurt, G. (1996). *Batı hukukunun Türkiye'de benimsenmesi (Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne resepsiyon süreci, 1839-1939)*, Ankara: TTK
- Cin, H. (1992). *Tanzimat döneminde Osmanlı hukuku ve yargılama usulleri. 150. yılında Tanzimat* (ss.11-32) Ankara: TTK.
- Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapıları*, Ankara: TTK.
- Çadırcı, M. (2007). Osmanlı döneminde yerel meclisler. *Tanzimat sürecinde ülke yönetimi*, (ss.287-301), Ankara: İmge Kitabevi.

- Çadırcı, M. (1982) .Tanzimat'ın ilanı sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda kadılık kurumu ve 1838 tarihli “tarik-i ilmîyye'ye dâir cezâ kanunname'si”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt XIV/25*, 139-161.
- Çelik, Y. (2006). “Tanzimat devrinde rüşvet - hediye ikilemi ve bu alandaki yolsuzlukları önleme çabaları” *Türk Kültürü İncelemeleri*, 15, 25-64.
- Davison, R. H. (1997).*Osmanlı İmparatorluğu'nda reform (1856-1876) I*, (Türkçesi: Osman Akınhay), İstanbul: Papirus Yayınları.
- Düstur-ı Atik, 1279.
- Ekinci, E. B. (2004).*Tanzimat ve sonrası Osmanlı mahkemeleri*. Ankara: Arı Sanat Yayınevi.
- Fulin, N. (2019). Osmanlı'da rüşvet ve cezası. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi, Cilt 1 (Sayı 1)*, 26-35.
- Kahraman, S.(2010. *Türk kamu yönetiminde yolsuzlukla mücadelede hukuki ve idare düzenlemelerin etkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Keleş, E. (2005). Tanzimat döneminde rüşvetin önlenmesi için yapılan düzenlemeler (1839-1858). *Tarih Araştırmaları Dergisi, cilt 24 (Sayı 38)*, 259-280.
- Keleş, E.(2019). *Anadolu'da Tanzimat ve teftiş (1850-1853)*. Ankara: Gece Akademi.
- Mumcu, A. (1985).*Tarih içindeki genel gelişimiyle birlikte Osmanlı Devleti 'nde rüşvet (özellikle adli rüşvet)*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Özsemerci, K. (2003).*Türk kamu yönetiminde yolsuzluklar, nedenler, zararları ve çözüm önerileri*, Ankara: Sayıştay Yayınları.
- Saydam, A. (2020, Ekim) Edirne'de Tanzimat'ın ilk ayları ve vali Nâfiz Paşa'nın muhakemesi. *History Studies, 12/5*, 2557-2576.
- Serbestoğlu, İ. (2014). Abdülaziz ve teftiş: Ali Rıza Efendi'nin Canik Sancağı Teftişi, *Sultan Abdülaziz ve dönemi sempozyumu 12- 13 Aralık, 2013* (ss.204-225). Ankara: TTK.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1994).*Tanzimat devrinde meclis-i vâlâ (1838-1868)*. Ankara: TTK
- Sivrikaya, İ. (1972). Osmanlı Devletinde hukuk kaidelerinin gelişimi ve Tanzimat'tan sonraki uygulaması. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi. I*, 139-146.
- Taner, T.(999).Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku. *Tanzimat I* (ss.221-232). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Tural, E. (2004, 2 Nisan). Bir belge 1861 Hersek isyanı, 1863 eyalet teftişleri ve 1864 vilayet nizamnamesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler, 13*, 93-123.
- Ueno, M. (2013), “For the fatherland and the state”: Armenians Negotiate the Tanzimat reforms, *International journal of middle east studies*, vol. 45, issue: 1, February, pp. 93-109, (doi:10.1017/S0020743812001274)
- Üçok,C. Mumcu, A. , Bozkurt, G. (2007), *Türk hukuk tarihi*. Ankara: Turhankitabevi.
- Veldet, H. (1999), Kanunlaştırma Hareketi ve Tanzimat. *Tanzimat I* (ss. 139-209). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Yılmazçelik, İ. (2019). Diyarbakır Eyaleti'nin Tanzimat'a Dahil Edilmesiyle Şehir ve Eyalet Yönetiminde Ortaya Çıkan Meseleler. *Tanzimat'tan günümüze Diyarbakır* (ss.21-62). *Cilt 1* Elazığ: Manas Yayıncılık.

Osmanlıda Esnafın İşlediği Cürümler ve Karşılaştığı Müeyyideler Crimes Committed and the Sanctions Encountered by Tradesmen in the Ottoman Period

Talip ŞAHİN*

Öz

Osmanlı Devleti'nde Esnaf, halkın ihtiyaçlarının sorunsuz bir biçimde karşılanmasını amaçlayan ve bunu yaparken mal ve hizmet üretiminden tüketimine kadar bütün aşamaları içine alan, devletin belirlemiş olduğu kurallar çerçevesinde tertipli bir biçimde işleyen bir model olarak kendisini bize göstermektedir. Devlet, esnaf birliklerini denetim altında tutmaktaydı. Esnafın mesleklerini icra ederken uyması gereken bir takım kaidelerin olduğu ve bunlara riayet edilmesi gerektiğini, hukuksal perspektiften incelenmesi önemlidir. Bilhassa ilgili otoritelerin esnafın işlemiş oldukları cürümler karşısında caydırıcı çözümler üretebilmesi için sorunların yerinde tespiti gerekmektedir. Bu doğrultuda çalışmada Osmanlı esnafının işlemiş oldukları cürümler ve karşılaştığı müeyyideler incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı; esnafın işlemiş oldukları cürümleri ortaya koymak ve neticesinde karşılaştığı müeyyideleri vurgulamaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada başta payitaht olmak üzere çeşitli şehirlerden örnekler verilerek çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için çaba sarf edilmiştir. Osmanlı esnaf camiasında en fazla karşılaşılan suçların başında; kaliteye ve belirlenen narhlara gereken önemin gösterilmediği ve özellikle halkın temel ihtiyaç kalemlerindeki düzensizlikler olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Esnaf, Ceza, Suç, Ticaret, Denetim.

Abstract

Tradesmen in the Ottoman Empire presents itself as a model that aims to meet the needs of the people without any problems, and while doing this, includes all stages from the production of goods and services to consumption, and operates in an orderly manner within the framework of the rules determined by the state. During this period, the State kept the trade unions under control. It is important to examine from a legal perspective some rules that tradesmen must comply with while performing their profession and the obligation to comply with them. In particular, it is necessary to determine the problems on-site so that the relevant authorities can produce deterrent solutions against the crimes committed by the tradesmen. In this direction, the crimes committed by the Ottoman tradesmen and the sanctions they faced have been examined in this study. The main purpose of the study is to reveal the crimes committed by the tradesmen and to emphasize the sanctions they have encountered as a result. For this purpose, this study has performed in an effort to clarify it by giving examples from various cities, especially the capital city. The most common crimes observed in the Ottoman tradesmen community include the lack of attention to quality and officially fixed prices, and irregularities especially in the basic needs of the people.

Keywords: Tradesmen, Crime, Penalty, Trade, Inspection.

Giriş

Osmanlı esnaf örgütü, kökenleri çok eskilere dayanan ve temellerini Türk-İslam kültüründen alan önemli bir teşkilattir. Dünya üzerinde büyük bir imparatorluk inşa eden Osmanlı'nın 1299'da başlayıp 1923 yılına kadar varlık göstermesinde sahip olduğu idari ve sosyal müesseselerinin önemi büyüktür. Özellikle XV. asrın ikinci yarısından itibaren devletin kurumları ve sosyal işlevlerini icra eden organizasyonlarında zirve yaptığı devir bu dönemdi. Esnaf teşkilatı da bunlardan bir tanesiydi. Ehemmiyetli bir kuruluş olan Osmanlı esnaf örgütü kendi bünyesinde hiyerarşik bir otoriteye sahip olmakla birlikte merkezi hükümet ve yerel yöneticilerle de bir harmoni içerisinde icraatlarını sürdürmekteydi. Osmanlı esnaf örgütü tarihsel kökenleri olan ve bu kökenlerden beslenen sistemli bir organizasyon yapısına sahipti (Şahin, 2020, s. 174). Fütüvvet ve ahilik geleneklerinin izleri Osmanlı'nın son dönemine kadar varlığını sürdürmüştür. Esnaf teşkilatı içerisinde birçok idareci bulunmakla beraber bunların görev ve yetki alanları belirgin bir şekilde bir birinden ayrılmaktaydı. Yerel anlamda teşkilatın en üst idarecisi aynı zamanda yerel yönetimin başı olan Kadı idi. Muhtesip, şeyh, kethüda, yiğitbaşı gibi idareciler de esnafın işlemiş oldukları cürümler ve bunların neticesinde esnafa

* Uzman, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, talipssahin@gmail.com

verilecek olan cezalar başta olmak üzere çeşitli konularda da salahiyet sahibiydiler (Şahin, 2020, s. 174).

Esnaflarda Suç ve Cezalar

Ceza, işlenmiş olan bir suça karşılık gelen yaptırımın adıdır. Osmanlı esnafları, işlemiş oldukları suçlardan dolayı çeşitli yaptırımlara tabii tutulmuşlardır. Osmanlı hukuk sistemi içerisinde esnafı ilgilendiren müeyyideleri çeşitli sınıflara ayırmak mümkündür. Buna binaen, bedeni cezalar adı altında idam, katl-ı uzv (uzvun kesilmesi) ve celdeyi (dayak) sıralayabiliriz. Mali cezalar adı altında ise para cezalarını söyleyebiliriz. Bu cezaların dışında hapis, sürgün, prangabend (zincire vurma), kürek cezaları, hürriyeti engelleyici cezalar da bulunmaktadır. Bir diğer ceza türü olan manevi cezalar ise suçlunun tevbih edilmesi yani takdir edilmesi, azarlanması veya nasihat aracılığı ile uyarılması biçiminde teşhir edilmesi biçiminde uygulanan cezalardır (Ekinci, 2016, s. 338-343)

XV. yüzyılda esnafın işlemiş oldukları suçlar padişahların umumi ceza kanunnameleri ile tanzim ettiği suçlar sınıfına girmemekle birlikte, esnafın riayet etmesi gereken şartlar ihtisap kanunnameleri ve yasaknameler ile teşekkül etmektedir. Önceleri her vilayet için ayrı ayrı teşekkül ettirilen ihtisap kanunnameleri Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) tahta geçmesinden itibaren umumi ceza kanunnamelerinde geçtiği görülmektedir (Özdeğer, 1988, s.160-172; Akgündüz, 1990,s.286-296; Akgündüz, 2006, s.160-172). Kanuni Sultan Süleyman da (1520-1556) babası Yavuz Sultan Selim gibi tüm Osmanlı İmparatorluğunu kapsayan esnaf kollarının riayet etmesi gereken kaideler ve fiyatları ihtiva eden bir İhtisap Kanunnamesi tertip ettirmiş ve Umumi Ceza Kanunnamesi ile yayımladığı görülmüştür (Akgündüz, 1992, s. 322-330). Osmanlı'da esnafın kaidelere riayet edip etmediklerini kontrol etmek amacıyla padişah, tebdili kıyafet ile çarşı ve pazarları denetleyebildiği gibi sadrazamlar da esnafı denetlenmesinden birinci derecede sorumlu kişiler olduğu bilinmektedir (Demirtaş, 2010, s. 283-284). Taşrada bulunan esnafın denetimlerinin yapılması ise buralarda görevlerini ifa eden kadıların sorumluluğunda idi (Ortaylı, 2001, s. 69-73). Kadıların esnafları ilgilendiren konularda başlıca yardımcıları ise muhtesiplerdi (Ortaylı, 1994, s. 38-41).

XVI ve XVII. yüzyılda fiyatların yükselmesinde tesirli olan taşışlar ve sefer dönemlerinde ortaya çıkan mali yüke ek olarak karaborsacılık, kış aylarının sert geçmesi, yağmurların yetersiz olmasından kaynaklı kuraklık, kıtlık veya yağmurların aşırı yağması gibi iklimsel şartların dile getirilmesinde fayda olduğu görülmektedir (Altınay,2000, s.153-154; Kütükoğlu, 1983, s.10). Tahışlar ile beraber Zigetvar Seferi ile başlayan; batıda Avusturya, doğuda İran ile uzun bir müddet alan savaşlar fiyatların yükselmesi için uygun zemini hazırlamıştır. Fiyatların artmasında etkili olan bir diğer unsur, esnaf loncalarına kayıtlı olmayan yetkisiz şahısların esnaflık yapmaya başlaması esnaf camiası içerisinde hiyerarşinin bozulmasına ve esnaf arasında rekabete sebebiyet vermiştir. Özellikle taşışlar sonucunda gelirleri düşen bazı yeniçeriler ve sipahiler esnaflık yaparak kazançlarındaki düşüşü en aza indirmeye çalışmaktaydılar. Esnaflığı icra eden yetkisiz şahısların, yeniçeri ve sipahi gibi askeri sınıfa mensup şahıslar ile sınırlı olmayıp reaya sınıfından bazılarının da loncaya kayıtlı değillerken esnaflık yapmalarından dolayı mahkemece açığa çıkarıldığı veya saraya şikâyet edildiği bilinmektedir. 1584 yılında Bursa'da kasaplar kethüdası nezdinde mahkemeye tespit olunan Hasan b. Sunduk kasap ve çeyrekçi vafına sahip değiller iken kasaplık mesleğini icra etmekte ve mahalle aralarında hayvanları kesmekle suçlanmaları bunlara örnektir (Erdoğan, 2019, s. 209). Osmanlı Devletinde kurban ve pastırma yapmak niyetiyle kesimi yapılan hayvanlar dışında şehir içerisinde hayvan kesimi yapmak yasaktı. Bu işin icra edilmesi için ikamet alanlarının dışında tahsis edilmiş ve salhane olarak adlandırılan mekânlar olduğu bilinmektedir (Demirtaş, 2010, s.131;Altınay, 2000, s.157-158). Kasap esnafının satması gereken etin sadece salhanelerde kesilmesine izin verilmesi gibi diğer esnaf kollarının da

mallarını yine devlet tarafından tespit edilmiş özel mekânlarda ve pazar yerleri dışında satılması, mekân ihlali bağlamında esnafın işlediği suçlar kapsamına girmektedir. Örneğin un satışı yalnızca un kapanlarında icra edilmekte başka yerlerde satılmasına izin verilmemekteydi (İnalçık & Anhegger, Kanunname-i Sultani Ber Müceb-i Örf-i Osmani, 2000, s. 36-59).

Esnafların işlemiş oldukları suçlara karşılık almış oldukları cezalar literatürde şöyle yer verilmiştir. Manevi cezalar başlığı altında ilk olarak uyarı cezası, esnafın işlemiş olduğu suçlarda en sık karşılaştıkları ceza idi. Genel itibariyle ilk ihlallerde suçlular uyarılmaktaydı. Lakin cezalar, suçun tekrerrütmesi halinde daha ağır bir şekilde uygulanırdı (Demirtaş, 2008, s. 26). Uyarı cezalarının uygulandığı durumlardan biri sahte ürün üretip satmak idi. Bu duruma işin erbabı olmadığı halde yalnızca maddi gelir elde etmek amacıyla nişasta üretip satışını gerçekleştiren eşhasın ikaz edilmesi, ayrıca aldığı ürünün karşılığını vermeyen esnafa da ilk olarak ikaz edildiğine dair örneklerin olduğu bilinmektedir (Demirtaş, 2010, s. 283,284). Normal koşullarda öbür esnaflarla kıyasla çok daha ağır cezalara tabii tutulan fırıncılara bile ilk olarak uyarı cezası verildiği kayıtlarda yer almaktadır. İstanbul'da fırıncılık mesleğini ifa eden Osman adındaki esnaf ekmeğin gramajını düşürmesinden dolayı birçok defa uyarılmış lakin bu uyarıları dikkate almayarak suçunda ısrar edince Seddülbahir'de kalebentlik cezasına çarptırıldığı görülmüştür (BOA. C. BLD. 3172). Bir diğer örnekte ise İstanbul'da tavuk pazarında ekmek üreten yeniçerilerin otuz beşinci bölüğünden İbrahim adlı esnafın ekmeğin gramajının düşürmesinden dolayı tebdilen gezmekte olan sadrazam tarafından görülerek emr-i müşarunileyh ile Muhzır Ağa canibinde Kilidülbahir'e kalebent edildiği görülmüştür (BOA. C. BLD. 5563). Bir başka örnekte de İstanbul'da Sultanselim yakınlarında ekmekçilik yapan yeniçerilerin 56. Bölüğünden Cafer Bey'in ekmeğin gramajını düşürmesinden dolayı Seddülbahir'e sürgün edildiğini kayıtlarda görmekteyiz (BOA. C. BLD. 3378). Başka bir kaynaktan ise Payitahtın çeşitli mecralarında ekmekçilik mesleğini icra eden fırıncı, çörekçi ve simitçiler, pişirdikleri mamullerin gramajından çaldıkları tespit edildiğinde ilk olarak uyarılmış akabinde bu esnaf kolu suçlarında ısrara gidince ibret için Boğazkesen kalesinde hapis gibi ağır cezaya çarptırıldığı görülmektedir (BOA. C. AS-18082). Esnafların işlemiş oldukları cezalar karşısında karşılaştıkları bir diğer ceza türü teşhir cezası idi. Suçu işleyen kişilerin teşhir edilmesindeki gaye rencide edilmesi, işlemiş olduğu suçun tekrerrütünün önlenmesiydi. Toplum ve esnaf camiası bünyesinde çeşitli haksızlık ve yolsuzluklar nedeniyle rencide olan esnafın aynı hataya düşmeyeceği öngörülmüştür (Demirtaş, 2010, s. 295). Sahte ve kalitesiz mal üreten esnafa yukarıda sıralana cezaların yanı sıra mallarının imha edilmesi cezası da verilmekteydi (Thevenot, 1978, s. 161).

Esnaf tarafından satın alınan malların tamamı miri kantarcılarda tartılması ve vergilerinin ödenmesi icap ettiğinden miri kantarcılar dışında kaçak yollarla tartı işlemlerini gerçekleştirenlerin önüne geçilmesinin yanı sıra bu kantarlarda ölçüm yapan esnafın da hakkından gelinmiştir. Dükkânlarında halis olmayan tartı aletlerini bulunduran esnafların ölçü aletlerine mukataa emini tarafından el konulması ve bu ölçüm aletlerinin imha edilmesi emri verildiği görülmüştür (BOA.C. ML. 9274; Demirtaş, 2010, s. 297). Esnafların sıklıkla işledikleri suçlardan biri eksik ve mağşuş (saf ve halis olmayan, hileli) tartı ve ölçüm aletleri ile ticaretini icra etmek suretiyle halkı aldatmalarıydı. Bu halde uygulanan ilk ceza, bahsi geçen ölçü ve tartı aletlerine el konulması olmuştur (Koçu, 2002, s. 229). Osmanlı esnafının işlemiş olduğu suçlar karşılığında muhatap olduğu cezalardan bir diğeri rencide edilecek biçimde çarşı pazar dolaştırılmasıydı. Bu duruma Kilis'te vuku bulan şu örneği vermemiz yerinde olacaktır. Halkın temel besin kaynağı olan ekmeğin belirlenen narh fiyatının üzerinde satılması ve ekmeğin kalitesinin düşürülmesi sonucunda suçları tespit edilen fırıncıların para cezalarına çarptırıldıkları ve üretmiş oldukları ekmekleri boyunlarına takılarak ve yüzlerine mürekkep sürülerek halkın içerisinde teşhir edildiği kayıtlarda görülmüştür (Şahin, 2020, s. 51). Bir diğer örnekte hileli mal üreten esnafın kafasına tahta külah geçirilerek eşek üzerinde halk içerisinde

dolaştırılmış, bundaki gaye esnafı pişmanlığa sevk edip caydırmaktı (İnalçık, 1994, s. 116-119). Sahtekârlık yapan esnafın eşek üzerinde halk içerisinde gezdirilerek teşhir edilme usulü Bizans İmparatorluğunda da uygulandığı bilinmektedir (Köprülü, 2000, s. 145). Bütün bunların yapılmasındaki gaye esnafın bir daha bu suçları işlenmesinin engellenmek istenmesidir.

Esnafın işlemiş olduğu suçlardan dolayı kendilerine verilen bir diğer ceza türü mali cezalardı. Bunları dükkân kapatma, meslekten çıkarma cezası, dükkân yıkma cezası, malın müsadere edilmesi, malın imha edilmesi ve para cezası olarak sıralayabiliriz. Dükkân kapatma ve meslekten çıkarma cezası, esnafın ruhsatsız dükkân açması, esnaf nizama aykırı hareket etmesi, ihtiyaç fazlası iş yerlerinin açılması, devletin belirlemiş olduğu yerlerin dışında dükkânların açılması, çevreye rahatsızlık vermek, mesleğinin ilkelerinin dışında hareket etmek, iş yerlerinin maksatlarının dışında gayri meşru işlerle uğraşması gibi işlenen suçlardan dolayı dükkânın kapatılması ya da esnafın mesleğinden men edilmesi teşhir statüsünde olmakla beraber daha çok ekonomik bir kayba sebebiyet verdiği için mali bir ceza olarak kabul görmelidir. Hülâsa dükkânın kapalı olması veya meslekten ihraç edilerek ticari faaliyetlerden yoksun bırakılması esnafın mali bakımdan zarara uğraması neticesini doğurmaktadır (Demirtaş, 2010, s. 299) Ruhsatsız ve usulsüz bir biçimde açılan her ticarethaneye kapatma cezası verilmekteydi. Bu ticarethanelerden bir tanesi de dükkânlardı. Sorumluların dikkatlerini celb etmemek için kaçak yollardan açılan dükkânları genel itibariyle çarşı merkezlerinde uzak yerlerde faaliyete geçiriyorlardı. Halkın ihtiyacını karşılayacak kadar dükkânın olmasına rağmen usulsüz yollarla şehrin ücra yerlerindeki mahalle aralarında müceddeden açılan dükkânların fark edildikten sonra kapatıldıkları görülmüştür (BOA. C. BLD. 732). Dükkân kapatılma ve meslekten ihraca örnek olarak Galata ve tevabiinde bulunan kebabçı, hoşapçı, ve çörekçi esnaflarının kethüdarları, ihtiyar erbapları, on beş kişiden teşekkül eden esnaf topluluğu ve diğer esnaflardan teşekkül eden on kişilik esnaf erbabıyla Galata da bulunan bâb mahkemesine gelerek Todori adında bir zimminin kendi meslektaşları olduğunu fakat esnaf nizamına uygun olmayan işlerle meşgul olmasından dolayı kendisinden rahatsız olduklarını şerbetçilik mesleğini bile yapmasına izin verilmemesi konusunda şikayetlerini dile getirmişlerdir. Yapılan şikâyetler neticesinde esnafın haklı olduğu tespit edilmiş ve Todori'nin hem dükkânının kapatılmasına hem de meslekten men edilmesi uygun görülmüştür (BOA. C. BLD. 6586). Gayrimeşru yollarla iş yerlerinin açılması hemen hemen her meslek grubu içinde görülen bir durumdur.

Kadı nezdinde esnafa bazı ahvallerde meslekten çıkarılma cezalarının verildiği kayıtlarda görülmektedir. Meslekten atılmayı gerektiren cürümler arasında, iş yapmamak, vergi kaçırarak, arabozuculuk ve kargaşaya sebebiyet vermek, sahtekârlık yapmak, ahlaksızca davranışlarda bulunmak ve diğer esnaf kollarında işlerini icra eden kişilere karşı uygunsuz söylemlerde bulunmak gibi ahvaller yer almaktaydı (Demirtaş, 2010, s. 309).

Esnafın sorumluluğunu bilmemesinden dolayı karşılaştığı bir diğer ceza türü ise dükkânının yıkılmasıydı. Osmanlı esnafının sorumsuz davranmasından dolayı dükkânlarının kapatılması cezasına çarptırılması yaygındı (Koyuncu, 2020, s. 243; Koyuncu, 2022, s. 240-241). Lakin dükkânların yıkılma cezası için aynı şeyi söylememiz uygun olmayacaktır. Dükkân yıkma cezasının Osmanlı Devletinde 1623-1640 yılları arasında hükümdarlık yapan IV. Murat devrinde uygulandığı bilinmektedir. Bu devirde tütünle birlikte kahvenin de içilmesi yasaklanan kahvehaneler, fitne yuvaları haline dönüştükleri münasebetleriyle yıkılmışlardır. Kahvehanelerin kapatılmasına örnek olarak Kasımpaşalı Kahveci İbişin kahvehanesine erâzil şahısları topladığı gerekçesi ile kahvehanesinin yıkılmasına ve kendisinin de Bozcaada'ya sürgününe karar verildiği bilinmektedir (BOA. C. ZB. 3665). Bir diğer örnekte de Galata, Üsküdar ve Boğaziçi sahillerindeki kahvehanelerde ve kayıklarda saz ve tarab ile edebe aykırı haller gösterenlere engel olunması konusunda Bostancıbaşı'na yazılan bir emirin olduğunu görmekteyiz (BOA. C. ZB. 3467). Sürgün cezalarının yalnızca esnafa değil esnafa zarar veren

kişilere de verildiğini şu örnekte görebilmekteyiz. 1714 yılında faaliyet gösteren Okçu İzzeddinli, Amiki, Şeyhler ve Hoştivanlı Cemaatlerine bağlı olan bir takım eşkıyaların halkın mallarını gasp etmeleri neticesinde sürgün edildikleri bilinmektedir (Koyuncu, 2020, s. 233).

Osmanlı esnafının karşılaştığı cezalardan bir diğeri de malın müsaderesi ve imha edilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet nezdinde büyük orandaki mala ve ticarethanelere el konulması ya da esnafın iş yerlerine el konulması; Dükkânların, cürüm işleyen esnaftan alınıp işini layıkıyla yerine getiren ve nizama uygun hareket eden esnafa devr edilme cezasının, kısacası müsaderenin en fazla uygulandığı cürümler, Osmanlı vatandaşlarının beslenmesi konusundaki ihlaller, sahte ve hileli mal üretmek halkı kandırma, kaçakçılık, hayvana eziyet edilmesi, devlete ya da vakıflara olan borcunu yerine getirmemesi gibi usulsüzlüklerdir (Altınay, 1988, s. 109; Demirtaş, 2010, s. 312). Müsadere cezasının verildiği durumlardan biri de Osmanlı sınırları içerisinde kaçak malların ele geçirildiği zamanlardı bilhassa Osmanlı payitahtına getirilmesi gereken zahirenin daha fazla kazanç elde etmek gayesiyle payitaht dışındaki yerlere götürülerek ecnebi tüccarlara fahiş fiyata satması, ehemmiyetli bir cürüm olmasının yanı sıra sıklıkla görülen bir yolsuzluktu. Böyle durumlarda zahireyi satan esnaftan ücretleri geri alınır ve ecnebi tüccara parası iade edilirdi akabinde ele geçirilen zahireye de el konulurdu. Bir diğer olayda da gemilerle Osmanlı payitahtına zahire getirme görevini üstlenen tacirler getirmiş oldukları mallara yabancı madde kattıkları için gemileri Tersane-i Âmirede bağlandığı bilinmektedir (Orhunlu, 1966, s. 109-134). Geçici olduğu bilinen bu ve buna benzer cezalar ile zahire kaçakçılığına ve hasarlı ürün satma işine giren esnafın bu suçlara bulaşmaması için çaba sarf edilirdi. Cism-i devlete borcu olup ve bunu ödemeyip kaçan esnafın maruz kaldığı cezaya şöyle bir örnek ile yer verebiliriz;

Unkapanı'nda Mısırlı değirmeni demekle maruf dört horoslu uncu değirmeninin müsteciri Agop firar eylediğinde merkurun deynine mukabil değirmen mirice zapt olunmakla merkurun deynini on sene zarfında taksiten tediye eylemek üzere değirmenin Mehmet Emin'e verildiği görülmüştür (BOA. C. BLD. 324).

Osmanlı esnaflarının işlemiş oldukları cürümler karşılığında karşılaştığı cezalardan bir diğeri de para cezalarıydı. Bu cezanın yürürlüğe girmesi genel itibariyle esnafların denetimleri sırasında narha aykırı hareket eden esnafın tespiti ile olurdu. Narha riayet etmeyen esnaflara para cezasının yanı sıra dayak ve hatta idam cezasının verildiği bilinmektedir (Şahin, 2020, s. 33). Esnafın ticaretini üretmiş olduğu malın gramajına dikkat etmemesi para cezası almasına sebebiyet vermekteydi. Verilen para cezalarının bir diğer sebebi ticareti yapılan malların kalitelerinin bozulmasıydı. Osmanlı tebaasının temel besin kaynağı olan ekmeğin tespit edilen miktarın altında tutan fırıncıdan, nizama uymamasından dolayı cerime adı altında para cezası verildiği kayıtlarda yer almaktadır (Barkan, 1942, s. 326; Demirtaş, 2021, s. 169-185). Esnafların narhlara riayet etmemeleri ile ilgili olarak Ayntab şehrinde vukuu bulan şu örnekleri sıralayabiliriz, XVI. Yüzyıldaki bir narh kaydında Hacı İbrahim adındaki esnafın kızıl üzümün her batmanı için Muhtesip Abdullah tarafından 3,5 narh belirlediği halde 4 halebi akçeye sattığı bir diğer şikayette Kasap Şaban adındaki şahsın elinde bulunan kuyruk yağının narh bedelinin 11 akçe iken 12 akçeye sattığıdır (Şahin, 2020, s. 50).

Esnafın işlemiş oldukları cürümlerden dolayı karşılaşmış oldukları bir diğer ceza türü bedeni cezalardır. Bunlar sırasıyla dayak cezası, kulağından duvara çivileme ve idam cezalarıdır. Dayak cezası, uygulanan cezalar içerisinde hafif cezalar arasında yer almakla beraber hapis ve sürgün gibi ağır cezalara alternatif olarak düşünülen alt ceza olarak tasarlanmıştı. Bu ceza narha riayet etmeyen esnaflara verilirdi (Demirtaş, 2010, s. 315; Şahin, 2020, s. 33). Bu ceza sıklıkla halkın temel besin kaynağı olan ekmeği üreten fırıncı esnafına verilmekteydi. Tutuklama ve idam cezalarını da yerine getiren Subaşı ve Asesbaşı, dayak cezalarını da esnafı teftiş esnasında uygularlardı. (Uzunçarşılı, 1988, s. 141,142; Demirtaş, 2010, s. 317). Dayak cezasını hak eden esnafın yaşına ve statüsüne bakılmaksızın falakaya yatırılarak cezası verildiği görülmektedir

(Barkan, 1942, s. 336). Esnafa verilen bir diğer dava da kulağından duvara çivileme cezasıydı. Bu ceza türü sıklıkla rastlanılan bir ceza olmamakla birlikte bilhassa nizama aykırı iş yapan fırıncı esnaflarına uygulandığı bilinmektedir (Barkan, 1942, s. 326). Esnafa verilen bu ceza, aynı zamanda devletin beslenme mevzusuna ne kadar önem verdiğini bize göstermektedir. Bu cezanın esnafı rencide edecek biçimde uygulanmasındaki asıl gaye, herhangi bir haksızlık ve sahtekârlığa meyil gösterenlerin halkı kandırmasını engellemek olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı hukuk sisteminde gördüğümüz bir diğer ceza türü, içlerinden en ağırı olan idam cezasıydı. İdam cezalarına sıklıkla rastlanılmasa da nizama uygun hareket etmeyen esnaf temsilcileri ya da görevlilerine bu cezanın uygulandığı görülmektedir. Bilhassa narha uyulmadığı durumlarda bu cezaya başvurulduğu bilinmektedir. Buna binaen sebze ve meyve ticaretini yapan esnafın mallarını karıştırmamaları ve yönetimin belirlemiş olduğu mekânlarda satmaları kanunla belirlenmişti buna aykırı davrandıkları durumlarda idam cezasına çarptırılmışlardır (Ergin, 1995, s. 381-393; Demirtaş, 2010, s. 319,320). Ayrıca, İstanbul da çıkan yangınlar neticesinde yıkılan dükkânlara çeşitli sebeplerden dolayı tekrar inşasına izin verilmemiştir. Bu dükkânlar daha çok kahvehaneler, üst katları bekâr odaları olarak kullanılan dükkânlar ve bazı hanlardı. Tekrardan yapılmasına izin verilen dükkânlara ise bir takım fiziki kriterler getirilmiştir. Bunlara riayet etmeyip bu binaları tekrar inşa eden neccar ve duvarcı esnaflarının idama mahkûm edilmelerini örnek olarak verebiliriz (Demirtaş, 2010, s. 320). Osmanlı hukuk sisteminde idam cezası en ağır ceza olması münasebeti ile bu ceza doğrudan verilmezdi öncesinde hukuk sisteminde yer alan diğer cezalar uygulanırdı. Eğer kişi suçu ısrarla sürdürürse idam cezasına mahkûm edilirdi.

Osmanlıda suç işleyen esnafın karşılaşmış olduğu bir diğer ceza türü hürriyeti bağlayıcı cezalardı. Bunları hapis, sürgün, kalebentlik ve kürek cezaları olarak sıralayabiliriz. Sıralanmış olan bu cezalar, hemen uygulanmazdı esnaf işlemiş olduğu suçu tekerrür ederse uygulanırdı. Kadı tarafından verilen hapis cezaları çeşitli adalarda ve kalelerde uygulanırdı. Payitahtta verilen uzun süreli cezalar ise Baba Cafer, İplikhane ve Tersane hapishanelerinde uygulanmaktaydı (Demirtaş, 2010, s. 322). Çevresi yüksek duvarlarla çevrilmiş olan bu hapishanelerin dışardan yalnızca çatıları görülmekte ve duvarlarında pencere olmayıp ışığı yalnızca çatıdan almaktalardı (Bostan, 2003, s. 11,12). Yine kadı canibinde suç işleyenlere verilen kısa süreli cezalar kolluk bodrumlarında ve mahkeme binalarının bodrumlarında infaz edilirdi. Verilen cezaların yalnızca hapishanede uygulamakla kalınmaz gündüzleri ağır işlerde amale olarak çalıştırılırlardı (Kınaylı, 1971, s. 5325; Demirtaş, 2008, s. 109). Yine kadı cihetinde uzak mecralara sürgün ve kalebent edilen esnafların bilhassa Bozcaada, Tekfurdağı günümüzdeki Tekirdağ ili, Limni, Magosa ve Seddülbahir Kalelerine gönderildiği bilinmektedir (Demirtaş, 2008, s. 108; Demirtaş, 2010, s. 322). Sürgünün yapıldığı yerlerden birinin Midilli adasının olduğunu; Midilli’de bulunan zeytinyağlarının halka satılmak üzere payitahta gönderilmesi emredildiği halde bazı muktekirlerin (vurguncu) bu yağları saklamalarından dolayı sorumluların buraya sürgün edildiğini kayıtlarda görmekteyiz (BOA. C. BLD. 5868). Sürgün ve kalebentliğin Kilidülbahir ve Seddülbahir’e yapıldığını, Odun kapısı ve Bahçe kapısı gibi iskelelere gelen odunların kara reis namında bazı muktekirler canibinde götürü alınarak pahalı satılmak suretiyle halkı zarara uğratmalarından dolayı isimleri belli olan on sekiz şahsın dokuzunu Seddülbahir ve dokuzunu Kilidülbahir’e kalebent edilmelerinden biliyoruz (BOA. C. BLD. 3370). Esnaflara verilen hapis ve kalebentlik cezalarının, esnafın müşteriye hileli mal satması, kuyumcuların sahte altın ya da gümüş satması, piyasaya hileli para sürmeleri ve kuyumcuların satmış oldukları malların damgasız olması gibi sebeplerin olduğu görülmektedir (Altınay, 1988, s. 6). Ayrıca belirlenen narhın üzerinde ürün satılması, fırıncı esnafının ekmeği iyi pişirmemesi ya da fırında kullanılan unun içerisine çeşitli yabancı maddelerle kalitesinin düşürülmesi, kasapların dükkânlarında et bulundurmamaları, satmış oldukları ürünlerin ölçümünde sahtekarlık yapmaları, esnafın halka bozuk mal satması,

esnafın kaçak yollarla dükkân açmaları, belirlenen sayının üzerinde dükkân açılması ve esnafın hırsızlık yapması neticesinde hapis ve kalebentlik cezalarına çarptırıldıkları görülmüştür.

Esnafların karşılaştıkları bir diğer ceza türü kürek cezasına çarptırılma cezasıydı. Osmanlı deniz kuvvetlerinin kürekçi ihtiyacını tedarik ettiği kaynaklardan biri kürek cezasına çarptırılan mücrimlerdi. Bu cezaya çarptırılan mücrimler genellikle Tersane-i Amire zindanında hapsedilmekteydi. Bu mücrimler yalnızca deniz kuvvetlerinde değil aynı zamanda kürekçi ihtiyacı olanlarda merkeze bildirmesi kaidesi ile onlara da kürekçi tedarik ediliyordu (Bostan, 2003, s. 187). Bilhassa gayrimüslim tebaa için geçerli olan bu ceza esnafın çeşitli cürümler işlemesi neticesinde uygulanan bir cezaydı. Günümüzde İstanbul'un Fatih semtinde bulunan Vezneciler 'deki hamamın külhancıları olarak çalışan zimmiler fuhuş ve ahlaka aykırı işlerle iştigal olduklarından bu cezaya çarptırılmışlardır. Unkapanı'nda çarşıda gece bekçiliği görevini ifa eden zimmînin biri orada bulunan kuyumcu dükkânındaki malların bir kısmını sirkat (çalmak) etmiş, yakalanmasının akabinde suçunu bil'itiraf (kabul) etmiş bundan dolayı kürek cezasına çarptırıldığı görülmektedir. (Demirtaş, 2010, s. 340). Esnafların devlete vermekle yükümlü olduğu vergiyi vermemeleri de bu cezaya çarptırılma sebebiydi (Şahin, 2020, s. 33).

Gayrimüslim esir tacirlerinin kendi dindaşlarına Müslüman esir satmaları mühim bir suç olarak görülüyordu neticesinde yakalananlar bu cezaya çarptırıldıkları görülmüştür (Tehin, 2008, s. 186). 1550 yılından itibaren artmaya başlayan küreğe çarptırılma cezalarının birçok suç için uygulandığı bilinmektedir (İpşirli, 1982, s. 206,207). İşlemiş oldukları cürümlerden dolayı kürek cezasına çarptırılanlar mücrimlerin yaşlı ve hasta olmamaları gerektiği gibi, detaylı bir şekilde araştırıldıktan sonra mücrim olduğu tespit edilmesinin akabinde kürek cezasına çarptırılırlardı (Demirtaş, 2008, s. 109).

Osmanlı hukuk sisteminde verilen cezalar arasında son olarak değineceğimiz sürgün cezası yukarıda değinmiş olduğumuz kürek cezasından daha ağır bir ceza olduğunu kayıtlarda yer alan belgelere dayanarak söyleyebiliriz. Çünkü önceleri kürek cezasına çarptırılan esnafın nefsinin ıslah olmadığı ve neticesinde sürgün cezasına çarptırıldığı görülmektedir. Bu duruma örnek olarak, Esirci Bitli Ömer'in yanında bulunan cariyelerini gündüzleri çeşitli evlere ve hamamlara göndererek hırsızlık yaptırdığından dolayı cariyeleri ile birlikte Bursa'ya sürgün edilmiş, cezaları sona ermesinin akabinde İstanbul'a avdet ettikten sonra aynı sirkatleri icra etmelerinden dolayı Ayşe adındaki bir Arap cariyeye ile beraber Limni adasına sürgün edildiği görülmektedir (BOA. C. ZB. 4444). Ayrıca izinsiz olarak dükkân açıp ikazlara rağmen suçunda ısrar eden esnafın, dükkânlarının kapatılmasının haricinde sürgün ile de cezalandırıldıkları bilinmektedir. Eski ekmekçiler kethüdalarından Kebecioğlu Hacı Mustafa'nın ekmekçi esnaflarından haksız yere para alması hasebiyle şikâyet edilmiş ve neticesinde kendisinin değirmeni ve fırını kapatılmıştır. Lakin Hacı Mustafa tekrardan bir değirmen alıp ve bir fırın açarak esnafın işlerini bozmaya ve müdahale etmeye başlaması neticesinde yirmi bir kapan-ı dakik Müslüman tacir ve ekmekçilik görevini ifa eden yüz ermeni esnafın şikâyeti neticesinde, esnafın şikâyetini uygun gören mahkeme kendisini taşraya sürgün etmiştir (BOA. C. BLD. 1017). Esnaflar, bilhassa işlemiş oldukları cürümlerde ısrar etmeleri neticesinde sürgün cezalarına çarptırılmaktalardı. Bu cezanın uygulanmasındaki asıl gerekçe kişinin ıslah olmasını sağlama düşüncesi idi. Literatürde çoğunlukla bu gerekçeye yer verildiği görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışma Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren esnafların işlemiş oldukları suçları ve bu suçlar karşılığında almış oldukları cezaları ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır. Literatür araştırması neticesinde; Esnaf ve tacirlerin ticaretlerinde yapmış oldukları yolsuzluklar neticesinde karşılaşmış oldukları cezaların başında, bağımsızlıklarını engelleyici

cezalar yer aldığı görülmüştür. Bunların sırasıyla hapis, kalebentlik, küreğe çarptırılma ve sürgün cezaları olduğuna bilinmektedir. Esnaf ve tacirlere uygulanan cezalar belli başlı mekânlarda yerine getirilirdi. Esnafın, çeşitli cezalara çarptırılmalarının en büyük sebepleri, narha riayet etmemeleri, kusurlu mal üretip satmaları, halkı aldatmaları, belirlenen dirheme uymamaları, karaborsacılık yapmaları, kaçakçılık yapanları, ihtiyaç fazlası dükkân açmaları neticesinde haksız rekabete yol açmaları, malın kalitesini düşürmeleri, üretmiş olduğu ürüne yabancı madde katmaları, esnaf arasında bozgunculuk çıkarmaları, esnafın terbiyesi ile bağdaşmayan suçlara yeltenmeleri, hırsızlık yapmaları, esnafın meslek ahlakına uymaması, borcunu ödememesi, ruhsatsız dükkân açmaları, mesleği ile alakalı olmayan gayrimeşru işlerle uğraşmaları, dükkânlarında bulundurulması gereken ürünlerin bulundurulmaması neticesinde halkı mağdur etmesi, fiyat ve kalite düsturunu ihlal etmesi, uzmanlığı olmadığı bir alanda ticaret yapmak ve böylece o işte uzman olan kişinin alanına müdahale etmek biçiminde özetleyebiliriz. Saymış olduğumuz bu suçları işleyen esnafın cezalandırılması ve denetlenmesinden sorumlu olan kişiler ise sadrazam, kadı, muhtesip, arpaemini, subaşı ve bunların yardımcıları olduğu çalışmamızda görülmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- BOA. C. AS. 435/18082. (H.28.12.1181). (M.16.05.1768).
BOA. C. BLD. 22/1017. (H.20.08.1219). (M.24.11.1804).
BOA. C. BLD. 61/3008. (H.12.10.1170). (M.30.06.1757).
BOA. C. BLD. 64/3172. (H.28.12.1181). (M.16.05.1768).
BOA. C. BLD. 7/324. (H.07.02.1196). (M.22.01.1782).
BOA. C. BLD. 68/3370. (H.29.04.1181). (M.24.09.1767).
BOA. C. BLD. 68/3378. (H.15.01.1185). (M.30.04.1771).
BOA. C. BLD. 112/5563. (H.25.03.1182). (M.09.08.1768).
BOA. C. BLD. 118/5868. (H.29.08.1178). (M.21.02.1765).
BOA. C. BLD. 132/6586. (H.29.11.1177). (M.30.05.1764).
BOA. C. BLD. 15/732. (H.15.01.1145). (M.08.07.1732).
BOA. C. ML. 223/9274. (H.12.04.1181). (M. 07.09.1767).
BOA. C. ZB. 70/3467. (H.30.01.1177). (M.10.08.1763).
BOA. C. ZB. 74/3665. (H.30.07.1123). (M.13.09.1711).
BOA. C. ZB.89/ 4444. (H.12.09.1144). (M.09.03.1732).

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı kanunnameleri ve hukuki tahlilleri* (Cilt II). İstanbul: Fey Vakfı.
Akgündüz, A. (1992). *Osmanlı kanunnameleri ve hukuki tahlilleri* (Cilt IV). İstanbul: OSAV.
Akgündüz, A. (2006). *Osmanlı kanunnameleri ve hukuki tahlilleri* (2 b., Cilt I). İstanbul: OSAV.
Altınay, A. R. (1988). *On birinci asrı hicri'de İstanbul hayatı (1592-1688)*. İstanbul: Enderun Kitap Evi.
Altınay, A. R. (1988). *On ikinci asr-ı hicri'de İstanbul hayatı (1689-1785)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
Altınay, A. R. (2000). *Onuncu asr-ı hicride İstanbul hayatı* (2 b.). (A. Soysal, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı.
Barkan, Ö. L. (1942). XV. asrın sonunda bazı büyük şehirlerde eşya ve yiyecek fiyatlarının tespiti ve teftişi hususlarını tanzim eden kanunlar. (5), 326-344. İstanbul: TVD-I.
Bostan, İ. (2003). *Osmanlı bahriye teşkilatı: xvü yüzyılda tersâne-i âmire*. Ankara: TTK.

- Demirtaş, M. (2008). *Osmanlıda fırıncılık on yedinci yüzyıl İstanbul örneği*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Demirtaş, M. (2010). *Osmanlı esnafında suç ve ceza, İstanbul örneği, h1100-1200 / m1688-1789*. Ankara: Birleşik.
- Demirtaş, M. (2021, 09 20). *İstanbul fırınlarının buğday ve un ihtiyacının karşılanmasında görülen usulsüzlükler ve uygulanan yaptırımlar*. (B. E. Üniversitesi, Prodüktör) 09 20, 2021 tarihinde <https://osmanliistanbulu.org/tr/images/osmanliistanbulu-2/23-mehmet-demirtas.pdf> adresinden alındı
- Ekinci, E. B. (2016). *Osmanlı hukuku adalet ve mülk*. İstanbul: Arı Sanatevi.
- Erdoğan, A. (2019, Şubat). Suç ve ceza: Osmanlı toplumunda bireysel suçlar ve cezalar (1559-1609. 208. Sivas: Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i umum- belediyye* (cilt 1). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- İnalçık, H. (1994). İaşe-Osmanlı dönemi. *iii*, 116-119. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- İnalçık, H., & Anhegger, R. (2000). *Kanunname-i sultani ber müceb-i örf-i osmani* (2 b.). Ankara: TTK.
- İpşirli, M. (1982). XVI. asrın ikinci yarısında kürek cezası ile ilgili hükümler. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*(12), 203-248.
- Kınaylı, H. (1971). Esnaf, İstanbul esnafı. *x*, 5314-5334. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Koll.
- Koçu, R. E. (2002). *Tarihte İstanbul esnafı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Koyuncu, M., (2020), (Ed: Yunus Emre Tansü), "XVIII. yüzyılda Kilis ve çevresindeki aşiretlerin eşkıyalık hareketleri", *Kurmancan Datka Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-IV*, Gaziantep, ss. 221-251.
- Koyuncu, M., (2022), XVIII. yüzyılda Kilis ve havalisindeki aşiretler (iskan ve eşkıyalık), (Ed: Doç. Dr. Serhat Kuzucu), Kilis: KİTAM Yayınları.
- Köprülü, F. (2000). *Bizans müesseselerinin osmanlı müesseselerine tesiri*. İstanbul: Alfa.
- Kütükoğlu, M. S. (1983). *Osmanlılarda narh müessesesi ve 1640 tarihli narh defteri*. İstanbul: Enderun Kitapevi.
- Orhunlu, C. (1966). Osmanlı Türkleri devrinde İstanbul'da kayıkçılık ve kayık işletmeciliği. *İÜTD-XVI*, 16(21), 109-134. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/101663> adresinden alındı
- Ortaylı, İ. (1994). *Hukuk ve idare adamı olarak Osmalı Devleti'nde kadı*. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Ortaylı, İ. (2001). Osmanlı Devleti'nde kadı . *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXIV, 69-73. İstanbul: İsam.
- Özdeğer, H. (1988). I.Sultan Selim kanunnamesi ve tahlili, Türk iktisat tarihi yıllığı. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat ve İctimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi*(1), 160-172.
- Şahin, T. (2020). XVI. yüzyılda Ayntab esnaf teşkilatı. Kilis: Kilis Yedi Aralık Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Tehin, R. (2008). *Osmanlı Devletinde gayrimüslimlerin gündelik yaşamları (1520-1670 istanbul örneği)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Thevenot, J. (1978). *1655-1656'da Türkiye*. (N. Yıldız, Çev.) İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin merkez ve bahriye teşkilatı* (4 b.). Ankara: TTK.

Ermeni Diasporası ve Ermenistan: Siyasi, Ekonomik ve Dini İlişkiler

Armenian Diaspora and Armenia: Political, Economic and Religious Relations

Özer ÖZOCAK*

Öz

Ermeniler, insanlık tarihinin farklı dönemlerinde yaşamakta oldukları yerlerden çeşitli nedenlerle göç ettiler. Yeni yaşam alanlarında, Ermeni kimliğini yaşatma arzuları ile soykırım iddialarını hafızalarda diri tutmak amacıyla çeşitli heykellerin açılış törenleri, anımlar ve toplantılar düzenlediler. Diaspora Ermenileri diğer unsurları ile Karabağ sorununda olduğu gibi farklı meselelerde siyaseten birlikte hareket ettiler. Ermenistan'ın kalkındırılması, 1988 depremi özelinde afetin yol açtığı yaraların sarılması ve Yukarı Karabağ sorununun Ermenistan'ın arzuladığı biçimde çözülmesi için maddi destekte bulundular. Ermenistan'la dini bakımdan da irtibatlar kurdular. Bu kapsamda çalışmamızda, Diaspora Ermenilerinin Ermenistan ile siyasi, ekonomik ve dini ilişkileri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Diasporası, Ermenistan, Siyasi İlişkiler, Ekonomik İlişkiler ve Dini İlişkiler.

Abstract

Armenians migrated from the places they lived in different periods of human history for various reasons. In their new living spaces, they organized opening ceremonies, commemorations and meetings for various statues in order to keep the Armenian identity alive and to keep the genocide alive in memory. Diaspora Armenians acted politically together with their other elements on different issues, such as the Karabakh issue. They provided financial support for the development of Armenia, the healing of the wounds caused by the disaster, especially the 1988 earthquake, and the resolution of the Nagorno-Karabakh conflict as Armenia desired. They also established religious relations with Armenia. In this context, our study will focus on the political, economic and religious relations of Diaspora Armenians with Armenia.

Keywords: Armenian Diaspora, Armenia, Political Relations, Economical Relations and Religious Relations.

Giriş

Gevork Emin '*We (Biz)*' adlı şiirinde, Ermenilerin bir araya getirilmeleri zor olan boncuk taneleri gibi dağıldıklarına değinmektedir. Diaspora milletlerinden biri olarak farklı yerlerde yaşadıklarını dile getirmektedir (Emin, 2014). Şairin dizelerine de yansıyan bu durum, Ermenilerin diaspora milletleri kategorisine ne zaman dahil oldukları sorusunun da kendiliğinden belirmesine yol açmaktadır. Örneğin, İstanbul'un fethi sonrasında Anadolu ve İran topraklarının yanı sıra Kırım'dan Ermenilerin şehre göç etmeleri başta ticari kaygılar olmak üzere çeşitli nedenlerle Ermenilerin bilinen dünyaya yayıldıklarını ortaya koymaktadır (Barsoumian, 2013, s. 23). Ermenilerin farklı yerlere dağılımlıkları, ilk Ermenice kitabın 1511'de Venedik'te yayımlanması ve ilk Ermenice matbaanın 1565'te aynı şehirde kurulmasıyla da kendisini göstermektedir (Panossian, 1998, s. 149-196). Diğer taraftan Ermenilerin diaspora milletlerinden biri olmalarında bazı tarihi dönemlerin ve kararların çok büyük önemi vardır. Bu noktada Ermeni tarihçilere göre, Şah Abbas (1585-1628) dönemi ve sonrası idarecilerinin siyasetleri öne çıkanlardır. I. Abbas döneminde İran kuvvetleri Osmanlı Devleti karşısında geri çekilirken Ermenilere ait tüm manastırları, kiliseleri, evleri yakmışlar ve Ermenileri İran topraklarına yerleştirdiler (Basmacıyan, 2009, s. 28-29). İran topraklarının ticari faaliyetler açısından uygunluğu da Ermenilerin uzak yerlerle temaslarına ve göçlerine etkide bulundu (Aslanian, 2011, s. 2-3). I. Abbas dönemi sonrasında ülke idarecilerinin uyguladıkları siyaset Afganistan, Belucistan, Çin, Birmanya, Java, Sumatra ve Filipin adalarına kadar geniş bir alana Ermeni göçlerinin gerçekleşmesine neden oldu (Basmacıyan, 2009, s. 28-29).

I. Dünya Savaşı yılları öncesinde yaşananlar ve savaş sırasında alınan Sevk ve İskan Kanunu ise, Ermenilerin önemli diaspora milletlerinden olmalarında büyük tesiri olan bir

* Arş. Gör. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ozerozocak38@gmail.com

sürecin yaşanmasına yol açtı. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde çoğunlukla bireysel nitelikteki göçler belirtilen kararlarla kitlesel bir hale dönüştü. Sevk ve İskan Kanunu'nun kapsamına girenler, Osmanlı Devleti'nin güneydeki topraklarına yerleştirilseler de çeşitli yollarla farklı yerlere dağıldılar. Amerika'da yaşayan Ermenilerin 1920'lerde beyaz olduklarını yasal olarak tescil ettirme ihtiyacı hissetmelerini de doğuran dışlanmışlıkları, sevk ve iskan kararı ve uygulamasına yüklenen anlamların kapsamını daha da genişlettiler. Süreç içinde sözde soykırım kararının fiiliyata geçirilmesi için alındığı savunulan Sevk ve İskan kararı, Ermenilerce yaşanan zorlukların asıl gerekçesi olarak görülmeye başlandı (Alajaji, 2019, s. 66-67). Osmanlı topraklarında 1908 yılında gerçekleşen Adana olayları gibi çeşitli hadiselerle bir oluş sırası içinde aktarılacak Osmanlı Devleti'nin son döneminde asimetrik bir biçimde soykırım politikası takip ettiği iddia edildi. Böylece Türk düşmanlığı üzerine bina edilen bir kimlik oluşturulmaya çalışıldı (Özocak, 2014, s. 3483-3493). Bu kimlik tesisi süreci de elbette yeni yaşam sahalarında asimilasyon tehdidi karşısında Ermeni kimliğiyle varlıklarını sürdürebilme kaygıları ile doğrudan ilintilidir; çünkü Osmanlı topraklarından göç eden Ermeni diasporası mensupları Ermeni kimliğini, kültürünü ve bilincini yaşatma noktasında özen gösterecekleri de yeni nesillerin yerleşilen ülkenin dil ve kültürünü büyük oranda benimsemeleri ilk kuşakların duydukları kaygıları artırmaktadır (Bakalian, 1993, s. 22). Bu duruma bir çözüm olarak Diaspora Ermenileri, Ermeni olma bilincinin artması için Ermeniler arasında yaygın olarak kullanılan 'Türk Türk'tür' deyimini çerçevesinde Türkiye ve Türk milleti karşıtı bir düşünce ile hareket etmektedirler (Tuncel, 2015, s. 90). Anavatan duygusu merkezli, Türkiye aleyhinde propagandayı ve Türkiye'nin uluslararası camiada yalnızlaşmasını temin maksadıyla lobi faaliyetlerine hız kazandırdılar (Alajaji, 2019, s. 87).

Ermeni diasporasının varlığını sürdürmek için bir araç olarak kullanılan kurgular, efsaneleşen milli hadiseler ve milli kahramanlar gibi unsurlarla beslenmektedir. Bu noktada Krasnodar Olayını, Antranik Ozanyan'ı ve Avedis Nazarbekyan'ı anmak için düzenlenen törenler örnek olarak gösterilebilir. Bu kapsamda Güney Amerika'da Ermeni cemaatinin varlığını sürdürdüğü Brezilya'daki Ermeniler, 20 Mayıs 1920'de Ermeniler için son derece önemli olan Antranik, Avedis ve diğer Ermeni askerleri için '*Armenia Independente (Bağımsız Ermenistan)*' adlı bir yayın yaptılar (Վարդապետաբան 1948:68). Brezilya'daki Ermeni cemaati temsilcilerinin oluşturduğu Ermeni Koloni Birliği, 10 Ekim 1927'de Antranik'i anmak için kilisenin bahçesinde bir anma programı organize edildi. Bu anma programını aktaran Hayrenik Gazetesi, '*Büyük Adam*' olarak adlandırdıkları Antranik Ozanyan'la ilgili anma törenlerinin her sene daha da güçlenerek devam edeceğine yer verildi. Gazete, anma merasimi sırasında '*Karanlık Bulutlar*' adında bir ilahi başta olmak üzere çok sayıda ilahinin okunduğuna, Prof. Benyamin Kayzakyan Antranik'in vatanseverliği ve milleti için cesurca mücadelesinden bahsettiğine, Yönetim Kurulu üyesi Hayk Vartanyan'ın da Antranik'in hayatından bir bölümü aktararak Antranik'in Türklere karşı verdiği mücadelenin üzerinde durduğuna değinmektedir (Վարդապետաբան 1948: 147-148). Ülkede faaliyet gösteren Presidente Altino Ermeni Birliği'nin, yaptığı ilk etkinlik de Antranik'i anma merasimidir. Merasime, President Altino'da yaşayan Ermeni toplumu iştirak etti (Վարդապետաբան 1948: 281).

Ermeni diasporasının ve Ermenistan idarecilerinin zihninde, Ermenistan'ın sınırlarının bugünkü sınırlarından farklı olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Bunlara göre, Ermenistan'ın doğal sınırlarının bir kısmı, Türkiye Cumhuriyeti'nin işgali altındadır. Zira Ermenistan Cumhurbaşkanlığı forsunda (Ermenistan Cumhurbaşkanlığı Resmi Sitesi, 2021), Ermenistan Futbol Federasyonu (Ermenistan Futbol Federasyonu Resmi İnternet Sitesi²⁰²¹) ve Amerika Ermeni Asamblesi'nin (Armenian Assembly of America (AAA) İnternet Sitesi, 2021) ambleminde yanı sıra Amerika Ermeni Ulusal Komitesi (Armenian National Committee of America (ANCA) İnternet Sitesi, 2021) sitesi anasayfa resminde olduğu gibi Ağrı Dağı'nın bir simgesi kullanılmaktadır. Ermenistan'daki ve diaspora Ermenilerindeki bu yaklaşım, Ermeni

topraklarına ilişkinin tasavvurun ülkenin bugünkü sınırlarından farklı olduğunu göstermektedir. Bu gerçekleri de göz ardı etmeyerek Diaspora Ermenilerinin Ermenistan arasındaki ilişkileri çok sayıda kavram merkezli olarak farklı açılardan incelemek gerekmektedir.

Ermeniler denilince soykırım iddialarından dolayı Türkiye’de yapılan akademik çalışmalarda ve Ermenilerle ilgili tarih yazımında ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti’nin son döneminde yaşanan acı olaylara yoğunlaşıldığı görülmektedir. Belirtilen odaklanma ile Ermeni diasporası ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin incelenmesi büyük oranda geri plana itildi. Buna karşın Diaspora Ermenilerinin Ermenistan’ın siyasi, ekonomik vs. dış dünya ile kurduğu ve kuracağı her alandaki irtibat noktasında önemli bir işlev gördüğü artık yadsınamaz bir gerçek haline geldi. Özellikle de 2020 yılının sonlarında Yukarı Karabağ anlaşmazlığı üzerinden Azerbaycan ile Ermenistan’ın yeniden çatışmaya girmeleri ve Azerbaycan’ın önemli başarılar elde etmesi ile gücünün sınırlarına ilişkin yer yer aşırı derecede abartılı anlatımların olduğu Ermeni diasporası faktörünün Ermenistan ile ilişkileri bağlamında yeniden ele alınması gerekliliğini doğurdu. Diğer taraftan bu çalışma, Diaspora Ermenilerinin Ermenistan tarafından ‘sağmal bir inek’ olarak görüldükleri algısından kaynaklanan diaspora unsurlarının Ermenistan yöneticilerinden duydukları rahatsızlıkları ve taraflar arasındaki sorunları yok saymamaktadır (Tuncel, 2015, s. 49). Bununla beraber Ermenilerin yoğun olarak diaspora milletlerinden biri haline gelmeye başladıkları tarihlerden bugüne farklı alanlarda ilişkilerin olduğu gerçeğini yansıtmaya iddiasındadır. Bu kapsamda diaspora Ermenileri ile Ermenistan arasındaki ilişkilere detayları alt başlıklar halinde verilen siyasi, ekonomik ve dini ilişkiler bakımından odaklanılmaktadır.

Siyasi İlişkiler

Ermeniler, farklı tarihlerde yaptıkları göçlerle diaspora milletlerinden biri haline gelmeye başlamıştır. 7. Yüzyılda İngiltere’de olduğu gibi, zaman zaman ticari kaygılarla göç ettiler (George, 2002, s. 20). Ancak Ermeni diasporasının asıl kitlesi, 1915 yılı ve sonrasında gerçekleşen göçlerle beraber vücuda geldi. Diaspora Ermenileri ile Ermenistan arasındaki ilişkilere, Ermenilerin diasporalaşma süreçleri ve 28 Mayıs 1918’de Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti’nin Erivan merkezli olarak kurulduğunun ilan edilmesiyle başladı (Bkz: Bournatian, 2011, s. 46-64). Esasen Diaspora Ermenilerinin bir Ermeni devleti kurulması öncesinde, bu amaç doğrultusunda hareket edenlerle iş birliği söz konusudur. 28 Mayıs 1918’den sonra artık Türklere karşı mücadele yürüten, Ermeni devletini desteklemeye başladılar (Վարդանանյան 1948: 147-148). Ancak bu Ermeni devletinin ömrü çok kısa olmuştur. Bağımsızlığını iki buçuk yıl sürdürebilmiş ve SSCB’nin bünyesine dâhil olarak bağımsızlığını kaybetti. Bu tarih aralığına denk gelen Paris Barış Antlaşması’nın müzakereleri sürecinde, Ermenistan’ın elinin kuvvetlenmesi için Ermenistan’ın yanında yer aldılar. Diğer taraftan 1980’lerin sonlarında Sovyetlerin parçalanma sürecine girmesiyle Eylül 1991’de Ermenistan’ın bağımsızlığını ilan etmesine kadar geçen süre zarfında Ermenistan ve Ermeni diasporasını siyaseten birbirlerine yaklaştıran iki önemli gelişme söz konusu oldu. Bu gelişmeler; 1965’te sözde soykırım iddialarının 50.yılı bahanesiyle özellikle de radikal Ermenilerin destek verdikleri ASALA¹ (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (Ermenistan’ın

¹ Sözde Ermeni Soykırımı iddialarının merkezinde yer alan 1915’ten 50 yıl sonra 1965’e gelindiğinde, radikal Ermeni grupları bu iddiaları kabul ettirmek için Türkiye karşı harekete geçtiler. Bu tarihlerde belirtilen grupların Türkiye ve Türklere duydukları kin ve nefret iyice yoğunlaşmaya başladı. Bu noktada, Türkiye’nin dış temsilciliklerindeki personellerinin hedef haline getirilmesiyle sonuçlanan yeni bir süreç, ASALA süreci başladı. Türkiye’nin dış temsilciliklerindeki personeller, fikri açıdan terörize olan Ermenilerce katledilmeye başlandı. Bu terör saldırılarından ilki, Gourgen Mıgırdıç Yanıkyan tarafından gerçekleştirildi. Gourgen Mıgırdıç Yanıkyan, öldürebilmek için plan yapmış ve cinayeti işlemiştir. Cinayeti, 1915 olaylarının intikamını almak için tasarladığı ve uyguladığını söyledi. Yanıkyan’ın cinayeti nasıl tasarladığı ve diplomatlarımızın şahadetinden sonra yaşanan süreç için bkz: Bilal N.Şimşir, *Şehit Diplomatlarımız*, C.1, Ankara: Bilgi Yayınları, 2000, 81-117.

Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu)) ile Türkiye'nin yabancı ülkelerdeki personellerine yönelik bir dizi kırım hareketi başlatılması ve 7 Aralık 1988 tarihinde Ermenistan'da yaşanan depremdir.

Ermeni diasporası ile Ermenistan idarecileri arasında 2008 yılında Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde yakınlaşmadan kaynaklanan krizde olduğu gibi çok sayıda çatışma alanı ve türlü anlaşmazlıklar olsa da diaspora Ermenilerinin 1991 yılından itibaren Sözde soykırım iddiaları merkezli olarak Ermenistan'a verdiği siyasi desteği artırdığı görülmektedir (Litter, 2014). IDEa Foundation adlı yapıyı ortaya çıkaran Rusya Ermenilerinden Ruben Vardanyan da 2016 yılı itibarıyla diasporadaki Ermeniler ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin 25 yıl öncesi ile aynı durumda olmadığını belirterek çeyrek asır içerisinde ilişkilerin seyrinin yönünü belirtmektedir (Şanamyanyan, 2016). Ermeni diasporası ve Ermenistan ortaklığının gelişmesinde, Eylül 1991'den itibaren Yukarı Karabağ merkezli olarak süren Azeri-Ermeni gerilimi önemli bir dönemeçtir. SSCB'nin bünyesinde bulunan devletlerin birer birer bağımsızlıklarını elde etmeleriyle hem Azerbaycan hem de Ermenistan kendi bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Bu süreç beraberinde taraflar arasında sınır ihtilaflarının doğmasına ve Azeri-Ermeni savaşının patlak vermesine neden oldu. Özellikle de Ermeni askerlerinin Hocalı'da yaptıkları katliamla zihinlere yerleşen işgal ile Ermeni güçleri Yukarı Karabağ'ı işgal etmişlerdir. Diaspora Ermenileri, Karabağ sorununu değerlendirirken Azerbaycan'ı Türkiye'nin uydu devleti olarak nitelendirildi. Soykırım suçlaması yaptıkları Türkiye'nin de çatışmanın tarafı olduğu algısı ile meseleye ayrıca önem verildi (Chernobrov ve Wilmers, t.y). Bunun bir yansıması olarak sayıları az olmakla birlikte Diaspora Ermenilerinden bazıları savaş alanında silahlarıyla da yer almaktadır (Panossian, 1998, s. 149-196). Düzenledikleri kampanyalarla gerilimin ilk günlerinden itibaren, Azerbaycan'ın iddialarının aksine, Yukarı Karabağ topraklarının Ermenistan'ın doğal bir parçası olduğu savlarını lobi faaliyetlerinin merkezine aldılar. Ermenistan'ın yalnız olmadığını belirterek maddi ve manevi destekte bulunmak için soydaşlarına çağrıda bulundular. Düzenledikleri yardım kampanyalarına Ermeni asıllıların desteklerini almakla yetinmeyerek yaşadıkları ülkelerdeki diğer halkları da desteğe davet ettirdiler. Lobi kuruluşları, anavatanları için yoğun çaba sarf etmeye başlamıştır. Diasporada faaliyet gösteren lobi kuruluşlarından olan Amerika Ermeni Asamblesi (Armenian Assembly of America (AAA)) amacını '*Sadece Ermenistan ve Dağlık Karabağ'ı ayakta tutmak değil aynı zamanda geliştirmek*' olarak belirledi. Bir diğer lobi kuruluşu olan Ermeni Genel Yardım Birliği'nde (Armenian General Benevolent Union (AGBU)) aynı amaca hizmet etti. Ermenistan ve Yukarı Karabağ'da faaliyet gösterebilmek için birer ofis açtılar. Amerika Ermeni Ulusal Komitesi (Armenian National Committee of America (ANCA)) ve Ermeni Asamblesi, Yukarı Karabağ'ın bağımsızlığı ve bölgeye yapılan yardımların artırılması için Amerikan Kongresi'nde yoğun lobi faaliyeti yürüttüler. Diasporadaki Taşnaksutyun (Armenian Revolutionary Federation (ARF)) üyeleri, Yukarı Karabağ'ın Azerbaycan topraklarından ayrılması sürecinde yer aldılar. Taşnaklar, Kaliforniya ve Fransa'dan savaşın cephe boyutuna da destek gönderdiler (Gregg, 2002, s. 24-25).

Ermeni diasporası, 2000'li yıllarla propaganda faaliyetlerinin öncülüğünde Türkiye'yi uluslararası arenada yalnızlaştırmak için Ermenistan ile siyasi işbirliğini yoğunlaştırmaya başladı. Ermenistan'la ortak hareket etmek kaydıyla Birleşmiş Milletler Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu, Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu, Dünya Kiliseler Konseyi, İnsan Hakları Derneği gibi uluslararası kuruluşlar nezdinde sözde soykırım iddialarını onaylar nitelikte Arjantin, Almanya, Belçika, Şili, Güney Kıbrıs, Fransa, Litvanya, İtalya, Rusya, Slovakya, İsveç, İsviçre, Vatikan, Venezuela, Hollanda, Lübnan ve ABD'nin 41 eyaletinde kararlar aldirdılar (Yaşın, 2014). Bunun yanı sıra lobi faaliyetleri yürüten kuruluşlardan ANCA, uzun yıllar boyunca Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini ve aldığı silah yardımlarını sonlandırmak için çabaladı. İnsan haklarının ihlali söz konusu olduğunda

silah satışlarının durdurulmasını öngören Çalışma Tüzüğü (Code of Conduct) düzenlemesiyle Türkiye'ye silah satışlarının durdurulması için çalıştı. Türkiye'nin sözde Ermeni soykırımını kabul etmediğini, Ermenistan ve Dağlık Karabağ'a ambargo uyguladığını ve Ermenistan topraklarının bir kısmını hal-i hazırda Türkiye'nin işgali altında olduğunu ileri sürerek bu taleplerde bulunmaktadır. Diğer taraftan Diaspora Ermenileri, Türkiye'nin AB süreci başta olmak üzere lehine olabilecek projelere sekte vurmayı ve zayıflamasını arzu etmektedir (Gregg, 2002: 32-39; Kantarcı, 2007, s. 205-206).

Diaspora Ermenileri, 1915 Olaylarının 100.yılı olan 2015 yılı ve sonrasında, Türkiye'nin sözde soykırım iddialarını kabul ettiği, 1915 Olayları mağdurlarının yakınlarına tazminat ödendiği, Ermenistan'a ait olduğunu ileri sürdüğü toprakları iade ettiği vs. taleplerinin gerçekleştirildiği dönemler olarak hatırlamak istemektedirler. Bu doğrultuda hazırlıklara hız verilerek belirtilen hava içinde Ermeni diasporası ve Ermenistan ilişkileri için Diaspora Bakanlığı adında bir bakanlığında kurulduğu ülkede, 2020 yılının sonlarında Yukarı Karabağ anlaşmazlığı üzerinden Azerbaycan ile Ermenistan'ın yeniden çatışmaya girmeleri ve Azerbaycan'ın önemli başarılar elde etmesi ile gücünün sınırlarına ilişkin yer yer aşırı derecede abartıların olduğu Ermeni diasporasına ilişkin sorgulamaları da beraberinde getirdi. Nitekim Diaspora Ermenilerinin yoğun olarak yaşadıkları Fransa'da yaptıkları bütün girişimlere rağmen Fransız hükümetinin gelişmelere müdahale etme noktasındaki isteksizliği de Ermeni diasporasının gücünün tartışma konusu olmasına neden oldu (DW, 2020). Sürecin büyük oranda Azerbaycan'ın başarısı ile neticelenmesi ise, '*Karabağ'ı Tanı*' sloganıyla Diaspora Ermenilerinin verdiği destekler ile yürütülen Yukarı Karabağ topraklarının Ermenistan'ın parçası olduğu tezinin de istenilen hedefe ulaşamadığının göstergesi oldu (Cheterian, 2021).

Ekonomik İlişkiler

Diaspora Ermenileri, tarihi süreç içinde göçlerin yoğunlaşmasıyla birlikte ekonomik anlamda güçlenmişlerdir. Göç edenler, geride bıraktıklarına gönderdikleri maddi yardımlarla taraflar arasında ilişkilerin kurulmasını sağladı. Örneğin, Osmanlı topraklarından 1915'e kadar Yeni Dünya'ya (Amerika kıtasına) göç edenlerin cinsiyetleri ağırlıklı olarak erkeklerdir. Bu kişiler geride ailelerini bırakıp Diaspora Ermenilerinin ilk nüvelerini oluşturdular. Yerleştikleri ülkelerde iş hayatına atılıp mevcut şartlarını iyileştirmek için gayret sarf etmişlerdir. Anadolu'da bulunan ailelerine para göndermeye çalıştılar. İlk göçmenler, göç edeceklerine de destekte bulundular. Bu göçmen Ermeniler yerleşimlerini sürdürürlerken ülkeye yeni göç eden kişi ya da kişilere hem maddi hem de manevi anlamda destek olmak için çalıştılar. Bu sayede göç edenlerin uyum sorunlarını daha kolay aşmalarına katkı sundular (Akter, 2007, s. 111-116). Amerika'ya yerleşen göçmenler, geride bıraktıkları yakınlarını getirmeleri için buharlı gemi kumpanyalarının bilet satış acenteliğini bile aldılar (Kara, 2020, s. 205).

Diaspora Ermenilerinin soydaşlarına ekonomik destekleri bağlamında Brezilya'ya yerleşen Ermenileri de ele almak mümkündür. Brezilya'daki Ermeni cemaatinin ilk yardımları, aynı zamanda ilk faaliyetleri, Harput kökenli Vahe Bogosyan öncülüğünde, Ermeni Kızılhaç'ı adlı derneği kurmalarıyla birlikte gerçekleşti. Sao Paulo'da kurulmuş olan birliğin veznedarı olan Vrtanes Kepenliyan, toplanan 10.924.75 Fransız Frangını parça parça Paris'e, 1919'da Paris Ermeni Ulusal Delegasyonu Başkanı sıfatıyla görev yapan Bogos Nubar'a, gönderdi. Yapılan yardım toplamda 10.924.75 Fransız Frangı buldu.

Tablo 1: Büyük bir ermeni devletine ulaşmak için çabalayan Bogos Nubar'a gönderilen yardımlar

Yıl	İngiliz Altını	Fransız Frangı
6 Kasım 1915	12	300.50
30 Kasım 1915	25	690.00
3 Ocak 1916	30	829.50

18 Şubat 1916	20	558.00
31 Mart 1916	16	453.75
4 Ağustos 1916	243.2,6	6.139,00
14 Kasım 1916	20	554.00
20 Mart 1917	20	470.00
Toplam:	383.2.6	10.024.75.

Kaynak: Վարդանեանը, 1948, 49-50.

Brezilya topraklarında, Sao Paulo merkezli, Ermeni cemaati tarafından kurulan bir diğer dernek olan Ermeni Hayırseverler Birliği de farklı tarihlerde ekonomik yardımlarda bulundu. Derneğin başkanı, Suriye kökenli zengin Ermenilerden Elya Nakkaş'tı. Elya Nakkaş, farklı tarihlerde Bogos Nubar'a 25.275.00 Fransız Frangı gönderdi. Bogos Nubar'a iletilen yardımlar, cevaben gönderilen teşekkür mektuplarıyla karşılık buldu. Bu kapsamda belirtilen tutardaki yardıma karşılık, Bogos Nubar'ın imzasının yer aldığı bir teşekkür mektubu Elya Nakkaş'a gönderildi. 9 Nisan 1918 tarihli bir telgrafta da 200 İngiliz altını (5.428.00 Fransız Frangı) Sao Paulo Ermeni Hayırseverler Birliği tarafından Bogos Nubar'a gönderilmiştir. Bogos Nubar, bu telgrafa 6 Haziran 1918'de cevap verildi. Nubar, *'Londra- Brezilya bankalar birliğiyle Kafkas Ordusu Ermeni Askerleri için gönderdiğiniz 200 İngiliz altını, 5.428.00 Fransız Frank'tır. Gönderdiğiniz miktar istediğiniz işler için kullanılacaktır.'* Bogos Nubar, *'en kalbi duygularıyla'* verilen desteğe teşekkürlerini de iletildi (Վարդանեանը 1948:53-54).

Brezilya'daki Ermeni cemaatinin, Ermenistan'a verdiği desteği gösterir mahiyetteki yardımları 1919'da da devam etti. Bu doğrultuda 24 Mart 1919'da her biri 1.000 Frank olan iki çek Bogos Nubar'a gönderildi. Elya Nakkaş, 23 Ekim 1919'da yeni bir yardım iletildi. Yardıma ilişkin iletilen mektuptan tutarın 10.000 Fransız Frangı olduğu anlaşılmaktadır. Bogos Nubar, mektubu 5 Aralık'ta şu ifadelerle yer vererek cevapladı:

23 Ekim tarihinde göndermiş olduğunuz mektubunuz geldi. Brezilya, Fransız-İtalyan bankaları aracılığıyla göndermiş olduğunuz 10.000 Fransız Frangını almış bulunuyorum... Millet olarak verilen destekten, Kafkasya ve Ermenistan'ın yardım çılgınlıklarının dört bir taraftan duyulmasından ve yardım edilmesinden dolayı son derece minnettarız. (Վարդանեանը 1948:57-58).

Ermenilere yapılan yardımlardan bir diğeri, 17 Kasım 1920'de gerçekleşti. Bu tarihte Bogos Nubar'a, 5 bin Franklık bir çek gönderildi (Վարդանեանը 1948: 63). Brezilya'daki Ermeni diasporasının ilk nüveleri, Ermeni Kızılhaç'ına ve Ermeni Hayırseverler Birliği'ne yardımlarıyla destek oldular. Bunun yanı sıra ülkede faaliyet gösteren Ermeni birlikleri arasında yer alan Presidente Altino Ermeni Birliği de kapanma ihtimali durumda ellerindeki varlıkların Ermenistan'a gönderilmesini programına yerleştirdi (Վարդանեանը 1948: 281). Diğer taraftan diasporadaki Ermeniler faaliyette buldukları yerlerde diğer Ermenilere mali destek oluştururken kendi cemaatlerinin zenginlerine de baskı kurdular. Osmanlı arşivinde yer alan 1893 tarihli bir belgede Paris'te Ermenilerin zengin Ermenileri tehdit ederek para topladıkları iddiasının araştırılması gerektiğine yer verildi (COA, HRS. SYS, Dosya No: 2748, Gömlek No: 18, Tarih: M.18.09.1893). Yine Osmanlı arşivinde diasporadaki Ermenilerin diğer Ermenilere yaptıkları yardımlar pek çok belgede konu edinildi. *'Vilayet-i Şahane'deki Ermenilere akçe tevzi eylemek üzere'* şeklinde giriş yapılan 1913 tarihli bir diğer belgede, İstanbul'da bulunan Ermeni Patriği, kendilerine çok kötü muameleler yapıldığını iddia ederek Osmanlı Devleti'nin hasımlarından olan Doverstır Patriği Deronyan'dan Amerika'daki Ermenilerden yardım etmeleri talebinde bulundu. Deronyan, İstanbul'dan gelen mektubu ayın yaptıkları bir sırada okudu ve yardım isteğini hazır bulunanlara ilettili. Bu ve benzeri pek çok talep, Diaspora Ermenilerinin maddi desteklerine neden oldu (COA, A.MKT. MHM, Dosya No: 688, Gömlek

No: 9, Tarih: H.08.10.1313 (15.03.1896)). Amerika'daki Ermeniler tarafından toplanan paraların bir Amerikalı tarafından Adana'da dağıtılmakta olduğu bilgisi de verildi (COA, HRS. ŞFR, Dosya No: 512, Gömlek No: 41, Tarih: H.24.12.1331 (24.11.1913)).

Ermeni diasporasının soydaşlarına en ciddi yardımlarından biri, 7 Aralık 1988 tarihinde Ermenistan'da yaşanan 7,2 şiddetindeki deprem sırasında gerçekleşti. Gümrü ya da Spitak depremi sonrasında, 20.000'in üzerinde insan hayatını kaybetti, depremin yaşandığı bölgelerdeki devlet kurumları ciddi anlamda hasar gördü (Verluisse, 1995). Deprem sonrasında, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu, pek çok devlet Ermenistan'ın yaralarını sarmak için yardım eli uzattı. Ermenistan Merkez Bankası Başkanı'na göre, 1996 yılı bütçe gelirleri 237 milyon dolar ve bütçe giderleri 370 milyon dolar olan ülkeye yalnızca 1995 yılında 100 milyon dolar yardım gönderildi (Panossian, 1998, s. 149-196). Bu yardımlar için Diaspora Ermenileri, Ermenistan'a yardım yapılması çağrılarında bulundular ve kampanyalar düzenlediler. Ermeni Genel Yardım Birliği'nin (Armenian General Benevolent Union (AGBU)) girişimleri ve katkılarıyla, Amerika Ermeni Asamblesi (Armenian Assembly of America (AAA)), Amerika Ermeni Misyoner Birliği (The Armenian Missionary Association of America (AMAA)), Ermeni Yardım Topluluğu (The Armenian Relief Society (ARF)), Amerika Ermeni Kilisesi Piskoposluğu (The Diocese of the Armenian Church of America), Amerika Apostolik Ermeni Kilisesi Piskoposluğu (The Prelacy of the Armenian Apostolic Church of America) ve Lincy Kurumu'nun (The Lincy Foundation) bir araya gelmesiyle Birleşik Ermeni Fonu'nu (United Armenian Fund (UAF)) oluşturdular. Bu fonla belirtilen yapılar, Ermenistan'a 500 milyon dolar gibi bir yardımda bulundular. Diasporada varlıklarını sürdüren Taşnak, Hınçak ve Ramgavar Partileri de Ermenistan'a yardıma koştular. Ermenistan'da yaşanan depremde yaraları sarmak için harekete geçen oluşumlardan biri de Bütün Ermenistan Fonu'dur (The All Armenia Fund). Ermenistan merkezli faaliyet gösteren fonun, 32 ülkede şubesi vardır. 2006 yılına kadar ki süreçte 165 milyon doları aşan yardım toplandı (Gyulumyan, 2008). 1988 depremi sonrasında yürütülen lobi faaliyetleriyle de ABD'nin Ermenistan'a yardımları yıllık yaklaşık 90.000.000 doları buldu. 1999'da Amerikan Kongresi, ülkeye yapılan yardımların 75.000.000 dolara indirilmesini tartışsa da Ermeni lobilerinin gayretleriyle bu tartışma rakamın aşağı doğru revize edilmesinin engellenmesiyle sonuçlandı. Lobi, kuruluşları bir taraftan Amerikan yönetim organları üzerinde bir baskı mekanizması olarak faaliyet icra ederken diğer taraftan da halkın Ermenistan'a ve Yukarı Karabağ'a yardım yapması için bölgeye dikkat çekmeye çalıştılar (Gregg, 2002, s. 32-39; Kantarcı, 2007, s. 200).

Ermenistan'ın SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını elde etmesinin ardından başlattığı ekonomik kalkınma hamlesinde de Diaspora Ermenilerinin katkısı oldu. Ermenistan, Diaspora Ermenilerinin desteği ile 2005 ve 2006 yıllarına gelindiğinde, %10 civarındaki Gayri Safı Milli Hasılasını %13-%14 yükseltti. Yine ülkedeki yoksulluk oranı, %55'lerin üzerindeyken %30'lara kadar indi ve 1999-2004 yılları arasında dünyanın en hızlı büyüyen devletlerinden biri haline geldi (Chakhalyan, 2007, s. 32-33). Diaspora Ermenilerinin Ermenistan'a verdikleri desteği ekonomik açıdan gösteren yardımlar çerçevesinde Ermeni Asamblesi, Işık Kaynağı Partiküleri Artırıcısı Projesi için başlangıç olarak 15.000.000 dolarlık kredi verdi. AGBU ise, Erivan'da bulunan Ermenistan Amerikan Üniversitesi için 9.000.000 dolarlık yardımda bulunarak ülkeyi kalkındırmaya çalıştı (Gregg, 2002, s. 37; Kantarcı, 2007, s. 200-201).

Ermeni diasporası, Ermenistan'a doğrudan ya da dolaylı olarak ekonomik yardımlar yapmakla yetinmedi. Azerbaycan aleyhinde lobi faaliyeti yürüterek Azerbaycan'ı zayıflatmak için kararlar da aldırılmaya çalışarak Ermenistan'ın bölgedeki rakibini geçmesi için çabaladı. Bu kapsamda 1992'de SSCB'den ayrılan ve bağımsızlıklarını elde eden devletlere Amerika'nın teknik ve finansal yardımını öngören Bağımsızlığı Destekleme Kanunu'na (Freedom Support Act) karşı yürüttükleri lobi faaliyeti sonucunda, Madde 907'yi (Section 907) eklettirerek Madde 907 Bağımsızlığı Destekleme Kanunu (Section 907 Freedom Support Act) adını alan yasayı

kongreden geçirildi. Ermeni diasporasının tarihi bir zafer olarak benimsediği bu kanunla 1992'den 2001'e kadar Amerika'nın Azerbaycan'a teknik ve finansal yardımın kısıtlanmasına neden oldu. Türkiye'nin başını çektiği, 14 petrol şirketi ve İsrail lobisiyle yürütülen karşı lobi faaliyetine rağmen bu madde 2001 yılına kadar yürürlükte kaldı (Gregg, 2002, s. 33-34; Kantarcı, 2007, s. 200-201). Ayrıca 1998 yılında, Ermeni diasporasının Ermenistan'a ekonomik işbirliği çerçevesinde neler yapılabileceğinin üzerinde de duruldu. Farklı ülkelerden gelen Ermenilerin katıldıkları diaspora toplantıları yapıldı. Diaspora unsurları, on dördüncü büyük çaplı organizasyonlarıyla toplamda yaklaşık olarak 900,000 dolar Ermenistan'a gönderilmiştir. Başta ABD olmak üzere yabancı devletlerle Ermenilere ait olmayan organizasyonların yardımları ile Ermenistan'ın bağımsızlığından 2004 yılına değin 1.493.760.000 dolarlık malzeme desteğinde bulunuldu (Manaseryan, 2004, s. 1-22). Diaspora Ermenileri 2020 yılına değin, Ermenistan ve Dağlık Karabağ'ın kalkındırılması için büyük gayretler sarf etti. Ülkedeki sosyal ve kültürel hizmetlerin gelişmesi, okulların yenilenmesi, yolların bakımlarının sağlanması gibi farklı alanlarda milyon dolar katkıda bulundu. Bakü, Gence ve Sumgayıt gibi yerlerdeki Ermenilerin yerleşimleri için de parasal destek verdi. Diaspora Ermenilerinin ne kadar para verdikleri tam olarak bilinmese de Ermenistan Fonu ile Ermenistan ve Karabağ'daki farklı projelere geçen on yıl zarfında 100 milyon doların üstünde yatırım yapıldı (Cheterian, 2021).

Ermenistan ve Diaspora Ermenileri tarafından Ermenistan'ın dışında yaşayanların ülke ile gönül bağları oluşturarak ülkenin ekonomik olarak canlandırılması için farklı organizasyonlar da gerçekleştirilmektedir. Bu çerçevede Diaspora Bakanlığı'nın 2009 yılında başlattığı *Ari Tun* (Eve Gel) projesi, Diaspora Ermenileri ile Ermenistan yakınlaşması için önemli adımdır. Proje kapsamında 2016 yılında Ermenistan dışından gelen 162 kişi 128 Ermeni hanesine yerleştirildi (ArmInfo, 2016). Ermenistan'a diaspora örgütlerinin organize ettiği gezilerde diaspora Ermenileri ile Ermenistan arasında duygusal köprülerin inşasının yanında ekonomik açıdan da ülkeye girdiler sağlamaktadır (Piligian, 2021).

Dini İlişkiler

Dünya üzerinde varlık göstermiş ve gösteren bütün mezhepler, tarikatlar, etnik yapılanmalar, siyasi oluşumlar vb. hareketler kendilerini faaliyette buldukları alanların öncülerine bağlarlar. Bütün bu yapılar, böylece kendi hareketlerinin meşruluğunun tartışma dışında bırakılmasını hedefler. Hıristiyan dünyası da bu durumun dışında değildir. Hıristiyan dünyasında ortaya çıkan her hareket, kendini Hz. İsa ve Havarilerine bağlamaya çalışmaktadır. Ermeniler, Hıristiyan dünyasının bir mensubu olarak, Gregoryen Ermeni Kilisenin, Havarilerce inşa edildiğini savunarak belirtilen gayretin içinde yerlerini alırlar. Ermeniler iddialarını, Havarilerden Taddeus'un M.S. 35-43 ve Bartolomeus'un M.S. 44-60 yılları arasında Ermenistan'da görev yaptıklarına dayandırırılar. Bu iddia ile beraber Ermeniler, Ermeni kilisesinin Apolostik (Havarilere ait) kilise olarak kabul görmesini hedeflemektedirler. Bu iddianın yanı sıra Hıristiyan milletler arasında itibarlarını artıracak Hıristiyanlığı toptan kabul eden ilk millet oldukları savı da önemlidir (Kaloustian, 1969, s. 89-92; Küçük, t.y, s. 117-127).

Ermenilerin Eçmiyazin Ermeni Kilisesi üzerindeki bu iddiaları, güçlü mezhep vurgusuyla bütün soydaşların aynı mezhep dairesinde kalmasını temine de yöneliktir. Buna rağmen Ermeniler, tarihi süreç içinde mezhepsel anlamda birbirlerinden ayrıldılar. Bu süreçte İngiltere, Fransa ve Rusya'nın başını çektiği Batılı devletlerin izledikleri politikalar etkili olmuştur. Bu devletler, Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılın başlarından itibaren gitgide eski gücünü kaybetmesiyle yeniden gün yüzüne çıkan Şark Meselesi ve 1789'daki Fransız İhtilâli ve sonrasında ortaya çıkan milliyetçilik akımının etkisiyle özellikle de çok uluslu yapıların parçalanma evresine girmesini avantaja çevirmek istediler (Kodaman, 2001, s. 22- 33). Bu niyetle Osmanlı Devleti'ni doğrudan baskı altına almalarını sağlayacak enstrümanları ve

ellerindeki bu amaç doğrultusunda kullanacakları tali unsurları devreye soktular. Ermenileri, Osmanlı Devleti'ni parçalamak için kullanacakları tali unsurlardan biri olarak görüştiler. Emperyal niyetleri olan her bir Batılı devlet Ermenileri kendileri taraflarına kazanmak maksadıyla Ermeni milletinin arkasında oldukları izlenimini oluşturmaya ve Ermeniler için bir devlet kurulması fikrinin zihni alt yapısını hazırlamaya çalıştılar. Osmanlı coğrafyasında, her bir Batılı devlet kendi ülkesinin okullarının açılması için misyonerlik faaliyetlerine destek verdiler. Osmanlı Devleti'ne karşı yaptırımlar kullanmaktan da geri durulmayan bu süreç sonrasında Ermeniler mezhepsel anlamda da birbirlerinden farklılaştılar. Protestanlığın hamiliğini, İngiltere ve ABD; Katolikliğin hamiliğini, Fransa ve Almanya; Ortodoksluğun hamiliğini, Rusya üstlendi. Bunun neticesinde Ermenilerden de Protestan ve Katolikler ortaya çıktı (Uras, 1987, s. 419-437).

Diaspora Ermenileri, buldukları ülkelerde dini vazifelerini yerine getirmelerini sağlayacak ibadethanelerini kurdular. Dünya Ermenileri nazarında, en kıymetli ibadethanelerin başında Ermenistan'da bulunan Ecmiyazin kilisesi ve Lübnan'da bulunan Antilyas kiliseleri gelmektedir. Bunlardan Ecmiyazin kilisesi'nin önemini ve inşasının ortaya çıkışı ele alacak olursak; Ecmiyazin kelimesi, '*Tanrının biricik oğlunun indiği yer*' anlamına gelir. Rivayete göre Aziz Gregory, Ermeni kralı ve bütün ülkesini Hıristiyanlaştırdıktan sonra bir gece, Ermeni krallığının başkentinde ilk ibadethane olarak inşa etmeyi düşündüğü kilisenin şekli ve yeri hakkında derin bir tefekküre dalmışken şöyle bir hayal görür:

Gök yarılmış, yeryüzünü parlak bir ışık kapladı. Gökten inen bir ışık hüzmesi içinde meleklerin bir alayı yeryüzüne inmeye başladı. Bu semavi grubun başında uzun boylu ve muhteşem yüzlü birisi vardı. O, Tanrı'nın Oğlu olarak doğmuş olan İsa'nın kendisiydi. Elinde altın bir çekiç tutmaktaydı. Gökten yere doğru inerken, şimdiki Ecmiyazin Kilisesi'nin bulunduğu yere üç kere vurdu. O anda yerden altın bir sütun yükselmiş, sonra mükemmel bir kilise haline dönüştü. Hayal kaybolmadan önce, bu kilisenin hatları ve şekli silinmez bir şekilde aziz Gregory'nin zihnine yerleşti. (Kaloustian, 1969, s. 92-93; Küçük, t.y, s. 121).

Antilyas kilise ise; Kozan'da (Sis) bulunan Gregoryen Kilisesi'nin, 1921'de Kozan'dan ayrılarak, önce Adana'ya nakledildi. Adana'dan da Halep'e, 1929'da da Beyrut'un Antilyas semtindeki binasına taşındı. Kilise, ortaçağdaki Kilikya (Sis Kilisesi) adını değiştirdi. Beyrut'a yerleşmesinden sonraki ilk zamanlarda, kilisenin yetki sahası Beyrut, Suriye'de Şam, Halep ve Lefkoşa ile sınırlı olmasına rağmen, 1956'dan sonra Yunanistan Atina, İran, New York ve Kuveyt'e kadar genişledi (İlter, 2001, s. 115-125). Diaspora Ermenileri, buldukları ülkelerde kendi ibadethanelerini vücuda getirdiler. Kurdukları ibadethanelerin temellerinin dayanak noktalarından ikisi, Ecmiyazin ve Antilyas kiliseleri oldu. Brezilya'daki ilk Ermeni ibadethanesinin kuruluşu, hem bu merkezlerden birine bağlıyken göç eden bir din adamının üstlenerek kurulması hem de kurucularının göç deneyimlerini yansıtmaları bakımından kıymetlidir. Brezilya'daki Ermeni cemaatinin kendi kiliselerini inşa sürecinin temelleri, 1922'de Konya'daki Ermeni koleji öğrencilerinden, aslen Ispartalı olan George Samuelyan adından bir genç Ermeni'nin Sao Paulo'ya göç etmesi ve kardeşini Brezilya'ya davet etmesiyle birlikte atılmıştır. Bu tarihlerde Sao Paulo'da Ermeni kilisesi olmadığı gibi Ermeni cemaatine dini liderlik yapacak kimse de yoktu. George Samuelyan, Halep'te bulunan kardeşi Gabriel Samuelyan'a bir mektup göndermiştir ve kardeşini Sao Paulo'ya çağırdı. Gabriel Samuelyan, Kilikya Ermeni Katogikosluğu'na bağlı olarak dini vazife yapan bir Ermeni ruhanisiydi. Gabriel Samuelyan, Halep'ten Brezilya'ya gidebilmek için öncelikle ülkenin Halep konsolosluğundan onay almaya çalışmıştır; ancak gerekli izni alamadı. Gabriel Samuelyan ve ailesi nihayet 10 Haziran 1923'te kaçak olarak çıktıkları gemi yolculuğuyla Santos'a ulaştılar. Santos'tan Sao Paulo'ya gelişi de kardeşinin girişimiyle oldu. George Samuelyan, Manuk Körükyan'ın oğlu Karabet Körükyan'la birlikte Santos'a, Gabriel Samuelyan'ın yanına gittiler. Santos'dan Sao Paulo'ya giden bir gemiyle, Gabriel Samuelyan ve ailesini Sao Paulo'ya getirdiler. Gabriel Samuelyan, ülkeye geldiği ilk zamanlarda Brezilya'daki Ermeni yetimlerine ve ihtiyaç

sahiplerine yardım çalışmalarına katıldı. George Samuelyan, Kardeşi Gabriel Samuelyan'ın Sao Paulo'ya gelmesiyle, burada yaşayan Ermeni cemaati arasında daha etkin bir mevkiye geldi. Nitekim George Samuelyan'ın etkinliği, kardeşi Gabriel Samuelyan'ın 25 Temmuz 1923'te Anthony de Mello sokağı 34 numaradaki Harputlu Melkon Kalaycıyan'ın evinde yapılan toplantıda Ermeni cemaatinin yardım işlerini organize etmesine ve Ermeni cemaati için inşa edilecek kilisenin de kuruculuğunu üstlenmesine karar verilmesini sağladı. Gabriel Samuelyan'ın öncülüğünde yapılan çalışmalarla Brezilya'daki ilk Ermeni kilisesi inşa edildi (Վարդապետություն 1948:74).

Diaspora Ermenileri, zaman zaman Eçmiyazin'e ziyaretler düzenleyerek de dini açıdan Ermenistan'la bağlantılarını sürdürmektedirler. Bu kapsamda 2014 yılında Ermenistan ile Ermeni diasporasının bağlarını güçlendirmeye çalışan Ermeni Genel Yardım Birliği'nin Başkanı Berge Setrakyan'ın 13-19 Aralık 2014'te ülkeye yaptığı ziyarette Eçmiyazin'i de ziyaret etti. Ziyaret esnasında, Eçmiyazin kilisesi katogikosu, bay ve bayan Setrakyan'ın kiliseye bağışları ve vatanperver gayretlerinden ötürü memnuniyetini bildirdi (AGBU, 2014). Ermenistan'a Hristiyan Genç Misyonu (Christian Youth Mission to Armenia) örneğinde görüleceği üzere önemli duraklardan biri Eçmiyazin kilisesi olmak üzere Ermenistan'a Diaspora Ermenilerin götürülmesi organizasyonları yapılmaktadır (Tuncel, 2015, s. 145-146).

Sonuç

Ermeniler, tarihi süreç içinde yaptıkları göçlerle diaspora milletlerinden biri haline geldiler. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında hız kazanan göçlerle yerleştikleri yeni yaşam alanlarında varlıklarını sürdürmeye çalıştılar. 1918'de müstakil bir Ermeni devleti inşa eden soydaşları ile günümüze kadar farklı yoğunluklarda ilişkilere sahip oldular. Diaspora Ermenileri, Ermenistan idarecilerince yer yer '*sağmal inek*' olarak görüldüklerine dair nitelendirmelerden rahatsızlık duysalar da ülke ile ilişkilerini geliştirerek sürdürdüler. Taraflar arasındaki ilişkilerin sürekliliğini sağlayan en önemli faktör ise, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan hadiseler oldu. Diaspora Ermenileri, merkezine 1915 Olaylarını alarak asimetrik bir biçimde milletlerine karşı soykırım uygulandığı tezini işlemektedirler. Ermeni devletinin idarecilerinin de belirtilen tezi savunmaları ikili arasındaki bağların kuvvetlenmesini sağlamaktadır. 1988 yılında Ermenistan'da yaşanan deprem ve SSCB'nin dağılması sonrasında ortaya çıkan Azeri-Ermeni çatışması ise, ilişkilerin daha belirgin bir biçimde kuvvetlenmesine neden oldu. Bu tarihlerden sonra Diaspora Ermenileri düzenledikleri çeşitli kampanyalarla 1915 Olaylarına ve Yukarı Karabağ'a ilişkin Ermeni tezlerinin uluslararası arenada kabul görmesi için çabalarını artırarak siyaseten Ermenistan'ın yanında oldular. Ermenistan'a desteklerini yıllar içinde artırarak ekonomik olarak Ermenistan'ın güçlenmesini sağlamaya çalıştılar. Eçmiyazin'in önemli rotalardan olduğu gezileri vasıtasıyla Ermenistan ile dini açıdan da irtibatlarını sürdürdüler.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), A.MKT. MHM, Dosya No: 688, Gömlek No: 9, Tarih: H.08.10.1313 (15.03.1896).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), HRS. SYS, Dosya No: 2748, Gömlek No: 18, Tarih: M.18.09.1893.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), HRS. ŞFR, Dosya No: 512, Gömlek No: 41, Tarih: H.24.12.1331 (24.11.1913).

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Akter, A., (2007). *Tehcir öncesi Anadolu'dan Amerika'ya (1834-1915)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.

- Alajaji, S. A, (2019). *Sılaya giden yol Ermeni diasporasında müzik*, İstanbul: Aras Yayınları.
- Aslanian, S. D., (2011). *From the Indian Ocean to the Mediterranean: The global trade networks of Armenian merchants from New Julfa*, University of California Press.
- Bakalian, A., (1993). *Armenian Americans from being to feeling Armenian*, New Jersey: Transaction Publishers.
- Basmacıyan, G., (2009). *Ermeni modern tarihi ve Ermeni sürgünleri*, İstanbul: Pırgic Yayınları.
- Barsoumian, H.L., (2013). *İstanbul'un Ermeni amiralar sınıfı*, İstanbul: Aras Yayınları.
- Chernobrov, D. ve Wilmers. L. diaspora identity and a new generation: Armenian diaspora youth on the genocide and the Karabakh War, *The University of Sheffield*, 1-23.
- George, J., (2002). *Merchants in exile the Armenian in Manchester England*, Taderon Press, 1835-1935.
- Gregg, H.S. (2002), Divided they conquer: The Success of Armenian Ethnic Lobbies in the United States.
- İlter, E., (2001). Lübnan'da Ermeni diasporası, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 3, 115-125.
- Kaloustian, S., (1969). *Saints and Sacrament of the Armenian Church*, USA.
- Kantarıcı, Ş., (2007). *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*. Ankara: Lalezar Kitabevi.
- Kara, A., (2020). *Yeni kıtaya Osmanlı göçleri ve neticeleri*, Ankara: Platonus Publishing.
- Kodaman, B., (2001). *Ermeni macerası tarihi ve siyasi bir değerlendirme*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- Küçük, A. Gregoryen Ermeni Kilisesi'nin oluşması ve konsil kararları karşısındaki tutumu, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/780/9996.pdf>: s.117-127.
- Manaseryan, T. (2004), Diaspora the comparative advantage for Armenia, *Armenian International Policy Research Group*, 1-22.
- Özocak, Ö., (2014). Diaspora kavramı ve Ermeni diasporası, *YTSAM Ermeni Meselesi Özel Sayısı*, 5, 3483-3493.
- Panossian, R., (1998). Between ambivalence and instrusiin: Politics and identity in Armenia-diaspora relations, *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, Vol. 7, N. 2, 149-196.
- Şimşir, B. N., (2000). *Şehit diplomatlarımız*, C.1, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Tuncel, T. K., (2015). *Armenian diaspora*, Ankara: Terazi Publishing.
- Uras, E., (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Վարդանուհի, Եզնիկ. *Պրագիկոյ Հայ Գաղութը*. Պուկնու Այրես, 1948.
- Verluisse, P., (1995). *Armenia in crisis: the 1988 earthquake*, Wayne State University Press, Detroit.

İnternet Kaynakları

- Amerika Ermeni Asamblesi (Armenian Assembly of America (AAA) İnternet Sitesi, (22.06.2021). <http://armenian-assembly.org>.
- Amerika Ermeni Ulusal Komitesi (Armenian National Committee of America (ANCA) İnternet Sitesi, (22.06.2021). <http://www.anca.org/>.
- Armenians in France Plead for Nagorno-Karabakh Intervention*, (22.10.2020). DW, <https://www.dw.com/en/armenians-in-france-plead-for-nagorno-karabakh-intervention/a-55335674>.
- Cheterian, V., (08.04.2021). *Diaspora-Armenia Relations: Are we ready for a serious discussion?*, *The Armenian Mirror-Spectator*, <https://mirrorspectator.com/2021/04/08/diaspora-armenia-relations-are-we-ready-for-a-serious-discussion/>.

-
- Diaspora Ministry receives 162 Armenians from Diaspora under 'Ari Tun' Project*, (24.08.2016). ArmInfo, [Diaspora Ministry receives 162 Armenians from Diaspora under 'Ari Tun Project'](#).
- Emin, G., (13.07.2014). *We, The Armenian Weekly*, <https://armenianweekly.com/2012/06/13/gevorg-emin-we/>.
- Ermenistan Cumhurbaşkanlığı Resmi Sitesi, (22.06.2021). <http://www.president.am/en/>.
- Ermenistan Futbol Federasyonu Resmi İnternet Sitesi, (22.06.2021). <http://www.ffa.am/en/home>.
- Litter, L. (10.07.2014). *Armenian Identity in the Diaspora: Between Modernity and Preservation. Repair*, <https://repairfuture.net/index.php/en/identity-standpoint-of-armenian-diaspora/armenian-identity-in-the-diaspora-between-modernity-and-preservation-armenian>.
- Piligian, S. (21.01.2021). *Armenia and the Diaspora: It's All About People and Relationships*, *The Armenian Weekly*, <https://armenianweekly.com/2021/01/21/armenia-and-the-diaspora-its-all-about-people-and-relationships/>.
- Sanamyan, E., (14.11.2016). *The Armenian Diaspora and Armenia: A New Relationship?*, Eurasianet, <https://eurasianet.org/the-armenian-diaspora-and-armenia-a-new-relationship>.
- Yaşın, G.K., (26.04.2017). *Ermeni İddialarını Kabul Eden Ülkeler*. 21. Yüzyıl Enstitüsü, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/ermeni-iddialarini-kabul-eden-ulkeler>.
-

COĎRAFYA & GEOGRAPHICS

Iran's Inner Conflict Risk Status¹

İran'ın İç Kırılma Risk Durumu

Mehmet Emin SÖNMEZ*

Yunus Emre SARAÇ**

Abstract

Throughout history, social events in different parts of the world for different reasons have brought along many changes and transformations. With the emergence of nation states, the internal fragility of the nation states has increased as a result of the drawing of new borders and the coexistence of different social, cultural, religious and economic groups within these borders. One of these countries is Iran. The fact that it has a wide variety of racial, linguistic, sect and economic groups and that it stands out with the Sunni states as the representative of Shiite Theopolitics in the Middle East and its opposition to the USA and Israel increases the risk of internal fragility, both internal and external support of Iran. Today, many different parameters can play a role in the basis of social movements that started largely on an economic basis. In this study, together with Iran's ethnic, linguistic and sectarian diversity, parameters such as the general poverty level of the people and the distribution of oil resources by the provinces were evaluated together with the AHP (Analytical Hierarchy Process) method and a provincial-based possible internal conflict risk map of Iran was created. Considering these maps, some suggestions were made for Iran and Turkey. Because, an Iranian civil war will cause refugees and border security problems for Turkey and the entire Middle East. As a matter of fact, for these reasons, it is extremely important to protect Iran's territorial integrity and internal unity.

Keywords: Iran, Civil War, Conflict, AHP, Arc GIS.

Öz

Tarih boyunca dünyanın farklı yerlerinde farklı sebeplerden dolayı çıkan toplumsal olaylar birçok değişim ve dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Ulus devletlerin ortaya çıkışı ile beraber yeni sınırların çizilmesi ve bu sınırlar dâhilinde farklı sosyal, kültürel, dini ve ekonomik grupların bir arada yaşamaya başlaması neticesinde ulus devletlerin iç kırılma riskleri artmıştır. Bu ülkelerden bir tanesi de İran'dır. Gerek çok çeşitli ırk, dil, mezhep ve ekonomik gruplara sahip olması ve gerek Ortadoğu'da Şii Teopolitiğin temsilcisi olarak hem Sünni devletlerin hem de ABD ve İsrail karşıtlığı ile ön plana çıkması, İran'ın hem iç hem de dış destekli iç kırılma riskini arttırmaktadır. Günümüzde büyük ölçüde ekonomik temelli başlayan toplumsal hareketlerin temelinde çok farklı parametreler de rol oynayabilmektedir. Bu çalışmada İran'ın etnik, dil, mezhep çeşitliliği ile beraber halkın genel yoksulluk düzeyi ile petrol kaynaklarının eyaletlere göre dağılışı gibi parametreler AHP yöntemi ile bir arada değerlendirilerek İran'ın eyalet bazlı olası bir iç çatışma risk haritası oluşturulmuştur. Bu haritalar dikkate alınarak hem İran hem Türkiye için bazı önerilerde bulunulmuştur. Çünkü olası bir İran iç savaşı başta Türkiye olmak üzere tüm Ortadoğu için mülteci ve sınır güvenliği başta olmak üzere büyük problemlere neden olacaktır. Nitekim bu nedenlerden dolayı İran'ın toprak bütünlüğü ve iç birliğinin korunması son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler: İran, İç Çatışma, Kırılma Riski, AHP, Arc GIS.

Introduction

In many studies, it has been determined that the basic parameters determining the risk of internal conflict are related to the political and social situation as well as racial, religious, cultural, ideological and economic factors (Kim, 2006, s. 91; Jackson, 2001, s. 65-66). The most important of these is the economic one. As a matter of fact, referring to Kuznets (1955) and Kuznets (1966), Kim (1998) is of the opinion that income inequality between traditional rural and advanced industrialized areas in an area is the main cause of internal conflicts. In the post-revolutionary period in Iran, a rapid urbanization adventure has started and this situation has increased gradually in the social and cultural areas between rural and urban, existing cities and

¹ This work was produced from the Master's Thesis titled "The Effects of a Possible Iranian Civil War on Turkey" which had been prepared in the Department of Security Strategies and Management, Gaziantep University, Social Sciences Institute, within the scope of the BAP project no. FEF. YLT.19.01.

* Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, eminsonmez@gantep.edu.tr

** Güvenlik stratejileri ve yönetimi uzmanı, emresaracy@gmail.com

existing neighborhoods of the cities, especially in the economy (Fanni, 2006, s. 410). Therefore, urban, rural and general poverty have been evaluated as important parameters in the risk of internal conflict in Iran.

Civil conflicts and civil wars, as in many cases from past to present, start with social movements that emerge largely due to many economic, political, racial and cultural reasons. As a result of these social movements that emerged on different foundations, generally ignored by the state or tried to be suppressed with violence, popular movements grow and turn into violent acts (Deniz, 2015, s. 75-77). Internal conflicts are not limited to the region or countries where they arise, but also expose the regions and countries in their immediate vicinity or the regions and countries they interact with, to serious adversities and destructive problems (Canyurt, 2018, s. 1104). For example, primarily Syria civil war which began in 2011, Turkey, Lebanon and Jordan to Europe, including an expanding field has led to the emergence of many problems. Similarly, the civil war that emerged in the Central African Republic reflected on the neighboring countries, and the region, which was already in a state of economic weakness, became worse and financial resources were invested in the arms sector, not humanitarian investments. As a matter of fact, Cameroon, Chad and Congo Republics were also affected by this instability and thus caused the region to drift into a more unstable and chaotic environment (Tüysüzoğlu, 2013, s.114-120). Therefore, instability and chaos occurring in only one country can cause negativity in all surrounding regions in a short time. Therefore, Syria, Iraq, Egypt, as in the example of a possible internal conflicts that can occur in Iran will not be limited to Iran and especially Turkey and surrounding countries all over the world can say that adversely affect.

Although the development of social movements and their transformation into conflict is largely dependent on their own internal dynamics and cannot be subjected to a certain generalization (Gersovitz & Kriger, 2013, p.160), four basic factors are generally accepted for internal conflicts and economic conditions are deterioration is accepted as the most important factor among them. Indeed, there are many data showing that economic reasons play a dominant role, especially in the emergence of social movements emerging today. For example, those who participate in economic protests are at a higher level in Tunisia, nearly three times the political demonstrators (Gelvin, 2014, p. 67). As a matter of fact, it has been stated in other studies that the economy is one of the most important factors on internal conflict (Collier & Hoeffle, 2004, p. 587-589; Collier, 2000, p. 24; Egnal, 2011, p. 29). Especially oppressive political regimes that determine the breaking points of changes and transformations follow economic conditions. Although it is less important than the first two reasons, the problems experienced in renewable resources take the third place. Ethnic differences emerge as another important reason and may be a sufficient reason alone in some countries. This risk increases even more, especially if large groups that may conflict with one another are present in the same country (Parsons & Merton , 2011, p. 235). Apart from these four factors, another factor that can form the basis of social conflicts in different parts of the world as in Iran is religious and sectarian differences (Şen and Şen, 2015, s. 124-125). In addition to these, it is possible to say that there are many different parameters such as the inability to make reforms especially related to the expansion of rights and freedoms, the imposition of unjust punishments and unjust detentions due to political accusations, and the inadequacy of the steps taken towards freedom of belief and expression (Altundeğer and Yılmaz, 2016: 290). In countries where ethnic and religious or sectarian diversity is high but monocultural policies that control them are implemented, the risk of internal conflict increases even more (Fearon & Laitin, 2003, p. 75). Therefore, in a country such as Iran, where minority groups live intensely, discrimination against the religions and languages of minority groups appear as important parameters that can trigger a civil war.

In addition to all these, the division of ethnic, cultural and religious groups may pose another risk in terms of internal conflicts, especially while drawing state borders (DIAS, 2013). It is possible to see this situation on a larger scale in cities such as Belfast, Jerusalem, and Nicosia. For example, while sect and religion are prominent in Belfast and Jerusalem, there is a racial discrimination in Nicosia (Pullan, 2011). Therefore, in this study, these parameters have been used as determining factors of a possible internal conflict risk in Iran. Indeed, internal conflicts are also classified as racial, religious, ideological and economic.

Since each region has its own geographical and cultural codes, while determining the parameters that can play a role in a possible Iranian civil war, Iran's own internal dynamism was taken into consideration in this study. We can say that ethnic and linguistic structure, sectarian features, income situation and economic resources are important internal dynamics for Iran. Therefore, in this study, these dynamics are evaluated as the dynamics of a possible Iranian civil war.

Study Area

In this study, Iran, one of the most important geopolitical states of the Middle East, is the subject of the study. As Iran is located at the center of the Asian Continent and Middle East geography, its geopolitical importance increases more. Iran is very difficult to occupy because it is surrounded by high mountains on three sides and the ocean and sea on the other. In addition, it has a great advantage with its 1.684 million km² area and a population of nearly 85 million, both with its territorial dominance and population potential (Stratfor, 2011). In addition to being in a position that connects the Eastern Mediterranean, Asia, Africa and Europe to each other, being in the center of Shia Islam increases the geopolitical importance of Iran. Being the largest Shia state at the center of Muslims and its proximity to Israel enabled Iran to play a key role in destabilizing its region (Ehteshami & Mohammadi, 2017, s. 6). It has also hosted important civilizations between Anatolia and India and the Caspian Sea and the Persian Gulf. Thus, it has a very important geopolitical position as it acts as a gateway between East and West and North and South, and commercial roads pass through here (Karadeniz, 2012, s. 17). In addition, Iran's proximity to the Caucasus and Central Asian Turkish States, which is a part of the historical trade route connecting China and Europe, makes Iran more important in many ways (Chitadze, 2012, s. 5). For these reasons, Dilip Hiro emphasized the importance of its geopolitical position by saying "Iran is probably the most strategic country of this planet" (Sarıkaya, 2008, s. 15). As a matter of fact, Brzezinski calls Iran "Geopolitical Axis" (Adıbelli, 2017, s. 127). This geopolitical position gives Iran the advantage of having a say in regional affairs. In addition, due to its geopolitical advantages, it does not suffer much in the supply of raw materials and general needs and ensures that embargoes do not create the desired negative effect (Birsal, 2013, s. 22).

The surrounding geographies are also important for Iran. In this respect, one of the basins that Iran attaches importance to geopolitically is the Caspian Sea. The main reasons why the Caspian Sea is geopolitically important for Iran is that the Caspian Sea is rich in natural gas and oil, and access to the Persian Gulf can be made through Iran for its shipment (Davutoğlu, 2011, s. 27; Davutoğlu, 2012, s. 427). In addition, the Caspian Sea is an important geopolitical area with the transportation of goods between the countries of the region and between Europe and Southwest Asia and rich caviar production. Iranians constitute 50% of the 12 million population living around the Caspian Lake (Zeinolabedin, Yahyapour, & Shirzad, 2009, p. 116-117). Bu nedenle Hazar denizinin kontrolünde de İran önemli bir yere sahiptir. The Persian Gulf constitutes another of the most geopolitically important areas for Iran. The Persian Gulf is almost the only route in terms of the supply of oil and natural gas in the region to the world (Elçi, 2019: 154). This situation caused Asian states such as China, which are dependent on the energy of the Persian Gulf, to become involved in the events in the region. Therefore, control

of the Persian Gulf is of greater importance for Iran (Barnes & Jaffe , 2006, p. 157). In addition, the Persian Gulf stands out as the most important competition area among the countries riparian with the Gulf (Konukçu, 2018a, s. 24). The Strait of Hormuz is the most strategic point of the Persian Gulf (Davutoğlu, 2012, s. 162), and the Çabahar Port and Iran are trying to keep the Strait of Hormuz under control in general terms (Tüysüzoğlu, 2011, s. 46). The fact that the Persian Gulf is an important energy, production and transportation area has also increased the chemical, biological and nuclear armament in the region, thus increasing the geopolitical importance of Iran, which is an important power controlling the region (Barnes & Jaffe , 2006, p. 143).

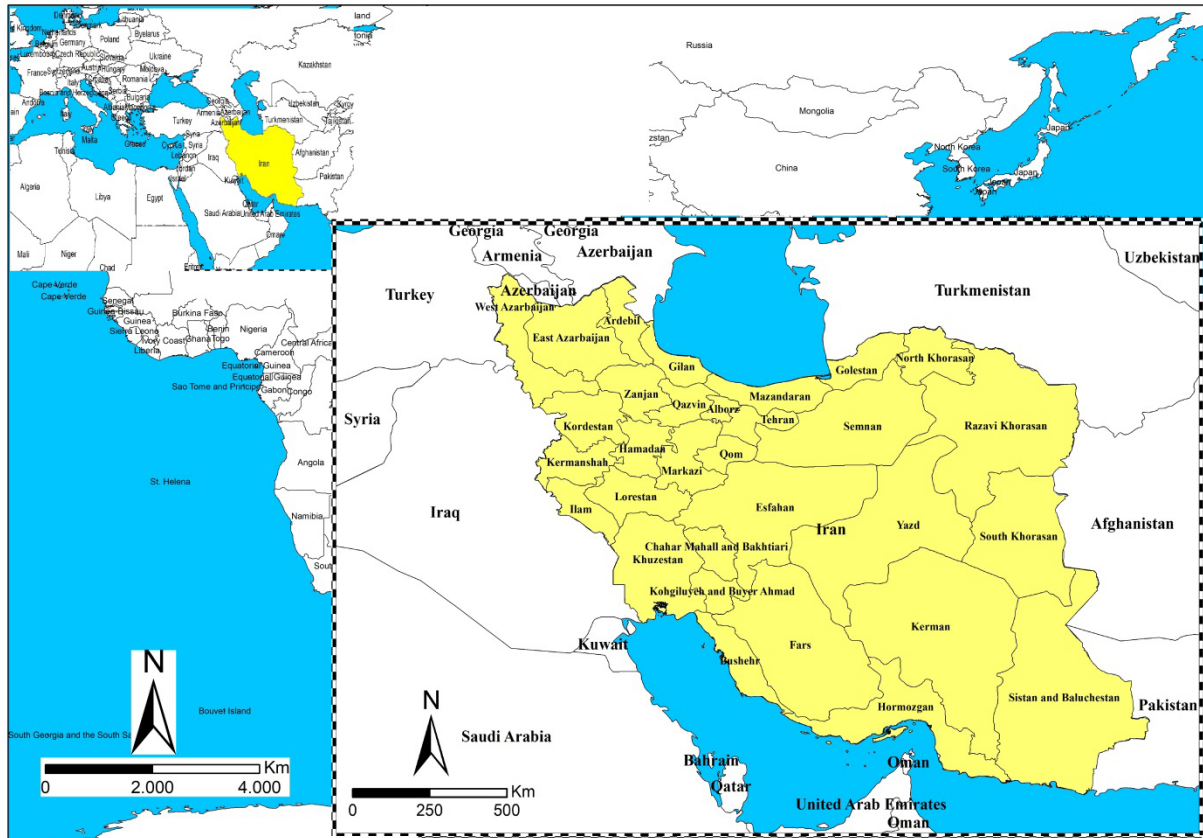

Figure 1. Location Map of Iran.

The strategy that Iran has invested the most in geopolitical terms is the Shia Crescent policy (Salihi, 2019, s. 183). Iran wants to ensure the Thpolitical dominance of Shiism in the Middle East geography starting from its own geography up to Egypt with the Shia Crescent policy (Ekşi, 2017, s. 47; Konukçu, 2018b, s. 82). Especially due to the Shia Crescent policy, it attempts costly operations in Iran, Syria, Yemen, Iraq and Lebanon with both hard power and soft power (Bilgetürk, 2018, s. 400; Sanyürek, 2018, s. 1140). The most serious argument used by Iran in this policy is the belief in Mahdi and the inclusiveness of this belief (Erol and Bilgetürk, 2020, s. 272-273).

In addition, Russia's convergence with Iran against American expansionism and its cooperation with Iran in order to dominate the Middle East, Caucasus and Central Asia has increased the importance of Iran today (Omeliçeva, 2012, p. 333). The political mission that Iran has assumed is based on the sense of self that implies power and control in the country and opposition outside (Ehteshami & Mohammadi, 2017, p. 6), which is mostly applied through sect and nationalism. As a matter of fact, the attempt to lead in Palestine, Saudi Arabia and Gulf

countries, including Iraq, Syria, Lebanon, puts Iran against other countries in the region (Macdonald, 2002, p. 26).

Iran north of Armenia, Azerbaijan, while adjacent to the Caspian Sea and Turkmenistan, Afghanistan and Pakistan, east, south and west by the Indian Ocean, the Persian Gulf is bordered by Iraq and Turkey. This position, on the one hand, puts Iran at the center of the Middle East Geography, on the other hand, has made it an important transition point between North and South and East and West. It is also the only country that can provide a direct link between the Caspian Sea and the Persian Gulf and the Indian Ocean (Figure 1).

Another important element that makes Iran different in the region is the Pro-resistance Islamic Revolution that took place in Iran in 1979. Indeed, after the 1979 Islamic Revolution, Iran's foreign policy developed as Pan-Islamist, Pan-Shiite, anti-Western, Anti-Zionist, Anti-Imperialist and pro-resistance (Golmohammadi, 2019, p.93). In the time of Khomeini, this Islamic revolution was used as a unifying element and brought the ruling elites together and channeled them into a particular political space. However, after the death of Khomeini, serious differences and conflicts emerged among the ruling elites over economic, socio-cultural and foreign policy issues (Rakel, 2008, p. 24). While this ideological approach, which is based on Shia Islam and built on insurgent assumptions, caused Iran to be isolated from the international arena (Amiri, 2010, p.205), it has become the driving force for the continuation of the Iranian ruling elite in domestic policy (Golmohammadi, 2019, p. 94). As Persian nationalism was added to the revolutionary Islamic tradition in Iran and used in domestic politics, it caused the deterioration of Iran's relations with its neighbors, Muslim states and even the USA. When the attitudes of adventurous and pragmatic figures are added to this, the foundations of today's Iranian domestic and foreign politics have emerged. Thus, the foreign policy of the Islamic Republic in Iran has been shaped by the historical experiences of Iran, Iranian nationalism, revolutionary Islam, economic weakness and opportunity and personalities (Jones, 2009, p. 84). But the most important of these is the Islamic Revolution's capacity to keep Iran's domestic and foreign policy under control implicitly. That is, the Islamic revolution is not to perfect the state; The Islamic Republic of Iran has been turned into a tool to support and perfect the revolution (Ansari & Aarabi, 2019, p.13). This is why the Iranian Islamic Revolution has become an important geopolitical argument that determines the structure, ideology, economy, domestic and foreign policies of the state.

Material and Method

In the study, it has been revealed in which provinces that social movements or fragility in Iran carry more risks. In order to reveal the social, cultural and economic fragility of Iran, the ethnic structure, religion, language and economic status of the Iranian people were used. In order to reach these parameters, a wide literature review was made and the obtained data were compared by many sources. A possible internal conflict risk map of Iran was created by evaluating a total of 15 parameters under the titles such as ethnic structure, language, sect and poverty situation. These data on Iran (World Bank, 2020; DEİK, TİM, & KPMG, 2020; mfa.gov.tr, 2019; Barrett, 2014; Ranjipour, 2020; Einian & Souri, 2020) were obtained from various institutions and studies. The obtained data were subjected to the AHP method and evaluated in the Arc GIS program, and a possible Iran civil war risk map was created.

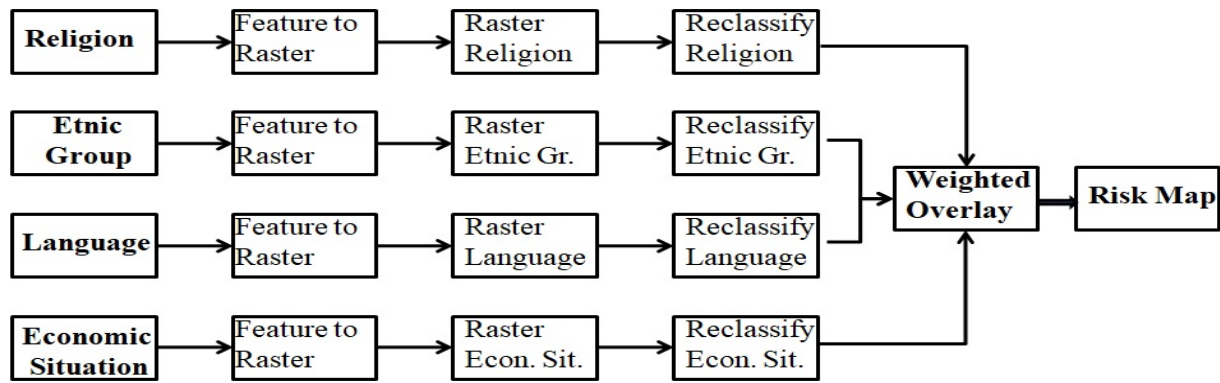

Figure 2. Workflow diagram for the multicriteria decision analysis

Analytical Hierarchy Model (AHP) has been used to determine the fragility of Iran according to the above mentioned parameters. This model is based on many physical issues such as landslide and earthquake risk analysis (Boroumandi, Khamchiyan, & Nikoudel, 2014; Sönmez, 2011), determination of solar energy potential (Kum, Sönmez, & Karabaş, 2019) as well as the selection of the best livable city from boiler management. (Bahurmoz, 2006) and selection of suitable species for industrial afforestation (Şen & Güngör, 2018), it is used in the analysis of many problems of human origin. Indeed, AHP method, which is used in many different fields, is one of the GIS-supported Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methods and analyzes qualitative and quantitative criteria with a binary comparison and scoring scale (Wind & Saaty, 1980; Ünal, 2012; Saaty, 1990). Matrix is obtained based on paired comparisons and the weights of these criteria in the general are determined. The AHP method models the relationship of not only basic parameters but also sub-parameters in a certain hierarchical structure in the binary comparison method. Thus, it enables the interpretation of the experience, knowledge, understanding and intuition of the conductor in the computer environment (Özdemir & Saaty, 2006; Ünal, 2012). Due to these flexible features, the AHP method becomes more flexible and thus it seems that it can give much healthier results in planning studies where environmental problems are constantly increasing and environmental sensitivity must be taken into consideration (Kum, Sönmez, & Karabaş, 2019). With the thought that better results can be obtained, AHP method, one of the Multi-Criteria Decision Making methods, was used in this study.

Table 1. Pairwise comparison matrix for parameters.

	Energy Sources	Urban Poverty	Rural Poverty	General Poverty	Religion (Sect)	Kurdish	Turkish	Arabic	Beluc L.	Persian L.	Kurd	Turk	Arab	Beluc	Persian
Energy Sources	1	0.20	2.00	0.33	0.12	3.00	0.33	3.00	3.00	9.00	0.14	5.00	0.33	0.20	7.00
Urban Poverty	5.00	1	7.00	3.00	0.33	8.00	3.00	8.00	8.00	9.00	3.00	7.00	3.00	3.00	9.00
Rural Poverty	0.50	0.14	1	0.20	0.11	2.00	0.33	2.00	2.00	5.00	0.20	2.00	0.33	0.33	5.00
General Poverty	3.00	0.33	5.00	1	0.14	7.00	3.00	7.00	7.00	9.00	3.00	7.00	3.00	3.00	9.00
Religion (Sect)	8.00	3.00	9.00	7.00	1	9.00	5.00	9.00	9.00	9.00	5.00	9.00	5.00	7.00	9.00
Kurdish	0.33	0.12	0.50	0.14	0.11	1	0.20	1.00	1.00	2.00	0.14	2.00	0.50	0.33	5.00
Turkish	3.00	0.33	3.00	0.33	0.20	5.00	1	7.00	5.00	9.00	0.33	5.00	3.00	2.00	9.00
Arabic	0.33	0.12	0.50	0.14	0.11	1.00	0.14	1	1.00	5.00	0.14	5.00	1.00	1.00	5.00
Beluc L.	0.33	0.12	0.50	0.14	0.11	1.00	0.20	1.00	1	5.00	0.14	3.00	0.33	0.20	5.00
Persian L.	0.11	0.11	0.20	0.11	0.11	0.50	0.11	0.20	0.20	1	0.11	0.20	0.20	0.11	1.00
Kurd	7.00	0.33	5.00	0.33	0.20	7.00	3.00	7.00	7.00	9.00	1	7.00	3.00	2.00	9.00
Turk	0.20	0.14	0.50	0.14	0.11	0.50	0.20	0.20	0.33	5.00	0.14	1	0.20	0.14	3.00
Arab	3.00	0.33	3.00	0.33	0.20	2.00	0.33	1.00	3.00	5.00	0.33	5.00	1	0.50	5.00
Beluc	5.00	0.33	3.00	0.33	0.14	3.00	0.50	1.00	5.00	9.00	0.50	7.00	2.00	1	7.00
Persian	0.14	0.11	0.20	0.11	0.11	0.20	0.11	0.20	0.20	1.00	0.11	0.33	0.20	0.14	1

A total of 15 parameters of economic and demographic origin were used in the study. The racial distribution of the people living in Iran, the languages they speak, the rural, urban and general poverty situations and the distribution of economic resources are considered as different parameters. In the AHP method, the average values in the international literature were used to determine the weight values of these parameters. Especially in areas where the general population density is between 0-30%, which determines the spatial segregation in a place, the view that there is a low level of segregation, a moderate level of segregation at 30-60% and a high level of segregation in areas higher than 61% (Massey and Denton, 1993: 20), the same rates were used in this study. For example, depending on the distribution of Kurdish in Iranian provinces, the density of the population, which is the subparameters of Kurdish, according to the provinces is taken as a basis. In this case, states such as Yazd or Fars, which are lower than 10%, are scored with 1, Kermanshah between 50-60%, which is between 10-30%, and the state of Kurdistan, where Kurdish is spoken more than 61%, is scored with 9, which is the highest.

Table 2. Weighted classification of parameters and sub-parameters.

Effective Factors	Factor Classes	GIS Class Value	GIS Weight Value	Effective Factors	Factor Classes	GIS Class Value	GIS Weight Value
Kurd	0-10	1	0,109	Kurdish	0-10	1	0,019
	10,1-20	3			10,1-20	3	
	20,1-30				20,1-30		
	30,1-40	5			30,1-40	5	
	40,1-50	7			40,1-50	7	
	50,1-60				50,1-60		
	60+	9			60+	9	
Turk	0-10	1	0,014	Turkish	0-10	1	0,077
	10,1-20	3			10,1-20	3	
	20,1-30				20,1-30		
	30,1-40	5			30,1-40	5	
	40,1-50	7			40,1-50	7	
	50,1-60				50,1-60		
	60+	9			60+	9	
Arab	0-10	1	0,045	Arabic	0-10	1	0,026

	10,1-20	3			10,1-20	3	
	20,1-30				20,1-30		
	30,1-40	5			30,1-40	5	
	40,1-50				40,1-50		
	50,1-60	7			50,1-60	7	
	60+	9			60+	9	
Beluc	0-10	1	0,063	Beluc L.	0-10	1	0,02
	10,1-20				10,1-20		
	20,1-30	3			20,1-30	3	
	30,1-40	5			30,1-40	5	
	40,1-50				40,1-50		
	50,1-60	7			50,1-60	7	
	60+	9			60+	9	
Persian	0-10	9	0,008	Persian L.	0-10	9	0,009
	10,1-20				10,1-20		
	20,1-30	7			20,1-30	7	
	30,1-40	5			30,1-40	5	
	40,1-50				40,1-50		
	50,1-60	3			50,1-60	3	
	60+	1			60+	1	
General Poverty	0-5	1	0,12	Rural Poverty	6-9	1	0,026
	5,1-10				9,1-12	5	
	10,1-15	3			12+	9	
	15,1-20			Energy Sources	0-50	1	0,039
	20,1-25	5			51-100	3	
	25,1-30	7			101-250	5	
30+	9	251-500	7				
Urban Poverty	11-13	1	0,155	Religion (Sect)	500+	9	0,269
	13,1-15	5			Şii	1	
	15+	9			Sunni	9	

In the study, literature review and sociological and political characteristics of Iran were taken into consideration to determine the weight value of the parameters. For example, in a study conducted in the USA, it was determined that the most important parameter that plays a role in the spatial separation of individuals is the state of wealth with 0.456, followed by the poverty level with 0.323, and education and other cultural elements come after them (Florida and Mellander, 2017, p. 9). Although these values were taken into consideration in this study, it was also taken into consideration that especially Iranian geopolitics are sectarian-based and that different dynamics come to the fore in Iran and the weight values of the parameters were assigned accordingly.

Sectarian Features

According to statistical data, although 99% of Iranian people are Muslims, 90% of Muslims are Shiites and 9% are Sunnis, and other religions have only 1% of the population (<https://www.aa.com.tr>, 2019). The fact that the religious structure in Iran can be considered as homogeneous has been the most important factor in prioritizing the religious identity rather than ethnic origin in identifying the identity of individuals (Gürkaş, 2007, s. 71). This situation is of great importance for the unity and integrity of Iran.

With the 1979 Revolution, although the idea of being an Iranian and an ummah that melted Islam in a pot was adopted, in time the ummah discourses were replaced by approaches based on Persian national identity and being Iranian. Shiism, on the other hand, has been reflected in the society as a supreme identity and ideology, and a Shia-based political model

has been implemented in Iran (Yavuz, 2014, s. 92-93). Therefore, while Iran constructs a policy on nationalist-national identity within itself, it defines itself with the emphasis on Shiism in foreign policy. In fact, Iran's clear attitude towards Israel transcended the Shiite identity and assumed the upper identity of Islam supported by all Muslim peoples and found support.

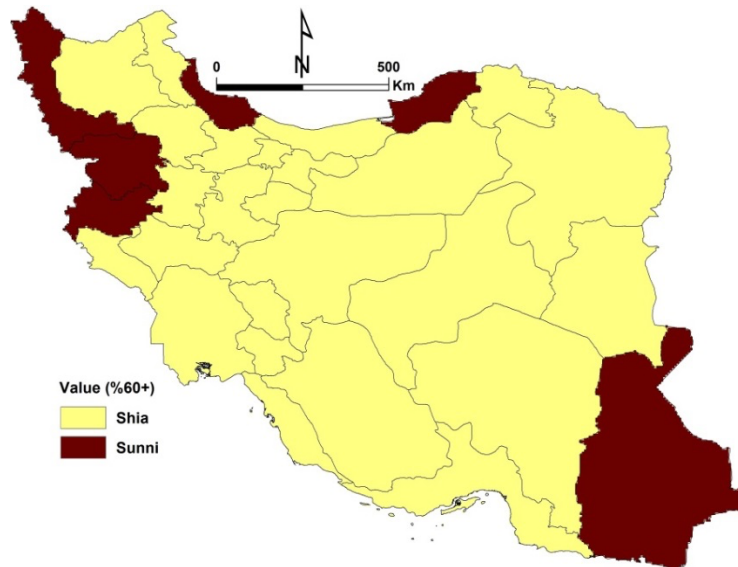

Figure 3. The density of sects of the provinces in Iran (60%+).

Although there is a serious Shiite mobilization, Sunni groups also continue to exist within Iran, and Kurds, Balochis and Turkmens stand out as Sunni groups. Due to these religious structures, Kurds and Balochi have been subjected to various systematic and severe violations of rights such as the regime's Persianization and Shiaization policies (Saraçlı, 2008, s. 169). The Sunni community, which corresponds to approximately 10% in terms of demographics, mostly live in Sistan-Baluchistan, Kurdistan and Gulistan (Figure 9). The fact that the provinces of Sistan-Baluchistan and Kurdistan are the poorest and backward provinces of Iran shows that sectarianism is very effective in Iran.

As with the religions accepted by millions, Islam tends to take the social, cultural, political and economic colors of its immediate environment (Barrett, 2014, p. 9). Even though religion itself may appear to be the same, its practice and manifestation largely depends on the local setting. Iran, which has made the unique dynamics of Shiism with its mission in the historical process, a life vision, is one of the countries where religious dynamics mostly interfere with social, cultural, political and economic life in the world. Therefore, the parameter that will be the most influential in Iran's social, cultural and economic fragility emerges as religion.

Ethnicity and Language

According to the statistical data, it is possible to classify Iran in 5 ethnic elements as Persians 50%, Turks 26%, Kurds 11%, Arabs 5% and Baloch 3% at the basic level (Beşiriye, 2009, s. 13). Persian is located in the Indo-Aryan wing of the Indo-European language family, it is the official language in Iran and is used as a mother tongue by 60% of the Iranian population and a second language by 15%. Since it is the official language of the country, there are no restrictions or political problems regarding this language. For this reason, Persian and Persian languages appear as the least dangerous parameters in terms of internal conflict risk.

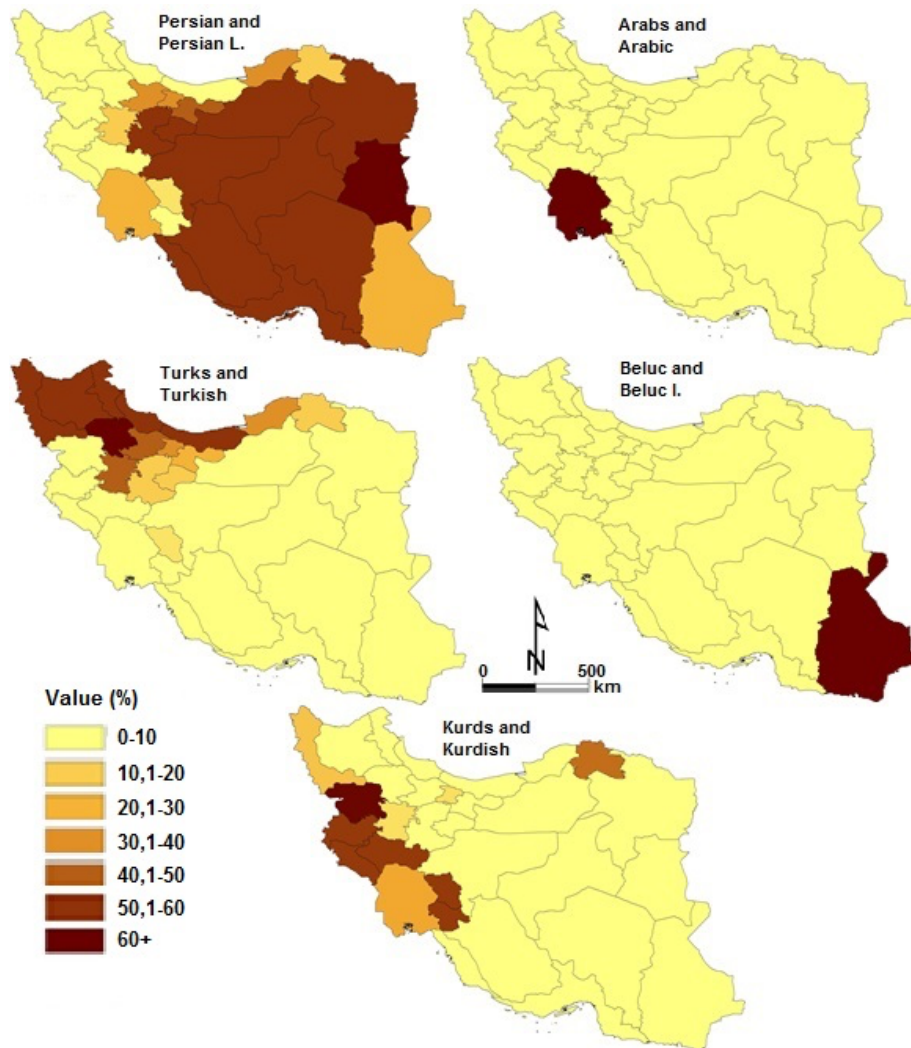

Figure 4. Iran's ethnic structure and most spoken languages.

Although Azerbaijani Turks are concentrated in Tabriz, East Azerbaijan, West Azerbaijan and Ardabil regions, they also constitute the majority of the population in Zanjan, Qazvin, Tehran, Hamadan, Kum, Mashhad and Kerec regions (Erendor, 2018, s. 209). In Iran, the Azerbaijani population estimated to be around 25 million in 2008 (Saraçlı, 2008, s. 173), according to a study conducted in 2018, is more than 30 million and corresponds to approximately 33% of the total population (Erendor, 2018, s. 307). According to the Azerbaijani Turks, who have removed Iran's most important religious authorities from their honor, the Islamic Revolution is considered as the revolution of the Azeri religious leaders. Azerbaijani Turks are the building blocks of Iran in the religious sense, as well as they are very effective and influential in Iran's political, cultural and economic areas (Saraçlı, 2008, s. 174).

The Sunni Turkmens are predominantly located in Northern Horosan and Gulistan, in the border regions of Iran with Turkmenistan. Located in the southeast of the Caspian Sea, this region is also called the Turkmen Sahara. Therefore, Khorasan Turks are accepted as Turkmen because they live in the same region (Atmaca, 2012, s. 84). Turkmens, who are not very influential in Iranian internal dynamism, experience problems due to certain cultural assimilations.

Turkish, which is the most spoken language in Iran along with Persian, has not been subjected to any pressure for a long time, but starting from the Rıza Shah period, oppression and assimilation policies towards Turkish have been implemented. Turks, on the other hand,

tried to preserve their language by carrying out broadcasting activities (Boylu and Temizyürek, 2015, s. 95). It is accepted that especially Azerbaijani Turks have the character to act for their own future if they gain full awareness of language, and some rights such as education in Turkish mother tongue are sometimes restricted by the regime (Erendor, 2018, s. 310). In particular, the pressures during the reign of Reza Shah and the national awakening that emerged as a result, the Babek Castle marches in 1999, the Iranian state's support of the Armenians in the Nagorno-Karabakh conflict, the humiliation of the Turks in various media outlets, and the prevention of the Traktör team's championships established in Tabriz in 1970 (Çetin, 2017, s. 325) are some of the problems that Azerbaijani Turks face in Iran.

Kurds in Turkey, Iraq, as well as to live in a geographic region which borders Azerbaijan and the West in general are known to be as Sunni (Eroglu, 2016, s. 28). Iran, which does not face a problem for the Shia Kurds who keep up with the regime policies, has a problematic relationship with Sunni Kurds through constant separatism. Although almost all of the city of Kurdistan is Kurdish in Iran, there is a significant amount of Kurdish population in the provinces of Kurdistan, Northern Horosan, West Azerbaijan and Kermanshah (Bahtaran). In addition, Kirmanşah, Urmiye, Bijar, Piranşehir, Hoy, Serdeşt, Sunkur, Maku, Salmas, Miyandub, Nakade, Bane, Bijar, Chios, Senendaj, Kurve, Merivan, Pave, Mahabat, Kasr-ı Şirin are other areas where Kurds live intensely (Figure 4). The ethnic, sectarian and economic heterogeneity of these regions where Kurds live is also effective in the emergence of intense conflicts (Atmaca, 2012, s. 47-48). They were subjected to severe pressure during the period of Muhammed Rıza Pehlevi and thus they turned to armed actions (Yenisey, 2008, s. 200-202). These movements, which lacked a certain organization, turned into an organization called the Kurdistan Free Life Party (PJAK) in 2003, as an organization affiliated to the PKK, in order to carry out armed action in Iranian territory. During the Arab Spring, the demands of the Kurds in Iran also differed, although not as much as the Kurds in other countries, the ideas of independence in Iran have become more discussed (Karadağ, 2019, s. 2). There is no major restriction on Kurdish in Iran. As a matter of fact, Kurds in Iran have rights such as media activity in their own language, the right to education in the mother tongue in their universities, and they are the most privileged language among minority groups (Okyar, 2014, s. 239).

Another minority in Iran is Balochis and they live in the southeast of Iran, in the southwest of Afghanistan and in the east of Pakistan geography. Baluchistan, which is far from the central regions of Iran, has geographical, cultural and racial ties with Balochistan province in Pakistan and Balochi region in Afghanistan (Hafeziniya, 2017, s. 129). Balochi have a strong feudal cultural and social structure with strong tribal and tribal ties (Tüysüzoglu, 2013, s. 423).

In Iran, it is possible to broadcast many works in Balochi language, which is not subject to any significant restrictions, and radio broadcasting is also allowed. In any case, Balochis do not make any demands regarding their language, because of the lack of education of the Baloch people and their language being underdeveloped (Tüysüzoglu, 2013, s. 428). Despite the economic inadequacy, the opening of Baluchistan to the Arabian Sea and the fact that it has the Çabahar Port, which enables to control the Strait of Hormuz, increases its strategic importance. In addition, the presence of important natural resources such as natural gas, coal, copper and gold further increases the geopolitical importance of the region (Lale, 2019, s. 5910).

Another minority group living densely in Khuzestan and Bushehr provinces of Iran is Arabs and has a population of around 2 million. The fact that the province of Khuzestan has the most intense oil deposits of Iran on the one hand and is in a strategic position under the control of the Persian Gulf increases the importance of the region (Saraçlı, 2008, s. 170). In addition, Arabs live in other regions in Iran such as Fars, Bayer Ahmed, Tehran, Khorasan, Hürmüzgan and Çarmahal (Eroğlu, 2016, s. 31). Arabs, who maintain their tribal mentality and tribal ties today, have a nationalist perception of mind in terms of religious approach and language and

mostly adopt the Shia creed (Saraçlı, 2008, s. 171). Another language spoken by minority groups in Iran is Arabic. The fact that the Qur'anic language and most of the sources related to Islamic Studies are in Arabic makes it possible to approach Arabic more moderately. For example, Arabs are given the right to press and publish in Arabic (Okyar, 2014, s. 241). Despite these privileges, Arabic mother tongue education is still out of question, especially in primary schools (Erendor, 2018, s. 317).

Poverty and Natural Resources

According to World Bank data, Iran's estimated gross domestic product (GDP) for the World 2019-2020 period is 463 billion USD and its population is 83 million (World Bank, 2020a). Iran is the second richest country in the world in terms of natural gas reserves and fourth richest in terms of oil reserves. In the country, whose general unemployment rate was around 12.1% in the period of April-June 2018, the youth (15-24 years old) unemployment rate was 28.3% in the same period, which is relatively high compared to the previous periods and the regional average (World Bank, 2020a; DEİK, et al. ., 2020).

Poverty is evaluated as misery and poverty with a general definition. While poverty is considered absolute and relative within the framework drawn over income and consumption, poverty definitions evaluated within the framework of living conditions are urban and rural poverty, human poverty etc. (Evcim, et al., 2019, s. 292).

The regions where rural poverty is more common are the regions where oil production is seen or dominates the sea (Figure 5). The reason for this is that these geographies are less suitable for agriculture and the rural population has low salaries, shipping, oil, etc. It is run in sectors. Another reason for the high rate of rural population poverty is climatic conditions. Rural poverty is more prevalent in regions where Kurdish, Arab and Baloch ethnic groups live heavily (Figure 5). These regions are also the most backward regions of Iran.

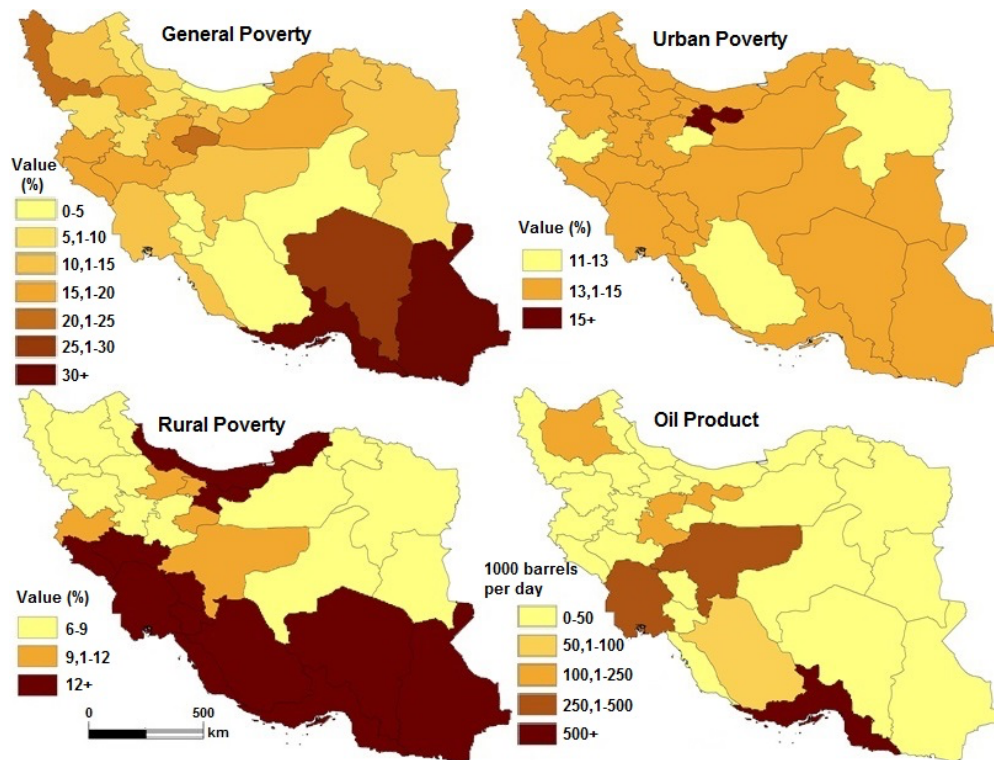

Figure 5. The Poverty and Oil Product of Iran

Due to migration from rural areas to big cities, the city in Iran where urban poverty is observed most is Tehran. While the poverty line in Tehran was 2 million 500 thousand Divisions in 2017, this amount increased to 4 million 500 thousand Divisions according to 2019 data (AA, 2020). Thus, with the decrease in income level in recent years, the poverty line has increased and the number of impoverished people has increased. While urban poverty is high in cosmopolitan Tehran, per capita income is generally higher in Shiite, Persian and central provinces (Doğan and Alizadeh, 2020, p. 180). However, economically, almost all cities of Iran are on the brink of poverty at the regional level (Figure 5).

The region with the highest level of general poverty is the Baluchistan province of Sistan-Baluchistan. Both being Sunni and having close relations with neighboring states to which they are ethnically related and also controlling an important strategic point give the impression that the region is deliberately left poor by Iran (Figure 5). On the other hand, in periods when oil and natural gas revenues increase, per capita income in Persian and Shia regions also increases. The reason why the general poverty is relatively low in regions where Sunni, Turkmen and Kurdish elements live, except for the region where Balochi ethnic structure lives, is related to the more developed industrial, agricultural and transportation activities in these regions.

Results

A possible internal conflict risk map of Iran was created by evaluating the 15 parameters discussed in the previous section together. These 15 parameters were evaluated using Analytical Hierarchy Method, one of the Multi Criteria Decision Making techniques, and the risk map in Figure 6 was produced. The risk is at the lowest level in the regions that are Persian in terms of ethnicity and Shia in terms of sectarian. The regions with the highest risk are Sistan-Baluchistan, West Azerbaijan and Kurdistan. These provinces are followed by Gulistan, Gilan and Kermanshah. In terms of internal fragility, it is seen that these areas with high risk are Sunni in terms of sectarianism. However, this Sunni population constitutes only 10% of the population of Iran. Therefore, it is not possible to say that they could be very effective in Iranian internal fragility. After these states, the two provinces with high risk are Tehran and Kuzistan. Tehran, where different ethnic and sectarian groups with a dense urban population live together and where economic stratification is clearly seen, appears as the most important province of a possible Iranian civil war. For this reason, it poses much more danger than the other states above with the risk of internal conflict.

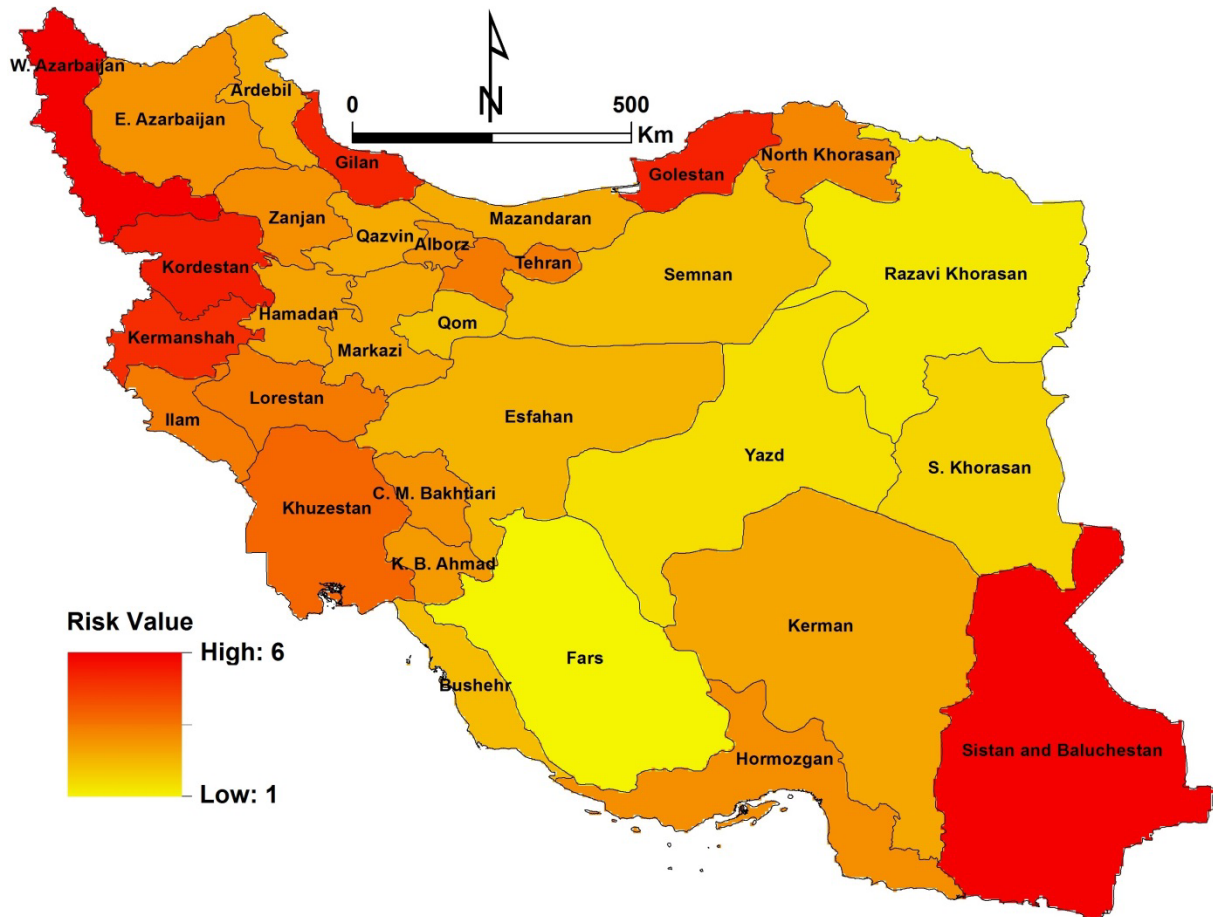

Figure 6. The Risk map of Iran.

East Azerbaijan, Luristan, Ilam, Zanjan, Kuzey Horosan, Hürmüzgan and Alborz appear as provinces with moderate risk. While Qom Semnan South Horosan Bushehr carries much less risk, in Fars, Yazd and Razavi Horosan the risk of internal conflict is almost negligible. When we look at the internal conflict risk situation of the provinces in Iran in general, we can say that the central states do not pose a risk to a large extent, and the risk is very high in the north-northwest and southeast provinces. We also see that these areas are the most important geopolitical and geostrategic areas of Iran.

In addition, in a possible Iranian civil war, it is seen that there will be polarization in at least 5 different regions. The most important Sunni Kurds and Lure of the polarization field denominational bensus in a similar manner with the intense border with Turkey where they live the majority of the Sunni population in the province of Sistan-Baluchestan be seen. It is possible to add to these areas the regions where Azerbaijani Turks live in the north and northwest and the provinces where the Sunni Turkmen live in the north. It is possible to talk about a homogeneous area of Persian and Shia origin and state-sponsored in the center of the Iranian Plateau, which is reversed of these separatist areas.

Iran, in a possible civil war in Turkey, will also change the fate of all the neighboring countries and the Middle East. Indeed, although it poses a threat in many ways, it is also a balancing factor in many aspects. In addition, a possible civil war in Iran which has a large Shiite population and ethnic diversity will cause a large wave of migration to Turkey, commercial shrinkage and new border operations. A possible prolonged Civil war in Iran may also cause instability in Turkey and other neighboring countries and it can even cause serious problems.

Acknowledgement

We do want to thank the Scientific Research Projects Governing Unit of Gaziantep University for their financial contribution to this study.

References

- Adıbelli, B., (2017). *Pax Persica: İran jeopolitiği*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Altundeğer, N. and Yılmaz, M., (2016). İç savaşta bölgesel istikrarsızlığa: Suriye krizinin Türkiye'ye faturası. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 21 (1): 289-301.
- Amiri, R. E., (2010). Foreign Policy of Iran after Islamic revolution. *Journal of Politics and Law* 3 (2): 199-206.
- Ansari, A. and Aarabi, K., (2019). *Ideology and Iran's Revolution: How 1979 Changed the World*. Tony Blair Institute for Global Change, United Kingdom.
- Atmaca, M., (2012). *İran'da Sünni grupların sosyal, kültürel, dini yapılanmaları ve Türkiye'nin bu gruplara yönelik politikaları*. T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara.
- Attar, A., (2006). *İran'ın etnik yapısı*. Divan Yayıncılık, Ankara.
- Bahurmoz, A., (2006). The analytic hierarchy process: A methodology for win-win management. *JKAU: Econ. & Adm.* 20 (1): 3-16.
- Barnes, J. and Jaffe, A. M., (2006). The Persian Gulf and the geopolitics of oil. *Survival* 48 (1): 143-162.
- Barrett, R. C., (2014). *Islam: ideology and conflict*, The JSOU Press, Florida.
- Beşiriye, H., (2009). *İran'da devlet, toplum ve siyaset*. Ağaç Kitapevi, İstanbul.
- Bilgetürk, İ., (2018). İran'ın Suriye politikası bağlamında Şiilik ve Şii milisler. *Ankasam Bölgesel Araştırmalar Dergisi* 2 (2): 398-438.
- Birsel, H., (2013). İran'ın jeopolitik özelliklerinin değişik açılardan incelenmesi. In Arap baharında son durak İran, H. Birsel (Ed.) 19-38, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Boroumandi, M., Khomehchiyan, M. and Nikoudel, R., (2014). Using of analytic hierarchy process for landslide hazard zonation in Zanjan province, Iran. *Engineering Geology for Society and Territory* 2 (XIII): 951-955.
- Boylu, E. and Temizyürek, F., (2015). İran'da türkçenin dünü ve bugünü. *Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçenin Araştırılması Dergisi* 2 (2): 95-106.
- Canyurt, D., (2018). Kazanani olmayan savaş "Suriye iç savaşı": Neden bitmedi, barış nasıl gelebilir? *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme* 14 (4): 1103-1120.
- Chitadze, N., (2012). Geopolitical interests of Iran in south caucasus and Georgian-Iranian relations. *Journal of Social Sciences* 1 (2): 5-12.
- Collier, P., (2000). Economic Causes of civil conflict and their implications for policy. *Planeación y Desarrollo* XXXI (1): 5-26.
- Collier, P. and Hoeffle, A., (2004). Greed and grievances in civil war. *Oxford Economic Papers* 56: 563-595.
- Çetin, B., (2017). Toplumsal bir eylem biçimi olarak traktör futbol takımı bağlamında jeopolitik tasavvur oluşturma süreci. *The Journal of Academic Social Science Studies* 62: 317-331.
- DEİK, TİM and KPMG. (2020). *Ambargo sonrası İran ekonomik ve ticari etki analizi*.//www.deik.org.tr:https://www.deik.org.tr/uploads/ambargo_sonrasi_iran_ekonomik_ve_ticari_etki_analizi.pdf adresinden alınmıştır. LastAccess:18.09.2020.
- Dias, A. M., (2013). Introduction: Understanding conflict and processes of state formation, reconfiguration and disintegration in the Horn of Africa. In State and Societal Challenges in the Horn of Africa: Conflict and Processes of State Formation,

- Reconfiguration and Disintegration, A. M. Dias (Ed.) 3-13, Center of African Studies (CEA)/ISCTE-IUL, Lisbon.
- Davutoğlu, A., (2011). *Küresel bunalım*. Küre Yayınları, İstanbul.
- Davutoğlu, A., (2012). *Stratejik derinlik*. Küre Yayınları, İstanbul.
- Deniz, A., (2015). Kimlik, küreselleşme, sivil toplum, sosyal medya. In *Toplumsal Hareket Teorileri ve Ortadoğu İsyancıları*, A. Deniz (Ed.) 65-100, Orion Kitapevi, Ankara.
- Doğan, K. and Alizadeh, N., (2020). İnan'da rant üretici politikaların gelir dağılımı üzerindeki etkilerinin etnik, mezhepsel ve bölgesel özelliklere göre incelenmesi. *Ankara SBF Dergisi* 75 (1): 163-191.
- World Bank (2020). www.worldbank.org/en/country/iran/overview.
<https://www.worldbank.org/en/>: <https://www.worldbank.org/en/country/iran/overview> adresinden alınmıştır. LastAccess:11.09.2020.
- World Bank (2020). www.worldbank.org/en/country/iran/publication/economic.
www.worldbank.org/en/:
<https://www.worldbank.org/en/country/iran/publication/economic-update-october-2019> adresinden alınmıştır.
- Egnal, M., (2011). The economic origins of the civil war. *OAH Magazine of History* 25 (2): 29-33.
- Ehteshami , A. and Mohammadi, A., (2017, June). Iran's discourses and practices in the Mediterranean since 2001. Roma, Italy.
- Einian, M., and Souri, D., (2020). *Poverty maps of Iran*. econ.cam.ac.uk:
http://www.econ.cam.ac.uk/people-files/faculty/km418/IIEA/IIEA_2018_Conference/Papers/Einian_Poverty%20Maps%20of%20Iran.pdf adresinden alındı. Last Access: 08. 09. 2020.
- Ekşi, M., (2017). İnan'ın transosyal ve teopolitik – Şiilik – temelli kamu diplomasisi. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* 1 (2): 46-66.
- Elçi, İ.H., (2019). İnan jeopolitiğinin enerji politikalarına etkisi. *International Journal of Political Studies* 5 (3): 154-173
- Erendor, M., (2018). *İnan'da türk kimliği*. Kamer Yayınları, İstanbul.
- Eroğlu, Y., (2016). Demografik özelliklerin İnan jeopolitiğine etkisi. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler AnaBilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Erol, M.S. and Bilgetürk, İ., (2020). Mehdilik anlayışı kapsamında İnan dış politikası üzerine bir inceleme. *Ankasam Bölgesel Araştırmalar Dergisi* 4 (1): 240-280.
- Evcim, N., Güneş, S. and Karaalp Orhan, H.S., (2019). Yoksulluk ve ekonomik göstergeler arasındaki ilişki: Mena bölgesi analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36): 291-310.
- Fanni, Z., (2006). Cities and urbanization in Iran after the Islamic revolution. *Cities* 23(6): 407–411.
- Fearon , J. D. and Laitin, D. D., (2003). Ethnicity, insurgency, and civil war. *American Political Science Review*, 97 (1): 75-90.
- Florida, R. and Mellander, C., (2017). The Geography of economic segregation. *CESIS Electronic Working Paper Series* 457: 1-21.
- Gelvin, J., (2014). Arap İsyancılarını Anlamak. In *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm*, Y. Çetinkaya (Ed.) 63-88, İletişim Yayıncılık, İstanbul
- Gersovitz , M. and Kriger, N., (2013). What Is a Civil War?A Critical Review of Its Definition and (Econometric) Consequences. *The World Bank Research Observer* 28 (2), 159-190.
- Golmohammadi, V., (2019). The Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran: Prospects for Change and Continuity. *All Azimuth* 8 (1): 93-102.

- Gürkaş, B., (2007). Bölgesel Bir Güç Olarak İran'ın Jeopolitik Konumu. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Hafeziniya, M., (2017). *İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası*. İraniyat Yayınları, Ankara.
- <http://www.mfa.gov.tr>. (2019). [www.mfa.gov.tr: http://www.mfa.gov.tr/iran-kunyesi.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/iran-kunyesi.tr.mfa) adresinden alınmıştır. Last Access: 09. 04. 2020.
- <https://www.aa.com.tr>. (2019). [www.aa.com.tr: https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/iran/903459](https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/iran/903459) adresinden alınmıştır. Last Access: 09. 04. 2020.
- İşbilen, E., (2009). *Nükleer Satranç*, Ozan Yayıncılık, İstanbul.
- Jackson, R., (2001). The state and internal conflict. *Australian Journal of International Affairs* 55 (1): 65–81.
- Jones , S., (2009). *The Islamic Republic of Iran: An introduction*. House of Commons Library, United Kingdom.
- Karadağ, S., (2019). *Değişen Dengeler ve İran Kürtleri*. İnsamer, İstanbul.
- Karadeniz , Y., (2012). *İran Tarihi (1700-1925)*. Selenge Yayınları, İstanbul.
- Kim, H. S., (1998). Analysis of the Gap Between Growth and Quality of Life in the Third World. *National Social Science Journal* 10 (2): 84-90.
- Kim, H. S., (2006). The Determinants of Internal Conflict in the Third World. *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations* 91: 91-106.
- Konukçu, Y., (2018a). Jeopolitik Güç Mücadelesi ve Basra Körfezinin Önemi. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi* 9 (2): 19-36.
- Konukçu, Y., (2018b). İran'ın Bölgesel Güvenlik Stratejisi: Bir Güç Döngüsünün Değerlendirilmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi* 3 (3): 74-91.
- Kum, G., Sönmez, M. E. and Karabaş, M., (2019). Determination of Solar Energy Potential in Gaziantep Province by Analytical Hierarchy Process Method (AHP). *Journal of Geography* 39: 61-72.
- Lale, A., (2019). İran'ın Beluç Sorunu. *International Social Science Studies Journal*, 5 (47): 5908-5917.
- Massey, D. S. and Danton, N. A., (1993). *American Apartheid: Segregation And The Making of the Underclass*. Harvard University Press, Cambridge, Ma.
- Macdonald, H., (2002). *Geopolitics and Middle East Conflict*. Norwegian Institute for Defence Studies, Oslo.
- Okyar, O., (2014). *İran ve Demokrasi*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Omelicheva, M. Y., (2012). Russia's Foreign Policy Toward Iran: A Critical Geopolitics Perspective. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 14 (3): 331-344.
- Özdemir , M. S. and Saaty, T. L., (2006). The Unknown in Decision Making What to Do About It. *European Journal of Operational Reserarch* 174: 349-359.
- Parsons , T. and Merton , R. K., (2011). Conflict and Critical Theories. In *The Social Lens : An Invitation to Social and Sociological Theory*, L. Coser, R. Dahrendorf, R. Collins and K. Allan (Ed.) 211-241, Pine Forge Press/Sage Publications, Los Angeles.
- Pullan, W., (2011). *Conflict In Cities And The Contested State*. University of Cambridge, Cambridge.
- Rakel, E. P., (2008). *The Iranian political elite, state and society relations, and foreign relations since the Islamic revolution*, University of Amsterdam, Amsterdam.
- Ranjipour, A., (2020). *Poverty in Iran: An introduction*. iranwire.com9: <https://iranwire.com/en/features/5829> adresinden alındı. Last Access: 05. 12. 2020.
- Saaty, T. L., (1990). How to make a decision: the analytic hierarchy process. *European Journal of Operation Research* 48: 9-26.
- Salihi, E., (2019). Orta Doğu'da oluşan yeni dengeler ve Şii Hilali söylemi. *Bilgi Strateji Dergisi*, 2 (4): 183-202.

- Sanyürek, M.B., (2018). Şii jeopolitiği ve İran. *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal* 4(14):1139-1160.
- Saraçlı, M., (2008). İran'da azınlıklar. *Akdaemik Orta Doğu* 2 (4): 159-180.
- Sarıkaya, Y., (2008). *Tarihi ve jeopolitik boyutlarıyla İran'da miliyetçilik*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Sönmez, M. E., (2011). An Analysis of the earthquake damage risk based on geographic information system (GIS) As example: Zeytinburnu (Istanbul). *Türk Coğrafya Dergisi* 56: 11-22.
- Stratfor (2011). *Stratfor Worldview*.
<https://worldview.stratfor.com/>:<http://www.pilsch.gatech.edu/Readings/GeopoliticsOfIran.pdf> adresinden alındı. Last Access: 01 15. 01. 2021.
- Şen, A. and Şen, Y., (2015). Sosyal medya, iletişim hakkı ve ifade özgürlüğü üzerine bir değerlendirme. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 17 (2): 122-136.
- Şen, G. and Güngör, E., (2018). The use of analytic hierarchy process method in choosing the best tree type for industrial plantations: The case of Kastamonu Province. *Turkish Journal of Forestry* 19 (1): 63-75.
- Tüysüzoğlu, G., (2011). Toplumsal kimliğe dayalı güvenlikleştirmenin siyasal sorunlar bağlamında irdelenmesi:Belucistan örneği. *Güvenlik Stratejileri* 11 (21): 39-87.
- Tüysüzoğlu, G., (2013). Kürt ve Beluci ulusçuklarının benzeşen ayrışan yönleri. In Ortadoğu yıllığı 2013, K. İnat (Ed.) 415-442, Açılım Kitap, İstanbul.
- Ünal, Ö. F., (2012). Performans değerlemede analitik hiyerarşi prosesi (AHP) uygulamaları. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* I: 37-55.
- Wind, Y., & Saaty, T. L., (1980). Marketing application of the analytic hierarchy process. *Management Science* 26 (7): 641-658.
- Yavuz, H., (2014). İran'ın etnik kompozisyonu ve siyasal güç açısından etkileri. In İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri, T. Soyalp (Ed.) 81-100, Gazi Kitapevi, Ankara.
- Yenisey, G., (2008). *İran'da etnopolitik hareketler 1922-2004*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Zeinolabedin, Y., Yahyapour, M. S. and Shirzad, Z. (2009). Geopolitics and environmental issues in the Caspian Sea. *Caspian J. Env. Sci.* 7 (2): 113-121.

**ULUSLARARASI
&
INTERNATIONAL**

Ortadoğu Coğrafyasında Deaş: Tarihçesi, Eylemci Profili ve Propaganda Faaliyetleri *

Deash in The Middle East: History, Activist Profile and Propaganda Activities

Mehmet TELTİK**

Öz

Terör dünyada toplumsal, siyasi, ekonomik, hatta mekânsal çoklu etkileri olan bir olaydır. Son 10 yılda dünya ve ülkemiz kamuoyunu terör açısından en yakından ilgilendiren gelişme Ortadoğu'da ortaya çıkmış DEAŞ yapılanmasıdır. Çok kısa sayılabilecek bir zaman diliminde, alansal olarak geniş bir coğrafyada hâkimiyet kazanmıştır. Dönem dönem gücü zayıflasa da Ortadoğu coğrafyasındaki etkisi devam etmektedir–Bu çalışmada DEAŞ Terör Örgütü'nün ideolojik ve ekonomik yönelimleri incelenmiş tarihi gelişimi, propaganda ve eylem yöntemleri detaylıca ele alınmış ve belli çözümlenelerde bulunulmuştur. Çalışmanın temel amacı örgütün eylemci profilini ortaya çıkarmak ve buna bağlı olarak makro ölçekte örgütü temsil ettiği bilinen Rumiya, Konstantiniyye ve Dabiq dergileri üzerinden propaganda faaliyetlerini açığa çıkarmaktır. Çalışmada nicel ve nitel yöntemler beraber kullanılmıştır. Özellikle eylemci profilinde Gaziantep Adliyesi'nden alınan veriler referans alınmış ve betimsel olarak çalışmanın amacı kapsamında kullanılmıştır. Dergilerin analizinde ise örgütün propaganda yapısını açığa çıkarmak amacıyla MAXQDA 12 programından faydalanılmıştır. Elde edilen sonuçlar göstermiştir ki DEAŞ Terör Örgütü, üyelerini ve sempatizanlarını zinde ve güçlü tutmak amacıyla propagandayı aktif bir şekilde kullanmaktadır. “Allah”, “İslam”, “Müslüman”, “Cihat”, “Şehit”, “Kafir”, “Mürted”, “Hilafet” ve “Tağut”, gibi sözcüklerin dergilerin tamamında propaganda aracı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Çalışmanın temel öngörüsü, örgütün Ortadoğu Coğrafyasındaki gücüne paralel şekilde propaganda faaliyetlerinin dönem dönem artıp, dönem dönem azalacağı üzerinedir. Ayrıca Türkiye'nin bahsi geçen dergilerin ilerleyen yıllardaki sayılarında da düşman olarak tanıtılması halinin devam edeceği düşünülmektedir. Bu durum örgüt üyelerinin temel motivasyonunu sağlamada önemli bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Terör örgütü, DEAŞ, Terörist, Ortadoğu coğrafyası.

Abstract

Terrorism is an event that has multiple social, political, economic and even spatial effects in the world. In the last 10 years, the development that most closely concerns the world and our country's public opinion in terms of terrorism is the DEASH organization that emerged in the Middle East. In a very short period of time, it gained dominance over a wide geographical area. Although its power weakens from time to time, its influence in the Middle East continues. Various researches are carried out from different branches of science on the actions and activities of DEASH. In this study, the ideological and economic orientations of the DEASH Terrorist Organization were examined, its historical development, propaganda and action methods were discussed in detail and certain analyses were made. The main purpose of the study is to reveal the activist profile of the organization and, accordingly, to reveal the propaganda activities through the journals Rumiya, Konstantiniyye and Dabiq, which are known to represent the organization on a macro scale. Quantitative and qualitative methods were used together in the present study. Especially in the activist profile, the data taken from Gaziantep Courthouse was taken as a reference and used descriptively within the scope of the study. In the analysis of the journals, the MAXQDA 12 program was used to reveal the propaganda structure of the organization. The results obtained indicate that the DEASH Terrorist Organization actively uses propaganda to keep its members and sympathizers fit and strong. It has been found out that words such as “Allah”, “Islam”, “Muslim”, “Jihad”, “Martyr”, “Infidel”, “Apostate”, “Caliphate” and “Taghut” are used as propaganda tools in all of the journals. The basic prediction of the study is that the propaganda activities will increase from time to time and decrease from time to time in parallel with the power of the organization in the Middle East Geography. In addition, it is thought that Turkey will continue to be introduced as an enemy in the following issues of the aforementioned journals. This situation emerges as an important method in providing the basic motivation of the members of the organization.

Keywords: Middle east, Terrorist organization, Deash, Terrorist, Middle east geography.

* Bu çalışma 2019 yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi Ana Bilim Dalı'nda hazırlanan "Irak-Şam İslam devleti IŞİD/DEAŞ: İdeolojisi, Yapısı, Propaganda Araçları ve Eylemleri" adlı yüksek lisans tezinin ilgili bölümlerden faydalanılarak oluşturulmuştur.

** Uzman, teltikmehmet@gmail.com

Giriş

Terör ve bunun sonucunda ortaya çıkan faaliyetler, bütün dünya ülkelerini yakından ilgilendiren bir konudur. Dünyada terörün coğrafi kaynağı farklılıklar gösterse de hâkim bakış açısı Ortadoğu'yu kriminalize etmek üzerinden şekillenmektedir. Dolayısıyla Türkiye böyle bir coğrafyada dönem dönem farklı grupların terör faaliyetleriyle baş başa kalabilmektedir. Güvenlik ihtiyacı kişilerin ve devletlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için hayati öneme sahip olduğundan günümüzde tüm dünyada ve özellikle coğrafi konumu nedeniyle Türkiye'de en öncelikli konu olmuştur. Buradan hareketle terörden doğabilecek tehditlere karşı birey ve devletlerin güvenliğinin sağlanması ise büyük ölçüde güvenlik kuvvetlerinin gücü, kapasitesi, teknoloji kullanımı ve geliştirdiği strateji ve politikalarla alakalıdır. Türkiye'nin kültürel fay hatlarının üzerinde bulunması (Huntington, 2018) Yunanistan, İsrail ve Ermenistan gibi kutsal devlet arayışında olan ülkelerin bazı hayali topraklarını içermesi (Smith, 2018) ve emperyalist devletlerin göz diktiği önemli doğalgaz ve petrol yataklarına yakınlığı Türkiye'deki terör faaliyetleri ve tehditlerin tırmanışa geçmesinde ve süreklilik kazanmasında etkili olmuştur. Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de Terör Örgütleri ideolojik temelli, belli örgütsel yapılar barındıran ve şiddet içerikli eylemler aracılığı ile toplumda korku, bıkkınlık, yılgınlık duygusunu oluşturup, halk üzerinde devletin siyasi otoritesine olan güven duygusunu zedeleyip bir kaos ortamı oluşturmayı hedeflemektedir (Helvacıköylü, 2007; Şen, 2015). Bunlar Ulusal olabildikleri gibi Uluslar ötesi karakterde de olabilirler. Bunlardan bir tanesi de son yıllarda ön plana çıkmış olan ve tüm dünyayı etkilemiş DEAŞ'tır.

DEAŞ, 1999 yılında Ebu Musab el-Zerkavi tarafından Afganistan'da Tevhit ve Cihat Örgütü adı altında kurulmuş, 2004 yılında ise El-Kaide ile bağlantılı hale gelerek Irak El-Kaidesi adını almıştır (Erdoğan & Deligöz, 2015). 2006 yılı sonlarında ise örgütün lideri örgütün adını "Irak İslam Devleti" olarak değiştirmiş, daha sonra Arap Bahar'ında yaşanan gelişmelerin de etkisiyle 2013 yılında ismini "Irak Şam İslam Devleti" olarak tekrardan değiştirmiştir. 2014 yılı ortalarında İslam Devleti olarak anılmaya başlanmıştır (Ayhan & Çiftçi, 2018, s. 17-32). DEAŞ başlangıçta sadece kurulmuş olduğu coğrafi mekân içerisinde faaliyet göstermiştir. Süreç içerisinde yaptığı eylemler ve sosyal paylaşım ağları ile tüm dünyaya kendisini tanıtmıştır (Şenol vd., 2016, s. 277-292). DEAŞ ve onun gibi örgütler sadece sosyal veya siyasi boşluklardan dolayı ortaya çıkmamış devlet yapısının zayıflaması, bölgesel jeopolitik, dış askeri müdahaleler gibi sebeplere bağlı olarak var olma ve devamlılık süreçlerini şekillendirmişlerdir (Yeşiltaş & Duran, 2018). Radikal İslami bir örgüt olan DEAŞ günümüzde dünyanın her tarafında eylem yapma kabiliyeti nedeniyle en etkili terör örgütlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Son yıllarda görsel ve yazılı medyada sıkça tartışılmasına rağmen, farklı bilim dallarının katkı yaptığı akademik çalışmalarda da örgüt çeşitli yönleriyle incelenmiştir (Ekşi, 2017, s. 43-72; Manaz, 2020, s. 58-79; Yaşa & Yılmaz, 2020, s. 107-130; Öztop, 2021, s. 97-131). Günümüzde Türkiye açısından büyük bir sorun olan DEAŞ'ın tüm yönleriyle incelenmesi bir zorunluluktur. Fakat yapılan çalışmalarda örgüt üyelerinin motivasyonunu araştırmak, temel motivasyonlarını belirlemek çoğu zaman ihmal edilmektedir. Bu çalışma böyle bir sorunsallık üzerinden hareket ederek DEAŞ Terör Örgütü'nün ideolojik ve ekonomik yönelimlerini incelemiş tarihi gelişimi, propaganda ve eylem yöntemlerini detaylıca ele almış ve belli çözümlerle bulunulmuştur. Çalışmanın temel amacı örgütün eylemci profilini ortaya çıkarmak ve buna bağlı olarak makro ölçekte örgütü temsil ettiği bilinen Rumiya, Konstantiniyye ve Dabiq dergileri üzerinden propaganda faaliyetlerini açığa çıkarmaktır. Elde edilen sonuçlar göstermiştir ki DEAŞ Terör Örgütü, üyelerini ve sempatanlarını zinde ve güçlü tutmak amacıyla propagandayı aktif bir şekilde kullanmaktadır. "Allah", "İslam", "Müslüman" gibi sözcüklerin dergilerin tamamında propaganda aracı olarak kullanıldığı tespit

edilmiştir. Çalışma bu sonuçları itibariyle literatüre önemli bir katkı yapmayı amaçlamaktadır. Bu katkı hali aynı zamanda çalışmanın önemini de ortaya koymaktadır.

Çalışma DEAŞ'a dair genel bir tanım ve çalışmanın amaç ve öneminin belirtildiği giriş bölümüyle başlamaktadır. Bu kısmı, çalışmada kullanılan temel malzemenin tanıtıldığı metodoloji kısmı takip etmektedir. Üçüncü kısım ise Bulgular ve Analizlerdir. Burada taranan dergilerdeki temel analizler yorumlanmakla birlikte DEAŞ'ın eylemci profili okuyucuya tanıtılmaktadır. Çalışma sonuç bölümüyle son bulmaktadır.

DEAŞ Terör Örgütü'nün Kuruluşu ve Oluşum Süreci

DEAŞ Terör Örgütü ve benzeri devlet dışı silahlı aktörler sadece sosyal veya siyasi boşluklardan dolayı ortaya çıkmamış, devlet yapısının zayıflaması, toprak talepler, bölgesel jeopolitik, dış askeri müdahaleler gibi sebeplere bağlı olarak var olma ve devamlılık süreçlerini şekillendirmişler (Yeşiltaş ve Duran, 2018, s. 20-25). İslam coğrafyasındaki ülkelerin demokratik olarak yönetilememesi ve yönetim şekillerindeki adaletsiz anlayış ve batılı ülkelerin bunları bahane ederek bu ülkelere savaş açması, dünyanın İslam coğrafyasında yaşanan haksızlığa ve zulme sessiz kalması ve bu coğrafyada yaşayan bireylerde çaresizliğin artmasına neden olmuştur. Bölgede gerçekleştirilen sinsî politikalar, halkı ırklar/mezhepler üzerinden ayırıştıran ve birbirine düşman eden uygulamalar, kesintisiz hale getirilen şiddet, hapis ve işkenceler, yurtlarından uzaklaşmaya mecbur kalan binlerce insan, radikal eğilimli örgütlere istedikleri ortam ve fırsatı vermiş (İçişleri Bakanlığı, 2018, s. 11-12) ve böylelikle DEAŞ adı verilen gayr-i insani bir örgütün ortaya çıkması için zemin her yönden hazır hale gelmiştir (Din İşleri Yüksek Kurulu, 2016, s. 3).

DEAŞ Terör Örgütü, Ebu Musab el-Zerkavi'nin liderliğinde 1999 yılında "Cemaat el Tevhid vel Cihad" adı altında Afganistanda kurulmuştur. 2001 yılında Irak'ın Kuzey Bölgesi'ne gelerek burada faaliyet göstermeye başlayan örgüt, 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesinin hitamında ABD kuvvetlerine karşı yaptığı eylemlerle ön plana çıkmıştır. (İçişleri Bakanlığı, 2017, s. 6; Sandıklı, 2015, s. 16; Şenol vd., 2016, s. 279; Din İşleri Yüksek Kurulu, 2015, s. 7). Ebu Musab el-Zerkavi liderliğinde kurulan "Cemaat el Tevhid vel Cihad" örgütü 2004 yılında El Kaide Terör Örgütü'ne "biad" etmiş ve "Irak el Kaide" si ismini kullanmıştır. Örgüt 2006 yılı başlarında bazı küçük gruplarla gücünü birleştirerek "Mücahitler Şura Konseyi" adını almış ve 2006 yılı sonlarında örgütün lideri örgütün adını "Irak İslam Devleti" şeklinde değiştirmiştir. Örgütün lideri olan Ebu Musab el-Zerkavi'nin 2006 yılında öldürülmesinin ardından Ebubekir el-Bağdadi örgütün yeni lideri konumuna gelmiştir. Özellikle Baas Partisi'nin içerisinde geçmiş dönemde faaliyet göstermiş insanların örgüte destek vermesiyle büyüyen Örgüt Arap Baharı'nda yaşanan gelişmelerin de etkisiyle 2013 yılında ismini DEAŞ (Irak Şam İslam Devleti) olarak değiştirmiş ve 2014 yılı ortalarında adını "İslam Devleti" olarak ilan etmiştir (İçişleri Bakanlığı, 2017: 6; Ayhan ve Çifçi, 2018, s. 19-22).

DEAŞ Terör Örgütü Irak Devleti içerisinde ele geçirerek kontrolünü sağladığı topraklar sonrası, sınırları belli olmasa da gücü, savaşçıların erişiminin bulunduğu her coğrafyaya uzanan, askeri veya idari lidere (emir) kesin biat üzerine kurulu, modern bir devletin sunduğu tüm hizmetleri sağlayabilecek olmasa da çatısı altında yaşayanların manevi ve dünyevi durumlarını iyileştirmek adına mutlak adalet vaadinde bulunan Irak İslam Devleti modeli, DEAŞ Terör Örgütü'nün özellikle 2014-2017 yılları arasında Suriye ve Irakta kurduğu egemenliğin ana çerçevesini oluşturmuştur (Eroğlu, 2018, s. 205). Dünya'nın farklı kıtalarda bulunan Boko Haram gibi Terör Örgütleri'nin DEAŞ Terör Örgütü'ne biad etmesi, DEAŞ Terör Örgütü'nün yayılma çabalarının somutlaştırılması açısından önemli bir örnektir (Konstantiniyye 1, 1436, s. 34-36).

DEAŞ Terör Örgütü'nün Amacı, İdeolojisi, Stratejisi ve Radikalleşmesi

Bazı Terör Örgütleri yapmak istedikleri eylem ve fiilleri örgüt üyelerine kabul ettirmek için onların inançlarını kullanmaktadır. Örgüt eylem ve faaliyetlerini yerine getirebilmek adına sorgulama yapmayan ve verilen talimatları yorumsuz uygulayan elemanlarla çalışmayı arzu ederler. Örgüt mensuplarının faaliyetlerini, görevlerini başarılı bir şekilde yapması için belirli bir moral ve motivasyona sahip olmaları gerekir ve bununda en kolay yönü inançları üzerinden etkilenmektir (Cinoğlu ve Özeren, 2009, s. 21). Günümüzde dini öğretileri kendi lehine kullanarak şiddeti meşrulaştırıcı bir güç haline getiren en önemli Terör Örgütü DEAŞ Terör Örgütü'dür.

Gerçekten de DEAŞ Terör Örgütü'nün, sosyolojik ve psikolojik etkileri özenle planlanmış eylem şekilleri ile propaganda yöntemleri arasında bir bütünlük ve uyum bulunmaktadır. DEAŞ Terör Örgütü, bu bütünlük ve uyum üzerinden önemli etkiler oluşturmayı hedeflemektedir. DEAŞ Terör Örgütü'nün bireysel ve kitlesel psikolojiyi kendi lehine yönlendirmeye çalıştığı ilk etki, insan zihninde dehşet hissi uyandıran acımasız eylemlere ait video kayıtları aracılığıyla potansiyel kurbanların, hakimiyet altında bulundukları bölgelerde yaşayan halk ve düşmanlardan oluşan üç hedef grubunun kalplerine korku salması şeklinde oluşturulmaktadır. İkinci önemli etki ise, bahse konu eylemlere ait kışkırtıcı yayınlar üzerinden dini radikalleşmeye elverişli şahısların örgüte katılımını teşvik etmek ve yönlendirmektir. Büyük bir kıta sahanlığını kontrol etme odaklı yapılan çalışmalar, DEAŞ Terör Örgütü'nün ana eylemsel stratejisini oluşturmaktadır. Bu strateji, çok çeşitli şiddet ve saldırı pratiklerini bünyesinde barındıran düzensiz bir askeri savaş öğretilerine sahiptir. Bu stratejik anlayış, örgütün gerçekleştirdiği bütün terör eylemlerinin içeriğinde de kendini göstermiştir. Bu strateji çerçevesinde DEAŞ Terör Örgütü için varlık, faaliyet ve mücadele alanı üç ana coğrafyadan meydana gelmektedir. İlki kurulduğu ve geliştiği ülkelerde oluşan "İç Alan", ikincisi genişleme alanındaki Kuzey Afrika ile Orta Doğu'yu kapsayan "Yakın Çevre", üçüncüsü ise Asya, Avrupa ile Amerika Birleşik Devletlerini kapsayan "Uzak Dış Çevre"dir. Askeri eylem stratejisi melez bir yapıya sahip olan örgütün her bir coğrafyaya yönelik stratejileri ve mücadele teknikleri farklılık göstermektedir (İçişleri Bakanlığı, 2017, s. 6).

Örgütün inançları anlama şeklinde sefilik akımı geniş yer tutmakta ve bu doğrultuda özellikle eklettizm ve pragmatizm (faydacılık) ön plana çıkmaktadır. İnançlarla ilgili kutsal kitaplarda yazılı olan ve istenilenlerin ne olduğu önemli değildir, önemli olan yazılı kuralların örgütün isteklerine çevrilebilirliğidir (Okur, 2017, s. 27). DEAŞ Terör Örgütü üyeleri ilmi yeterliliğe sahip olmadıkları halde ayet, hadis ve benzerlerinden çıkarımlar yapmaya çalışmakta, ayet ve hadislerden çıkarımlar yapmaya çalışırken, öncesini ve sonrasını dikkate almaksızın bağlamından koparmakta, konuyla ilgili diğer delilleri karartmakta ve dinin temel amaçlarını önemsemeksizin yorumlamaktadır. DEAŞ Terör Örgütü üyeleri yalnızca metinden ve lafzî anlamdan hareketle ayetleri yorumlayarak hüküm verme teşebbüsleri de göstermektedir (İçişleri Bakanlığı, 2018, s. 5-19). DEAŞ Terör Örgütü'nün, ayet ve hadisleri anlamından saptırmak suretiyle kuralları ve karartarak insanların inançla ilgili duygu ve düşüncelerini önemsemeksizin yorumlarda bulunmasının meşru bir temeli olmadığı ve olamayacağı ortadadır. DEAŞ Terör Örgütü ve benzeri örgütler, bünyesinde dini bilgileri olan insanlar barındırmayan ve modern bir niteliğe bürünmeye çalışan oluşumlardır. DEAŞ Terör Örgütü gibi yapılara destek vermeyen din bilginleri düşüncelerine değer verilmeyerek yok sayılır ve bunlar her türlü kötü harekete maruz bırakılabilir. Sonuç olarak güvenilir kaynaklarla doğrulanmayan ve desteklenmeyen, fikirler, düşünceler ve eylem hareketleri için uygun bir zemin meydana getirilmektedir (Din İşleri Yüksek Kurulu, 2016, s. 6-8). Bu bağlamda hedeflerine ulaşmak isteyen DEAŞ Terör Örgütü'nün ideolojisi, üyeleri haricindeki insanları

“müşrik” olarak nitelendirmiş ve kendisinden olmayanları düşman kabul etmiştir (Biçer, 2015: 11).

Kendi hakimiyet sınırları içerisinde yaşayan insanları “Müslüman” olarak kabul eden DEAŞ Terör Örgütü’nün kendisinden olmayan Müslümanlar’a karşı tavrı ayırt edici, ötekileştirici ve tekfir edici şekildedir. Yani örgüte itaat etmeyen, örgütün radikal söylemlerini kabullenmeyen, ibadet hayatında eksikler olan kişi DEAŞ’a göre Müslüman değildir çünkü örgüt ideolojisine göre; *“İman; kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amellerin ifasından ibarettir. Bu üçünden birinin eksik olması kişiyi dinden çıkarır”*.

DEAŞ’ın bu yanlış mümin ve Müslüman anlayışı, amelinde eksiklik gördükleri kimseleri küfürle itham etmelerine ve öldürmelerine sebep olmaktadır. Dinin hikmet boyutunu bir kenara bırakarak sadece lafza ve şekle önem veren DEAŞ Terör Örgütü’nün bu zihniyeti, taassup ve düşmanlığı körüklemekle birlikte ve gerçekçi, derinlikli, yapıcı değil aksine ön yargılı, yüzeysel ve yıkıcıdır. Mesela, *“Biliniz ki yaratma da emir de yalnız O’na aittir (Araf, 7).”* ayeti, DEAŞ Terör Örgütü’nden elde edilen bilgilerde Türkiye Cumhuriyeti’nde yapılan siyasi ve yerel seçimlere katılım gösterilmemesi istenmiştir. Bir başka örnekte, örgütün, Kur’an’ı yüzeysel ve seçmeci bir tarzla okumayı önerdiği, hiçbir ön bilgi ve donanım olmaksızın Kur’an’a yaklaşmayı telkin ettiği görülmektedir. Bu telkin, örgütün stratejisindeki ilkesizliği gösteren çarpıcı bir örnektir. Cihad ayetlerinin hangi şartlarda ve hangi ayet grupları içinde indiği bilinmeden, Kur’an’ın cihad hakkındaki ilkeleri bir bütün olarak değerlendirilmeden, Hz. Peygamber’in cihada dair söz ve uygulamaları öğrenilmeden sadece tekil ayetleri okumak büyük yanılgıdır (İçişleri Bakanlığı, 2018, s. 22-25).

DEAŞ Terör Örgütü’nün insan kaynağını çoğunlukla gençler oluşturmaktadır. Bu genç kitleyi dört grupta ele almak mümkündür (İçişleri Bakanlığı, 2018, s. 15-16): Bunlardan birincisi, yıllardır savaş bölgelerinde şiddetin ve vahşetin gölgesinde büyümüş, ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan düşük profilli kişilerdir. Bu bireylerin büyük bir kısmının okuma yazma bilmediği, herhangi bir din eğitimi almadığı bilinmektedir. Örgüte katılan ikinci kitle, “sömürge muhaciri” olarak adlandırılan iki ya da üçüncü nesil göçmen gençlerden oluşmaktadır. Bu gençler Avrupa’da doğmuş ve büyümüş fakat Avrupa toplumuna adapte olamamış, ötekileştirilmiş, aşağılanmış ve özgüvenleri zedelenmiş kişilerdir. Kendilerini ifade etme ve değer görme ihtiyaçları karşılanmayan bu gençlerin, din eğitim konusunda da yetersiz oldukları, hatta bir inanç bunalımı yaşadıkları için radikal dini söylemlere çabuk aldandıkları bilinmektedir. Gerçekten de batılı ülkelerden DEAŞ Terör Örgütü’ne katılanların büyük bir kısmının İslamiyet ile ilgisi yok denecek kadar az bilgiye sahip oldukları görülmüştür. Nitekim bu bireylerin çoğunun İslam’ı öğrenme adına taraflı bir yorum ve dille yazılan, gerçek olmayan bilgileri içeren kitapları okumaları da İslam dini hakkındaki bilgi düzeylerini göstermektedir. Çünkü bu gençlerin genellikle seküler bir çevrede yetişmiş ve bir kısmı İslam dinini yeni tanımıştır. Batılı ülkelerde yaşayıp inançları zayıf olan ve İslamiyeti Terör Örgütü aracılığıyla öğrenen örgüt mensupları, doğru bilgilendirilmeyerek yalan ve yanlış yönlendirmeler ve taraflı anlatılarla örgüt adına eylem ve faaliyetlerde bulunmuşlardır (Çakır vd., 2017, s. 5-13).

DEAŞ Terör Örgütü’nün yapmış olduğu eylemlerin batılı ülkelerde yaşayan bazı kesimlerde kabul görmesi bu taraflı anlatıların anlatıldığı kişiler açısından kişisel ve sosyal faktörlerin örtüşmesinden kaynaklanmakta ve yaşadıkları ülkelerde göçmen olarak yaşamaktan kaynaklı sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Bu koşullar altındaki genç kitle, DEAŞ Terör Örgütü gibi grupların gündeme getirdiği gerçek olmayan dini kimlikler ile motive olmakta ve bu kimlikler onların kendini önemli hissetme, aidiyet hissi gibi ihtiyaçlarını gidermekle kalmayıp, deneyimledikleri başarısızlık, marjinalleşme, yeni heyecanlar yaşayarak farklılaşmalarına katkı sağlamaktadır. Benzer sorunlarla karşılaşan Müslüman kitleye Terör Örgütü, insanların inançlarından dolayı, Siyonist-Haçlı ittifakının saldırısı olarakta

nitelendirilen küresel bir saldırıya maruz kaldıklarını, kendi inancından olan insanlara DEAŞ Terör Örgütü'nün kalkan olduğunu, kendilerinden olmayan ancak İslam'ı kabul etmiş toplulukların konuyu anlayacak durumda olmadığını, örgüte girenin inanan Müslümanlar'a dahil olacağını, neticede istediklerini yapacağını, bu uğurda her şeyi feda edebileceklerini söyleyerek, kendince farklı bir dünyanın kapısını açmaktadır. DEAŞ Terör Örgütü bu yolla kendi tarafına çekmiş olduğu insanlarda inanç temelli bir aidiyet duygusu oluşturmaktadır. DEAŞ Terör Örgütü'ne katılan üçüncü kitle, henüz yeni Müslüman olmuş ve İslam'ı orijinal (Kur'an) bir kaynaktan, iyi niyetli, bu konuda donanımlı ve yeterli kişilerden öğrenme imkanı bulamamış gençlerden oluşan kitledir. Dini bilgi yönünden yetersizlikleri bulunan bu gençlerin Terör Örgütleri'nin ideolojik tuzaklarına çok çabuk düştüğü bilinmektedir. DEAŞ Terör Örgütü'ne katılan dördüncü kitle ise, örgütün hiyerarşik yapılarına dahil olmayan, İslam'ın cihad, şehadet, cennet gibi kutsal amaçlarının, bu örgütün söylem ve eylemleri üzerinden gerçekleştireceğine inandırılan genç kitledir. Örgüt, genç kitlenin dinî duygularını istismar etmekte, İslami kavram ve konular üzerinden oluşturduğu metinlerle onları kontrol altında tutup motive ederek yönlendirmeye çalışmaktadır. Bu şekilde bir motivasyonla örgüte katılanlar, sonradan örgütün gerçek amacını anlayıp dönmek isteseler bile, içerisine düştükleri vahşet yapılanması buna engel olmaktadır. DEAŞ Terör Örgütü'nün ideolojik alt yapısını diğer dini motifli örgütlerde de görülebilen (El Kaide, Taliban gibi) selefilik akımı oluşturmakta ve bu durum radikal İslam tezini ve Avrupa ülkelerine düşmanlığı terörizm odaklı güçlendirmiştir. Örgüte göre doğru karar Müslüman bir devletin egemen olduğu ortamda alınmakta ve tatbik edilmektedir. Selefi hareketi İslamdaki değişimleri kabul etmemekte, bu gelişmeleri inanışlarına ters geldiği şeklinde değerlendirmekte, farklı fikirlerde olanları dinsiz olarak görmekte ve yaşamaması gerektiğine inanmaktadır. DEAŞ Terör Örgütü selefi ideolojisini Marksist düşünce ve fikirlerle yoğurarak cihadi bir anlayışla uyarlamış ve kurgulamıştır. DEAŞ Terör Örgütü halifeliği elde ettiğini beyan ederek, Suriye'de yaşanan otorite boşluğundan faydalanıp Irak ve Suriye'de genişleyip, kendi inançlarına göre yönetim şekli belirleyerek yeni bir devlet kurma amacını taşımış, bulunmuş olduğu alanda hakimiyeti'ni hissettirmeyi hedeflemiştir. Bu hedefine ulaşmak amacıyla etnik kimlikler üzerinden kargaşa ortamı yaratarak toplumu etnik ayrımcılık (Şii) üzerinden sevk ve idare etmeyi denemiştir. Farklı mezhepteki insanlara zarar vererek kendi mezhebinden olanları yanına çekmek, bu iki ülke toprakları üzerinde bir egemenlik kurmak, süreç sonunda ise başta çevresinde bulunan Müslüman devletler olmak üzere Müslüman devletler'i kendi safına katmayı hedeflemiştir. DEAŞ Terör Örgütü propaganda amaçlı organlarında *“örgütün stratejisi politik ve dinî otoritenin tesis edilmesinden önce silahlı güç aracılığıyla fiziki kontrolün sağlanması”* olduğu ifade edilmiştir (Şenol vd., 2016, s. 284-285).

Dini motifli bir Terör Örgütü olan DEAŞ Terör Örgütü yapmış olduğu eylem biçimleri ve kurmuş olduğu yapının yanı sıra örgüt mensubu sayısı, kontrol altında bulundurmuş olduğu toprak parçaları ve örgütü yönetim biçimi ile kendisinden önce kurulan tüm Terör Örgütleri'nden farklı bir karakter sergilemiştir (Geyik Yıldırım, 2018, s. 175). Örgütün elinde bulundurduğu askeri güç kaynağı ve uyguladığı taktiksel strateji de diğer Terör Örgütleri'nden ayıran önemli bir nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır (Sandıklı, 2015, s. 16). Politik dışlanma ve baskının Ortadoğu'da şiddetin üretilmesinde can alıcı bir şekilde rol aldığı görülmüştür. Güçlü Avrupa ülkelerindeki yanlış uygulamalar ve verilen yanlış mesajlar ile adaletsiz yaklaşım karşısında örgütün başkaldırması popülerliğini artırmıştır. Katı kurallara maruz bırakılan insanlar da kurtuluşu farklı alanlarda aramış, özellikle daha önce asker olarak görev yapmış insanların bu örgüte katılımı fazla olmuştur (Çakır vd., 2017, s. 6).

DEAŞ Terör Örgütü'nün düşünce ve felsefesinde insanları ayrıştırma ve kutuplaştırmaya yönelen bir yapının egemen olduğu görülmektedir. Bu düşünce biçimi ve inanç motifleri üzerinde temellenen DEAŞ Terör Örgütü, “Batı bizi eziyor, onun maşası olan

tağut, yani yalancı İslamcılar da onlarla işbirliği yapıyor” şeklinde söylemlerde bulunarak Darü'l-Harb'in şartlarının oluştuğunun algılanmasını sağlamaya çalışmış, yapmış olduğu eylemlerin doğru ve haklı olduğunu beyan ederek insanların feda edilmesinin zeminini hazırlamıştır (Şenol vd., 2016, s. 284). DEAŞ Terör Örgütü gibi devlet dışı silahlı aktörler, dini ilkelerin öncelendiği tek başlı bir siyasi yönetim aracılığıyla uzun vadede dünya sistemini değiştirmeyi hedeflerken PKK veya PYD gibi Terör Örgütleri belirli bir devletin siyasi yapısını değiştirmeyi hedeflemektedirler (Yeşiltaş ve Duran, 2018, s. 19-20).

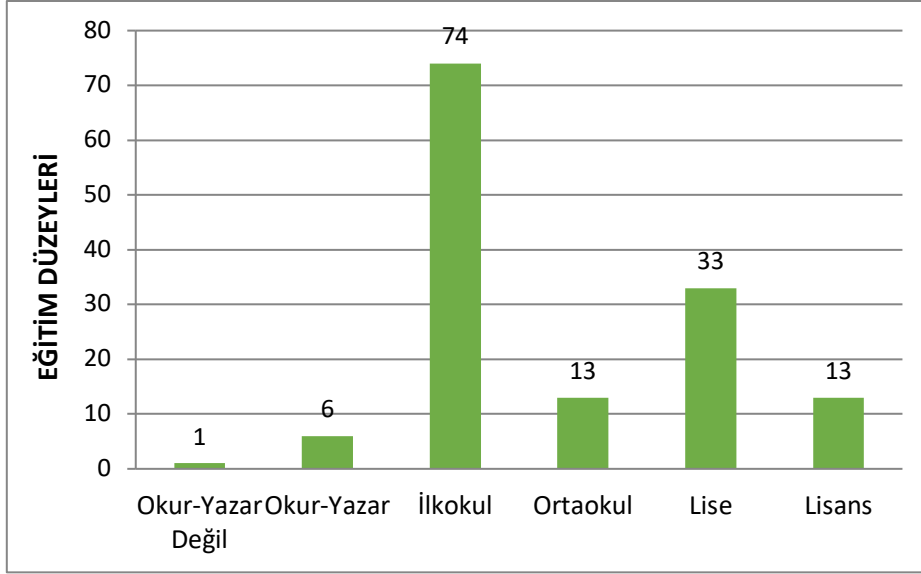
Materyal ve Yöntem

Çalışmada DEAŞ'ın eylemci profili ve propaganda yöntem ve araçlarını belirlemek için hem nicel hem de nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. DEAŞ Terör Örgütü'nün eylemci profilini belirlemede Gaziantep Adliyesi tarafından tutulmuş 140 DEAŞ üyesinin kayıtlarından faydalanılmıştır. Buradan elde edilen veriler yaş, cinsiyet, medeni hal, eğitim ve gelir düzeyleri ile meslekleri kapsayacak şekilde betimsel analiz çerçevesinde kullanılmıştır. Bunun yanında DEAŞ'ın eylem sürecini anlamak açısından örgütün çeşitli dönemlerde yayımlanmış olduğu Rumiya, Konstantiniye ve Dabiq adlı 3 dergi çalışmanın kapsamı içine alınmıştır. Rumiya Dergisi'nden 13 sayı, Konstantiniye Dergisi'nin 7 sayısına, Dabiq Dergisi'nden ise 9. sayısından faydalanılmıştır. Araştırmacının ilgili literatürden hareket ederek tespit ettiği 23 adet anahtar kelime (*tağut, cihad, kâfir, mürted, hicret, şehid, küfür, hilafet, şirk, müşrik, şehadet, cennet, tekfir, cehennem, savaşçı, put, halife, irtidad, istişhad, medeni, fiten, icra, putperest*), dergilerin analizindeki temel girdi olarak ele alınmıştır.

Çalışmada ilgili derginin analizini gerçekleştirmek amacıyla nitel araştırma yöntemlerinde sıklıkla kullanılan Maxqda 12 adlı programdan faydalanılmıştır. Belirlenen 23 adet anahtar kelime, programa kodlandıktan sonra her 3 derginin her bir sayısı için ayrı ayrı sözcüksel aramayla sözcüklerin dergilerdeki geçiş sıklıkları ortaya çıkarılmıştır. Buna ek olarak analizi daha derin ve anlamlı hale getirebilmek amacıyla dergiler üzerinde kodlamalar gerçekleştirilmiştir. Bu analizler Kod Matris Tarayıcısı, Kod İlişkileri Tarayıcısı ve Kelime Bulutudur. Kod Matris Tarayıcısı bir dergide ilgili kodun kaç defa kodlandığını göstermektedir. Kod İlişkileri Tarayıcısı ise hangi kodun aynı cümle içerisinde diğer bir kodla kaç defa çakıştığını analiz etmektedir. Kelime Bulutu ise bir dergideki tüm sözcükler içinde en fazla tercih edilen sözcüklerin görselleştirilmesine yaramaktadır. Ayrıca her bir kodun hangi dergide ne kadar işlendiğini gösteren betimsel analizler de ilgili bölümde gösterilmek üzere ayrı sayılar halinde analize tabi tutulmuştur. Buna ek olarak elde edilen tüm çıktıları görsel açıdan daha anlamlı hale getirmek amacıyla CorelDraw X5 programından faydalanılmıştır.

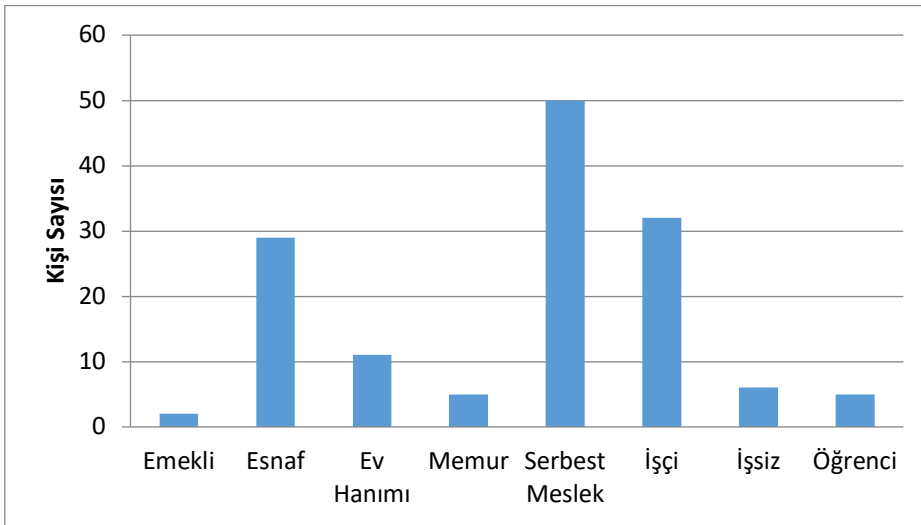
Bulgular ve Analiz

DEAŞ'ın eleman profilini kesin olarak ortaya koymak güç olsa da örgüt elemanlarının profili örneklem grubu referans alınarak belirli çıkarımlar yapılabilir. Gaziantep'te yakalanan ve hakkında işlem yapılan 140 örgüt üyesinin sınırlı bilgileri bu aşamada kullanılmıştır. İlgili veri seti 14'ü kadın 126'sı erkek örgüt üyesinden oluşmaktadır. Örgüt elemanlarının 21'i 18-25 yaş aralığında iken, 99'u 26-40 yaş grubunda ve geriye kalan 20'si ise 40 yaşın üstündedir. 23'ü bekar 117'si ise evlidir. DEAŞ Terör Örgütü'ne evlilerin daha çok katıldığı görülmektedir. 140 kişinin beyanatlarına göre analiz edilen örgüt elemanlarının 50'si 1000 TL'den daha az kazanırken 78'i 1001-2500 TL arasında aylık gelire sahiptir. Bu veriler dikkate alındığında yaklaşık %93'ü Türkiye'de 2019 yılı asgari ücretinden daha az kazanan yoksul ve işsiz kişilerden oluşmaktadır. Eğitim düzeyleri dikkate alındığında 1 kişi okuma-yazma bilmezken, 6'sı herhangi bir diplomaya sahip olmadan sadece okur-yazardır. İlkokul mezunu olanlar ise ilk sırada olup 74 kişidir. Ortaokul mezunları ise 13 kişidir. Lise mezunu olanlar 33 kişi, lisans mezunları ise sadece 13 kişidir (Grafik 1).

Grafik 1: DEAŞ Terör örgütü'ne mensup kişilerin eğitim düzeyleri.

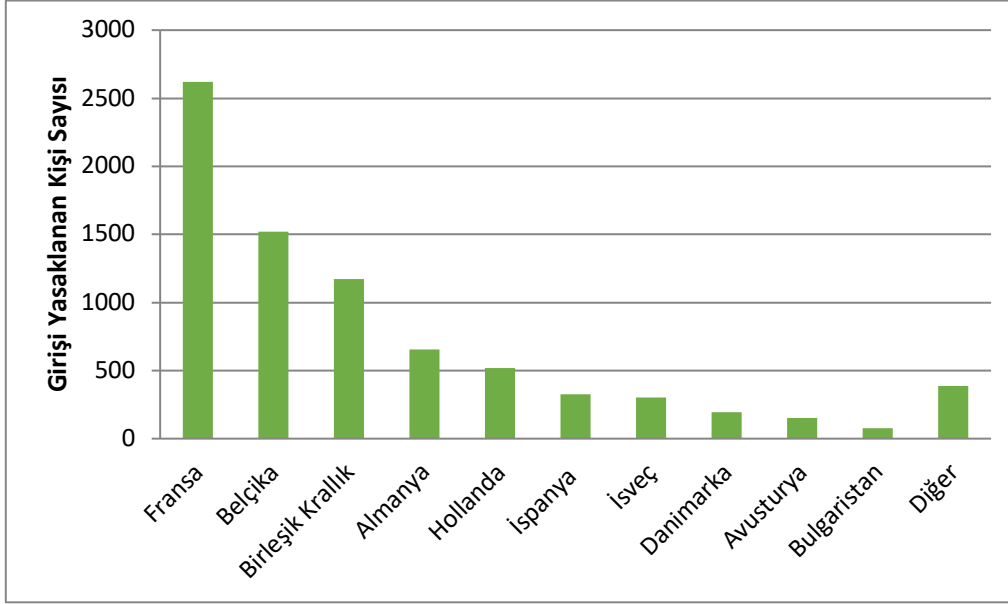
140 kişinin beyanatları dikkate alınarak meslek grupları da belirlenmiştir. Buna göre bunların yaklaşık % 36'sı uzmanlık istemeyen ve büyük ölçüde geçici olan serbest meslek grubuna dahildir. Bu grubu yaklaşık % 23 ile işçiler ve % 21 ile esnaf olanlar takip etmektedir. 140 kişinin yaklaşık % 8'i ev hanımı iken, işsiz, memur ve öğrencilerin oranı ise birbirine çok yakın olup toplamda % 12 civarındadır (Grafik 2). İki kişi ise emekli olduğunu beyan etmiştir. Bu kısıtlı veriler dikkate alındığında DEAŞ Terör Örgütü'ne katılanların büyük ölçüde işçi ve belli bir uzmanlık istemeyen meslek gruplarından olduklarını ileri sürülebilir.

Grafik 2: DEAŞ Terör örgütü'ne mensup kişilerin meslek grupları.

Çalışmada yurtdışından DEAŞ'a katılanların sayılarına da ulaşılmıştır. 2011-2017 yılları arasında 5510 Türk vatandaşı, 3840 kişi de yabancı uyruklu olmak üzere toplamda 9.350 kişi DEAŞ üyesi ya da irtibatlı olduğu gerekçesiyle gözaltına alınmıştır. Bunlardan 1.732'si Türk vatandaşı ve 1337'si yabancı uyruklu olmak üzere toplamda 3.069 kişi tutuklanarak cezaevine gönderilmiştir (İçişleri Bakanlığı, 2017). Türkiye'ye giriş yasağı getirilen ya da tutuklanarak sınır dışı edilenlerin sayısı da fazladır. Örgütle bağlantılı oldukları gerekçesiyle sadece Avrupa Birliği ülkelerinden Türkiye'ye girişi yasak olanların sayısı 10 bin kişi civarındadır. Avrupa Birliği ülkeleri arasında Türkiye'ye girişi yasak olanlar arasında 2.622 kişiyle Fransız vatandaşı olanlar ilk sırayı almaktadır. Bu ülkeyi 1.519 kişiyle Belçika, 1.172 kişiyle Birleşik Krallık takip etmektedir (Grafik 3). Avrupa Birliği ülkelerinden bu kadar

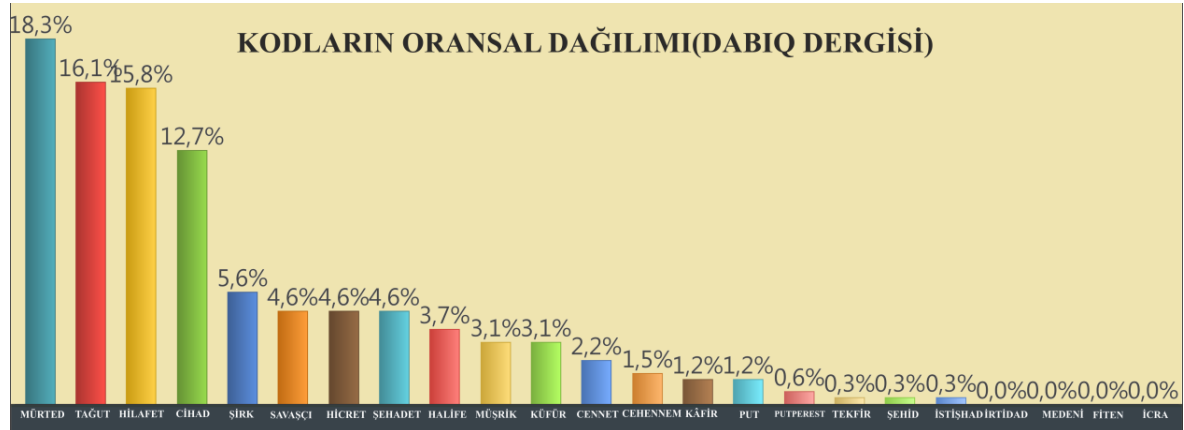
katılımın yüksek olması da dikkat çekicidir. Aynı zamanda yapılan bazı çalışmalarda bu kişilerin önceden Müslüman olmayıp daha sonra Müslüman oldukları da belirtilmiştir (YILDIRIM, 2018, s. 170-182).

Grafik 3: DEAŞ 'la irtibatlı olduğu gerekçesiyle AB ülkelerinden Türkiye'ye girişi yasaklanan kişi sayısı

DEAŞ Terör Örgütü'nün propaganda araçlarının içeriklerine dair analizler nitel araştırma programı olan MAXQDA 2012'den faydalanılarak analiz edilmiştir. Dabiq, Rumiya ve Konstantiniye dergilerinin analizi yapılmıştır. Kodlanan 23 anahtar kelime, dergilerin genelinde taratılmış ve kelime frekanslarının dağılımı analiz edilmiştir. Kodların aynı cümle içerisinde diğer bir kodla kaç defa çakıştığını Kod İlişkileri Tarayıcısıyla analiz edilmiştir. Ayrıca Dabiq ve Konstantiniye dergilerinin kelime bulutu vasıtasıyla yorumlanması gerçekleştirilmiştir.

Dabiq Dergisi, propaganda araçlarından biri olan 9. sayısına ulaşılmış ve analizler gerçekleştirilmiştir. Dabiq Dergisi'nin bu sayısında seçilen kelimeler arasında en fazla kullanılanı %18,3 ile Mürted iken, %16,1 ile Tağut ve %15,8 ile Hilafet, %12,7 Cihad, %5,6 Şirk kelimesi takip etmektedir (Şekil 1). Dinden çıkmış anlamında kullanılan "Mürted" kelimesi ile haddi aşan ve şirk koşulan anlamında kullanılan "Tağut" ile ortak koşan "Şirk" kelimeleri dinen öldürülebilir kişiler olarak yorumlanabildiğinden tamamen ötekileştirici olup, DEAŞ için düşman belirlemede önemli bir motivasyon aracı olmuştur.

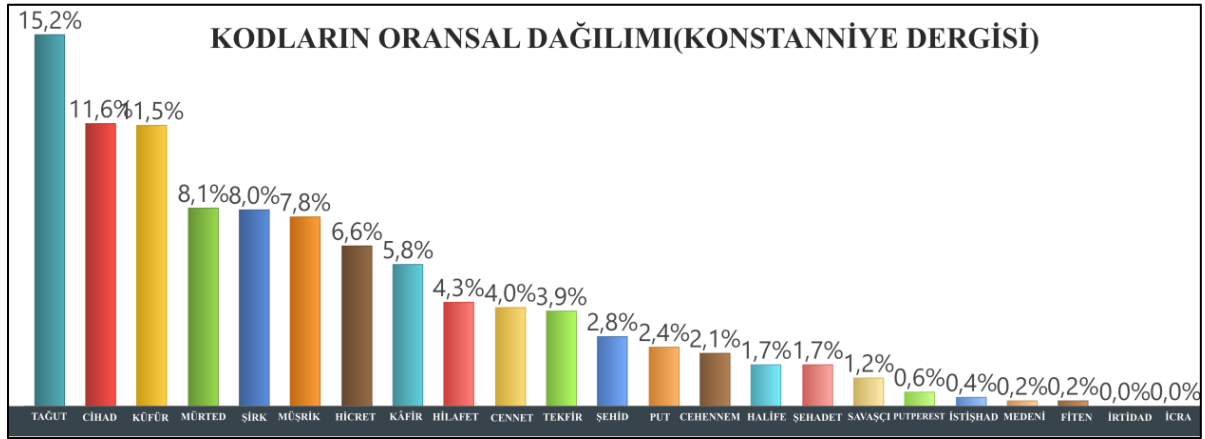
Şekil 1: Dabiq dergisinin 9. sayısında kodlanan kelimelerin kendi içindeki oransal dağılışı.

Dabiq Dergisi'nin 9. Sayısındaki Kelime Bulut'una bakıldığında en fazla "Allah" kelimesinin vurgulandığı görülmektedir. "Allah" kelimesinden sonra "Onlar" kelimesi olduğu görülmektedir (Şekil 2). "Allah" kelimesi ile dini propaganda yaparken "Onlar" kelimesi ile de ötekileştirme yapılmıştır. DEAŞ'ın dergide yaptığı propaganda da düşmanı belirleyerek kimlere karşı savaş açtıklarını açıkça göstermektedir

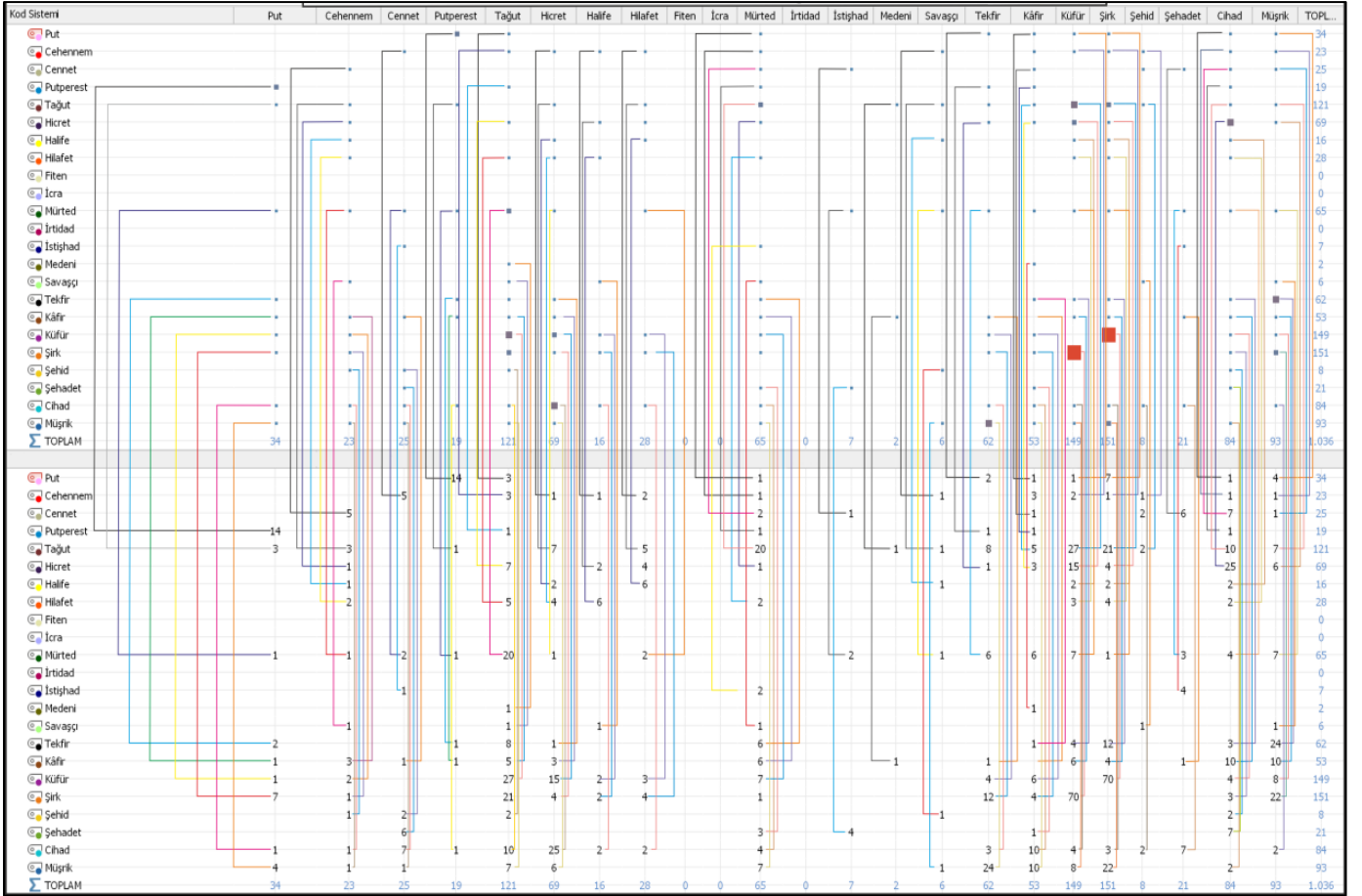
Şekil 2: Dabiq dergisinin kelime bulutu analizi

Konstantiniye Dergisi, kodlanan kelimeler arasında %15,2 ile Tağut ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırayı %11,6 ile "Cihad", %11,5 ile "Küfür", %8,1 "Mürted" takip etmektedir (Şekil 3). Konstantiniye dergisinde daha çok "Cihad" ilanı yapılmaktadır. Konstantiniye Dergisi büyük ölçüde Cihad yapılmanın gerekliliğinden dolayı Terör Örgütü savaşçılarında daha fazla hitap etmek için kullanmışlardır.

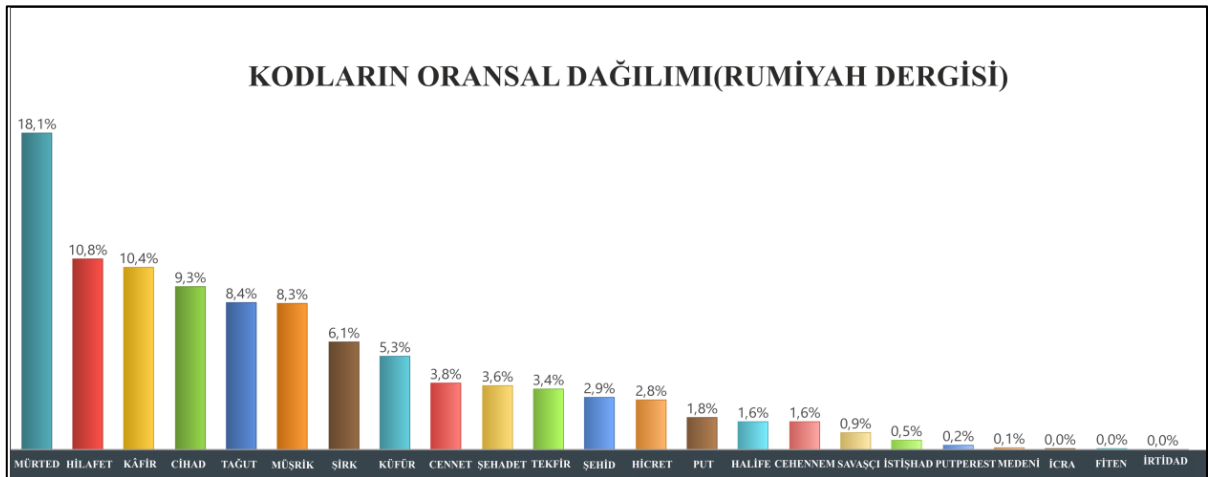
Şekil 3: Konstantiniye dergisinde kodlanan kelimelerin kendi içindeki oransal dağılışı

Konstantiniye Dergisi'nde Kod İlişkinine baktığımızda "Şirk ve Küfür" kelimelerinin çok defa çakıştığı görülmektedir. Benzer şekilde "Tağut ve Küfür", "Cihad ve Hicret" ile "Müşrik ve Tekfir" kelimelerin de yüksek oranla çakıştığı görülmektedir (Şekil 4). Bu kelimelerin anlamlarına baktığımızda Müslüman olan toplumlarda ötekileştirmeyi için kullanıldığını söylenebilir. Müslüman ülkelerin İslamiyet'i yaşamak için uygun olmadıkları, Müslüman ülkelerde yaşayan Müslümanların da küfre bulaştığı ve mürted konumuna düştüklerini kabul ettirmekte kullanılmaktadır.

Şekil 4: Konstantinye dergisinde kod ilişkileri.

Rumiyah Dergisi, 13 sayısının geneline bakıldığında kodlanan kelimelerde ilk sırayı %18,1 ile “Mürted” almakta. %10,8 ile “Hilafet”, %10,4 ile “Kâfir”, %9,3 ile “Cihad”, %8,4 ile “Tağut”, %8,3 Müşrik takip etmektedir (Şekil 5).

Şekil 5: Rumiyah dergisi'nde en fazla tekrarlanan kodlar.

Rumiyah Dergisi'nin 13 sayısının genelinde kod ilişkilerine bakıldığında birbirlerine zıt olan “Mürted” ve “Hilafet” kelimelerinin birbirleriyle bir arada kullanıldıkları ve birbirleriyle ilişkilendirildikleri görülmektedir. Bu kelimeler dışında “Şirk ve Küfür” birbiriyle ilişkili ve bir arada kullanılan diğer kelimelerdir. “Kafir ve Putperest”, “Cennet ve Cehennem”, “Kafir ve Mürted”, “Kafir ve Tağut”, “Mürted ve Tağut” ile “Küfür ve Tağut” gibi kelimelerin birbirleriyle ilişkisi görülmektedir.

Dergilerin üçü de DEAŞ açısından önemli yazılı propaganda araçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dergilerin içerikleri büyük ölçüde benzer olmakla beraber ufak kısımların birbirinden ayrılmaktadır. Özellikle Müslüman toplumların gerçekte Müslüman olmayıp dinden çıkmış birer Mürted oldukları, yöneticilerin Tağut veya kabaca birer Firavun oldukları algısı, yani düşman yaratma çabası içinde oldukları görülmektedir.

Sonuç

DEAŞ Terör Örgütü'nün ideolojik yönelimleri incelenerek tarihi gelişimi, propaganda ve eylem yöntemleri detaylıca ele alınmış ve belli çözümlenelerde bulunulmuştur. DEAŞ Terör Örgütü'nün örgütün eylemci profilini ortaya çıkarılmış ve buna bağlı olarak makro ölçekte örgütü temsil ettiği bilinen Rumiya, Konstantiniyye ve Dabiq dergileri üzerinden propaganda faaliyetlerini açığa çıkarılmıştır. Gelecekte bazı devletlerin Terörist Unsurlara-Terör Örgütleri'ne destek olma çabalarını güçleştirmesi yahut olanaksız kılması açısından terörizmi kesin çizgilerle ve net bir şekilde tanımlamak faydalı olacaktır. Türkiye'nin jeopolitik konumu düşünüldüğünde her türlü terör faaliyetine karşı hazırlıklı olması gerekmektedir. DEAŞ'ın eleman teminine yönelik yöntem ve faaliyetleri değerlendirildiğinde hedef aldığı kesimi analiz ederek stratejilerini bu doğrultuda belirlediği bilinmektedir. Ağırlıklı olarak eğitim seviyesi düşük, yoksul ve muhafazakar kişilerden daha çok eleman temin ettikleri görülmektedir. Bu profil özelliklerine sahip elemanları terör eylemlerinde kullanmaları daha kolaydır. Türkiye'de özellikle dezavantajlı mahalle ve alanlarda sosyal, kültürel çalışmaların artırılması gerekmektedir. DEAŞ'ın dünya genelinde körüklediği bir diğer konu ise İslam karşıtlığı veya düşmanlığıdır. Dolayısıyla tüm dünyada İslamofobi de artmasında etkili olmaktadır. İlginç bir yönü de özellikle Avrupa Birliği üyesi ülkelerden Terör Örgütü'ne katılım oldukça yüksektir. Bu ülkelerden Terör Örgütü'ne katılanların bir kısmının aileden Müslüman olmadıkları ve daha sonra Müslüman oldukları görülmektedir. Bu durumda DEAŞ'a katılan elemanların uluslar, ırklar ve dinler arası boyutta olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla DEAŞ Terör Örgütü'ne eleman profili ile ilgili gerçek bir özetleme yapmak oldukça zordur bir konudur. DEAŞ Terör Örgütü tüm dünya ve özellikle Türkiye açısından önemli bir tehdittir. Türkiye dünyadaki tüm Müslüman ülkeler arasında demokrasinin kök saldı, Cumhuriyet ile yönetilen ve en modern olanıdır. Bu özellikleri ile Türkiye, DEAŞ Terör Örgütü gibi dini referans gösteren radikal Terör Örgütleri tarafından büyük bir tehdit olarak algılanarak, düşman ilan edilmektedir.

Kaynakça

- Ayhan, B., & Çiftçi, M. E., (2018). IŞİD, propaganda ve islamofobi, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 1, 17-32.
- Cinoğlu, H. ve Özeren, S., (2009). Uluslararası literatürde din ve terörizm *Polis Dergisi*, 15 (59-60): 21.
- Çakır, F.M., Aslan, Ö., Kırıyıcı, H., Söylemez, H. İ., Öztürk, M., Şahin, Y., Demirbaş, M., (2017). *Radikalleşme, şiddet içeren aşırılık ve terörizm*, Polis Akademisi Yayınları: 26 (8), Ankara, ss.5-42.
- Din İşleri Yüksek Kurulu. (2016). Dini istismar ve tedhiş hareketi Deaş, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu. Ankara, ss.2-43.
- Diyanet İşleri. (2021, 11 18). *Diyanet İşleri Başkanlığı*. 11 18, 2021 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı Kuran-ı Kerim: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/A'r%C3%A2f-suresi/961/7-ayet-tefsiri> adresinden alındı
- <https://dosya.diyaret.gov.tr/DIYKDosya/YayinDosya/78e45efd-bf5d-4933-9fed-f76da0bc5832.pdf> Erişim Tarihi: 14.11.2018.
- Ekşi, M., (2017). Dönüşerek varlığını sürdüren NATO'nun 2000'lerdeki yeni rolü: DEAŞ/terörizmle mücadele ve Türkiye, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 43-72.
- Erdoğan, Ş., & Deligöz, E., (2015). Irak Şam İslam Devleti (IŞİD): Gücü ve geleceği. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14(1), 5-37.

- Eroğlu, D., (2018). *IŞİD ağları*. İletişim Yayınları, İstanbul, ss.9-478.
- Geyik Yıldırım, S., (2018). Işid'in toplumsal ve küresel dinamikleri, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(6): 170-182. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/521794> Erişim Tarihi:18.10.2018.
- Helvacıköylü, G., (2007). "Terör nedir?". *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/515/teror_nedir Erişim Tarihi:17.02.2019.
- <http://www.aljazeera.com.tr/haber/isid-hilafet-ilan-etti> Erişim Tarihi: 25.04.2019.
- Huntington, S. (2018). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- İçişleri Bakanlığı. (2017). *Türkiye'nin Deaş ile mücadelesi*. 11 16, 2018 tarihinde icisleri.gov.tr: <https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/mia.gov.tr/Genel/deas%CC%A7%207%20temmuz.pdf> adresinden alındı.
- Konstantiniyye, (1436). 1: 3-45. https://archive.org/details/Konstantiniyye1_201605 Erişim Tarihi: 13.03.2019.
- Manaz, A., (2020). Daesh terrorist organization, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 7(16), 58-79.
- Okur, K. H., (2017). DEAŞ terör örgütü'nün ideolojisi ve dini söylemi, *TDV Kagem Bülten*, 5 (1): 1-68.
- Öztop, F., (2021). Yabancı terörist savaşçıların motivasyon faktörleri: DEAŞ ve YPG çerçevesinde bir değerlendirme, *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 9(1), 97-131.
- Sandıklı, A., (2015). *Terörün geldiği yeni boyut: IŞİD örneği*, Bilge Adamlar Kurulu Raporu, Bilgesam Yayınları, 67: 7-46.
- Smith, A., (2018). *Seçilmiş halklar*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Şen, Y. F., (2015). Terörün toplumlar üzerindeki sosyo-ekonomik etkilerine bakış: Pkk terörü ve Ağrı gerçeği, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2): 17-70.
- Şenol, D., Erdem, S., & Erdem, E., (2016). IŞİD: Küresel bir terör örgütü, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 277-292.
- Teltik, M., (2019). Irak-Şam İslam Devleti IŞİD/DEAŞ: İdeolojisi, yapısı, propaganda araçları ve eylemleri, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Gaziantep.
- Yaş, A., & Yılmaz, M., (2020). Terör örgütleriyle mücadele sürecinde ekonomik istihbaratın rolü: DEAŞ örneği, *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, 3(1), 107-130.
- Yeşiltaş, M., & Duran, B., (2018). *Ortadoğu'da devlet dışı silahlı aktörler*. İstanbul: Seta.
- Yıldırım, S. G., (2018). IŞİD'in toplumsal ve küresel dinamikleri, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 170-182.

**İKTİSAT
&
ECONOMY**

Devletin Ekonomideki Rolünün İslam İktisatçıları ile Klasik İktisatçıların Bakış Açıklarına Göre Değerlendirilmesi

The Evaluation of the Role of the State in the Economy According to the Perspectives of Islamic and Classical Economists

Murat FİDAN*

Serkan DİLEK**

Öz

Devletin ekonomideki rolü, iktisatçıların üzerinde uzlaşmadığı temel sorulardan biridir. Adam Smith ve klasik iktisatçılar, devletin ekonomiye mümkün olduğunca az müdahale etmesi gerektiğini savunmuşlardır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan İslam ekonomisi çalışmalarında da devletin ekonomideki rolü Kuran-ı Kerim ve Hz. Muhammed (sav) sünneti çerçevesinde ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı; devletin ekonomideki rolü hakkında İslam ekonomisi ve klasik ekonomi yaklaşımları arasındaki fark ve benzerlikleri incelemektir. Çalışmanın sonucunda piyasa fiyatlarına mümkün olduğunca müdahale etmeme konusunda her iki yaklaşımın benzer savları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla beraber İslam ekonomisi, kamu malları arzının önemli bir kısmını vakıflar aracılığıyla gönüllü kesimin üzerine yüklemektedir. Klasik ekonomi yaklaşımı ise kamu girişimciliğine sıcak bakmamaktadır ve bu yönden de iki görüş arasında benzerlikler bulunmaktadır. Servet birikimine klasik iktisat anlayışı herhangi bir engel koymamakta hatta desteklemekte iken İslam ekonomisinde servetin tek elde toplanmasını engellenmeye çalışılmaktadır. Kısaca İslam ekonomisi ile klasik ekonomi anlayışı arasında benzerlik ve farklılıklar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Ekonomisi, Kamu Kesimi, Klasik İktisat Yaklaşımı, Devletin Ekonomideki Rolü, Piyasalara Devlet Müdahalesi.

Abstract

The role of the state in the economy is one of the fundamental questions on which economists cannot have consensus. Adam Smith and classical economists argued that the state should intervene in the economy as little as possible. The role of the state in the economy in the studies of Islamic economy, which has increased since the second half of the 20 th century, has also been revealed in the Qur'an and the Sunnah. The aim of the study is to examine the differences and similarities between Islamic economics and classical economics approaches about the role of the state in the economy. As a result of the study, it was concluded that both approaches have similar arguments about not interfering with market prices as much as possible. However, the Islamic economy transfers a significant portion of the supply of public goods to the voluntary sector through foundations. The classical economics approach, on the other hand, does not take kindly to public entrepreneurship, and in this respect, there are similarities between the two views. While classical economics does not prevent or even supports the accumulation of wealth, it is tried to prevent the accumulation of wealth in one hand in the Islamic economy. In short, similarities and differences between Islamic economics and classical economics have been determined.

Keywords: Islamic Economics, Public Sector, Classical Economics Approach, Role of State in Economy, State Intervention in Markets.

Giriş

Devletin ekonomiye müdahalesi, Adam Smith'ten beri iktisatçılar arasında önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalara 1976 yılında düzenlenen Birinci Uluslararası İslam İktisatı Kongresi sonrasında bir bilim dalı olarak gelişimi başlayan (Orhan, 2021, s. 31) İslam ekonomisi de dahil olmuştur. İslam ekonomisi ile klasik iktisat yaklaşımının devletin ekonomideki rolü, devletin ekonomiye müdahalesi arasındaki benzerlikler ve farklar inceleme konuları olarak ortaya çıkmaktadır (Kazancı, 2016, Naseer, 2016, Çelik, 2019).

İslam ekonomisi genel itibari ile serbest piyasa yanlılarına yakınlaşan bir yapıya sahip olduğu ifade edilirken (Orhan, 2021, s. 125), sosyal piyasa ekonomisi kavramı ile de tanımlanabilmektedir (Kazancı, 2016, s. 176). Ortaçağda İslam medeniyetinin Avrupa'ya

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Tarihi ABD, fidanm51@yandex.com

** Prof. Dr. Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat bölümü, sdilek@kastamonu.edu.tr

kıyasla piyasa iktisadı lehine bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir (Tag el-Din, 2020, s. 143). Askari ve arkadaşları (2013, s. 24), İslami ekonomik sistemin belirli kurallara sahip piyasaya dayalı bir sistem olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Ortaçağ'daki Müslüman Arap araştırmacıların Batı dünyasındaki (klasik iktisatçılar dahil) düşünürlerin fikirlerine önemli katkılarda bulunduğu dikkate alınmalıdır (Hoseini, 1995).

Bu çalışmada piyasalardaki fiyatlara müdahale, regülasyonlar, özel mülkiyet, kamu malları ve vakıflar konusunda İslam iktisatçıları ve klasik iktisatçıların görüşleri incelenecek, aradaki farklılıklar ve benzerlikler ele alınacaktır.

Piyasa Fiyatlarına Müdahale Etme Yönündeki Görüşler

Piyasalarda fiyatlar; arz ve talep ilişkilerinin karşılıklı anlaşması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Alfred Marshall, kısmi denge analizini iktisat teorisine kazandırmıştır ancak benzer görüşlere çok daha önceleri İbn Teymiyye'nin (Tag el-Din, 2020, s. 23-24; Erdem, 2015, s. 37-38) ve Gazali'nin sahip olduğu bilinmektedir (Hosseini, 1995, s. 550). Ebu Yusuf da fiyatları üretimin yanında talebin de etkilediğinin farkındadır (Gül, 2011:36; Kallek, 2015, s. 92). Kısaca İslam toplumlarında arz ve talep güçleri bilinmektedir ve kabul edilmektedir. Peygamberimiz serbest piyasa koşulları oluştuğunda bundan hem alıcı hem de satıcıların karlı çıkacağını ifade etmiş ve serbest rekabet koşullarında herkesin kendi yetenekleri doğrultusunda uygun bir yer edineceklerini belirtmiştir (Habergetiren, 2015, s. 137-138). Ayrıca arz ve talebin esnekliğinin artması ve fiyat istikrarının sağlanması da İslam ekonomisi açısından önemli unsurlardır (Kazancı, 2016, s. 169). Bu yönüyle bakıldığında İslam ekonomisinde diğer şartlar sabitken piyasa fiyatlarının adil fiyat olduğu ifade edilebilir (Kallek, 1997, s. 163). Bir başka ifadeyle fiyatlanma, piyasada ticaret hacmini daraltacak ve karaborsaya yol açacak tekeli (devlet veya diğer güçler) müdahalelerden uzak ve arz-talep dengesine göre serbestçe oluşması yönündedir. Ancak rekabet şartlarındaki eksiklikler ve özellikle ihtikar (vurgunculuk, karaborsa) ortamlarında fiyatlar, devlet denetimine geçmektedir (Tabakoğlu, 2011, s. 124).

Piyasalarda fiyatlara müdahale tavan veya taban fiyat uygulamalarıyla gerçekleşmektedir. Enflasyonist baskıların artması durumunda fiyatlara narh konması isteklerinde artış görülmektedir (Fidan, 2020a, s. 79). Narh konması aslında tavan fiyat uygulamasının bir türüdür. Narh, genel olarak mallardaki fiyatlamaların devlet tarafından belirlenmesi ve bu fiyatlamaya izin verilmemesi olarak açıklanabilir. Narh aynı zamanda bilinmezlik ve belirsizliklerin giderildiği ve reel ekonominin bir gereği olarak kalite denetimi ve standardizasyon sistemi şeklinde de uygulanmıştır (Pamuk, 1990, s. 62; Kütükoğlu, 1983, s. 3; Barkan, 1942, s. 326). Tavan fiyat konması durumunda karaborsa oluşması, arz kıtlığı nedeniyle tayinleme ve kuyrukların ortaya çıkması; mal kalitesinin düşmesi gibi sakıncalar söz konusudur (Dilek, 2017, s. 357-361).

Piyasada arz ve talebin Yüce Yaratıcı tarafından doğal bir araç olarak tanzim edildiği anlayışı İslami inancı ifade etmektedir. Piyasada malların fiyatları konjonktürel olarak bazen düşer bazen de artar. Bu Yüce Yaratıcının takdiridir. İslamiyet'in ilk zamanlarında fiyatlar aniden yükseldiğinde fiyatların sabitlenmesi talepleri karşısında Peygamberimiz, *"Belki bu konuda Allah'a dua ederim, fiyatları yükselten ve düşüren Allah'tır"* diyerek fiyatlara müdahale edilmesini engellemiştir. Fiyatların bir kez daha yükselmesi ve tekrar fiyatların sabitlenmesi isteklerinin artması karşısında ise *"Şüphesiz fiyat tayin eden, darlık ve bolluk veren, rızıklandırılan ancak Allah'tır."* demiştir. Ömer bin Abdulaziz devrinde de aynen Peygamberimiz zamanında olduğu gibi fiyatlar aniden yükselmiştir. Halkın şikayetleri karşısında o, *"Bu konuda bize ait bir şey yoktur; fiyat işi Allah'a aittir"* diye cevap vermiştir. Tabakoğlu (2005, s. 127), Peygamberimizin fiyatların sabitlenmesine veya narh konulmasına karşı çıkışının ithal edilen mallarda kıtlığa ve karaborsaya neden olabileceği gerekçesine dayandığını ifade etmektedir. Bu da talep ve arzın Yüce Yaratıcının kontrolünde olduğu

biçiminde yorumlanmasına neden olmuştur. “İnsanların mallarının değerini düşürmeyin” (Kuran-ı Kerim, Araf, 85) ayeti de devletin fiyatlara müdahale etmemesi yönünde değerlendirilmektedir (Eskicioğlu, 1979, s. 78). Ancak söz konusu durumda tekel nedeniyle değil konjonktürel enflasyonun ortaya çıkışındandır ki bu piyasalara hiçbir zaman müdahale edilmemeli biçiminde yorumlanmamalıdır (Orhan, 2021, s. 124-125; Tag el-Din, 2020, s. 142-143; Habergetiren, 2015, s. 129-130).

Adam Smith ve klasik iktisatçıların benimsediği görünmez el mekanizması da şu biçimde çalışmaktadır. Piyasada her birey kendi çıkarını düşünerek hareket eder. Bu da adeta görünmez bir elin vasıtasıyla toplumun çıkarını maksimize eder. Smith’in deyişiyle insanlar her sabah kahvaltısını fırıncı hayırsever olduğu için değil kendi çıkarını düşündüğü için yemektedir (Smith, 2006). Görünmez elin ilahi bir güç olup olmadığı da iktisatçıların arasında tartışma konusudur ve Hıristiyanlıkta geçen “Tanrının eli” kavramı ile yakınlık içerdiğini savunan literatür mevcuttur (Denis, 2005). Ayrıca klasiklerin savunduğu “doğal düzen” kavramı ile İslamiyet’te geçen adalet kavramı arasında benzerlikler olduğunu Naseer (2016, s. 12) savunmuştur.

Adam Smith’in “*The Theory of Moral Sentiment*” isimli kitabı iktisatçıların tarafından gerekli ilgiyi görmemiştir. Tek yaratıcıya iman; Kıyamet gününe iman ve Yaradan’ın belirlediği kurallara uymanın gerekliliğine olan iman gibi İslam’ın bazı temel yapıları A. Smith tarafından kabullenilmektedir. (Askari et.al. 2013, s. 6). Bu kitapta geçen “Tanrı’nın eli” kavramının “*Ulusların Zenginliği*” kitabında “*Görünmeyen el*” kavramına dönüştüğü iddia edilmektedir. Bu dönüşümün nedeni olarak da Adam Smith’in seküler David Hume’dan etkilendiği düşünülmektedir (Kaymakçı, 2015, s. 22; Onur, 2021, s. 203). Görünmez el’e olan aşırı güven de İslami bir bakış açısı değildir (Naqvi, 2018, s. 104). Görünmez el kavramının gizli ilahi güçlere ait olmadığını ifade eden çalışmalar da mevcuttur (Genç ve Bayraktar, 2018, s. 182).

İslamiyet’teki “fiyatları sabitleyen, düşüren ve artıran Yüce Yaratıcıdır” anlayışı ile “*Görünmez el (Tanrı’nın eli)*” kavramı arasında benzerlik kurmak mümkündür. Her ikisinde de arz ve talepte meydana gelen değişimlerin nedeni ilahi kaynaklıdır. Elbette ikisi arasında farklar da bulunmaktadır. Örneğin; “*Görünmez el*” kavramının Homo economicus bireyi temel alırken İslam ekonomisinin Diğergam Homo islamicus bireyi temel almasıdır (Dilek et.al. 2017). Buna karşın hem İslam ekonomisinde hem klasik iktisat yaklaşımında devletin fiyatlara müdahalesine sıcak bakılmamıştır. Kallek (2015, s. 88) de Adam Smith’in ilkeleri ile Ebu Yusuf’un görüşleri arasındaki benzerliklere dikkat çekmektedir.

“*Ey İman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka*” (Kuran-ı Kerim Nisa süresi, 29) ayeti ile ticaret yapmak ve alıcı ile satıcı arasında sözleşme yapma özgürlüğü belirtilmektedir. Alıcı ve satıcı arasındaki sözleşme yapma özgürlüğü de piyasada arz ve talep güçlerinin anlaşarak piyasa fiyatının oluşumunu sağlamaktadır. İslam ekonomik modelinde ne tüketici egemenliği ne de üretici egemenliği esastır. İki taraf arasındaki anlaşmanın karşılıklı rıza ile olması esastır. İslam ekonomisinde alıcı ve satıcı arasında sözleşme yapma özgürlüğü bulunmakla beraber beş şartın sağlanmasına dikkat edilmiştir. Bunlar; malın satıcının mülkiyetinde bulunması; satıcının malı teslim edebilmesi, alıcının mala ait niteliksel ve niceliksel bilgisi, malın meşru olması ve kesin fiyat bilgisidir. Birincisi; alınıp satılacak malın satıcının mülkiyetinde bulunmasıdır. Selem satışıyla henüz hazırlanmamış mallar bu şartın dışında tutulmuştur. İkincisi; malın alıcıya teslim edilebilecek koşullarda olmasıdır. Örneğin; satıcının mülkiyetinde olan ama sahibinden kaçmış olan bir deve alış-satış sözleşmesine dahil olamaz. Üçüncüsü; alıcının mal hakkında yeterli bilgiye sahip olması, garar ve cehaletin söz konusu olmamasıdır. Gebe olan koyunun doğmamış kuzusunun satışı buna örnek olarak verilebilir. Dördüncüsü; malın İslami açıdan meşru olmasıdır ki domuz eti, alkollü içki gibi gayrimeşru mallar buna örnektir. Son olarak

fiyatın belli olması gereklidir (Tag el-Din, 2020, s. 263-270). İmam Gazali, fiyat belirlenirken satıcıların malı değerinin ötesinde övmemesini, malın kusurlarını gizlememesini, hileli ölçüm yapılmamasını ve hakkının üzerinde fiyat belirlememesi gerektiğini belirtmektedir (Humaidi & Zain, 2020, s. 174-175).

Narh koyma konusunda farklı düşüncelere sahip İslam alimleri de mevcuttur. Narh koymak kamu yararındadır ve üstelik harama ve zararlara giden yolları kapatmak (Sedd-i Zera) vaciptir. Bu görüşün en önemli savunucularından olan İbn Teymiyye'ye göre Hz. Muhammed'in (sav) narh koymayı reddetmesinin nedeni dönemin şartlarından, arzın hakikaten az olmasından kaynaklıdır. İbn Teymiyye; ekonomik kriz, tekel, ihtikar ve satıcıların aralarında anlaşmaları durumunda narhın gerekliliğinden bahsetmektedir. Ancak İbn Teymiyye bile insanların ihtiyaç duydukları malı alabildikleri durumda (krizin olmadığı durum) narh koymanın gereksizliğini kabullenmektedir (Tabakoğlu, 1987; Akyüz, 1994). İbni Şafi, Ebu Hanife, Maverdi gibi İslam alimleri de ekonomik krizlerin olmadığı normal zamanlarda narh konmasına karşı çıkmışlar, ancak kriz zamanlarında ise narhı caiz bulmuşlardır (Armağan, 2005, s. 300). İslam devletlerinde kriz dönemleri haricinde devletin ekonomiye müdahalesi konusunda İslam hukukçuları fazla ilgilenmemişlerdir. İslam devletinin iktisadi hayata müdahalesi de krizli zamanlarda uygulanmıştır (Debbağoğlu, 1979; Öztürk 2002; Eskicioğlu, 1999 A).

Osmanlı Devletinde ise devletin fiyatlara müdahale etmeme ilkesi yerine narh uygulamalarının arttığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak İslam ekonomisinin eksik rekabet koşullarında fiyatlara müdahale edilebileceği ilkesi gösterilmektedir. Osmanlı siyasetçileri de narhın toplum refahı açısından gerekli olduğuna inanmışlardır. Narhların tespiti kadıların başkanlığında bir komite tarafından belirlenmektedir. Zaman zaman esnaftan fiyatların yükseltilmesi talepleri gelmiş, bu durumda da komite üretim safhalarını tek tek inceleyip gerekli hesaplar yaptıktan sonra yeterli kar bırakıyorsa narh fiyatını değiştirmemiş, ama yeterli kar bırakmıyorsa narh fiyatını artırmışlardır. Yeterli kar için özelliğine göre %10 ile %20 arasında bir orandır. Narh tespit edildikten sonra kadı sicillerine geçirilir; esnaf ile halka ilan edilirdi (Tabakoğlu, 2005, s. 135-136). Narh uygulamaları, Osmanlı İmparatorluğu'nda bildiğimiz anlamda serbest piyasanın var olmadığını göstermektedir (Orhan, 2021, s. 121). Narh belirlenirken satıcıya normal bir kar bırakmasına dikkat edilmelidir zira aksi takdirde karaborsa oluşabilirdi. Narh tespitinde kalite farkının da dikkate alınması gereklidir. Fiyatlara müdahalenin söz konusu olduğu mallar zorunlu ihtiyaçları gideren mallardı. Fiyatlara müdahale gerekçesi de çoğunlukla muhtekirlerin (malları piyasaya arz etmeyip fiyatları yükseltenlerin) topluma zarar vermelerini önlemektir. Bu amaçla muhtekirler suçlarının boyutlarına göre değişen cezalara çarptırılmışlardır (Tabakoğlu, 2005, s. 127-129).

Piyasa Regülasyonları Yönündeki Görüşler

Piyasa regülasyonu konusunda iki önemli ekol (Harvard ve Chicago) arasında rekabet mevcuttur. Harvard ekolü, "*Yapı-Davranış-Performans*" paradigmasını savunarak gerektiğinde devletin tekeli piyasayı değiştirmek amacıyla regülasyon yapması gerektiğini bildirmektedir. Chicago ekolü ise devletin düzenleyici olarak piyasaya müdahalesine karşı çıkmakta; tekel piyasalarının firmaların etkin üretim teknikleri kullanması nedeniyle ortaya çıktığını savunmaktadır (Dilek, 2017, s. 30-32). Adam Smith ve klasiklerin görüşünün Chicago ekolü ile benzeştiği görülmektedir.

Haksız rekabet ve rekabetin rekabeti öldürmesi konusuna İslam ekonomisinde dikkat edilmekte ve izin verilmemektedir, zira uzun dönemde tekellerin oluşması hoş karşılanmamaktadır (Tabakoğlu, 2005, s. 128). Bu nedenle de devlet kimi zaman piyasalarda regülasyona gitmiştir (Liv, 2019). İslam hukukunda akit yapma özgürlüğü olmakla beraber

zorunlu malları piyasaya arz etmeye taahhüt ettiği halde arz etmeyen tekellere devletin izin vermemesi, önlem alıp müdahale etmesi esastır (Özdirek, 2010, s. 61).

Hiz. Muhammed (sav)'in kurduğu Medine pazarında gerçekleştirilen düzenlemeler ve denetimler, İslam ekonomisi açısından önem arz etmektedir. Hiz. Muhammed (sav), Medine'ye hicret sonrasında bir Pazar kurulmasını istemiştir. Baki'uz-Zubeyr beldesinde kurulan ilk pazardaki çadırın iplerini Ka'bin bin Eşref keser. Bunun üzerine Hiz. Muhammed (sav), "endişeniz olmasın, gerçekten ben bu pazarı onu daha da delirtecek bir yere nakledeceğim" demiştir. Hiz. Muhammed'e (sav) iki Pazar yeri gösterilmiş ve Hiz. Muhammed (sav), bu yerler için "Sizin pazarınız burası değildir" demiştir. Üçüncü gösterilen yer için ise Hiz. Muhammed (sav) Burası sizin pazarınızdır. Burada bir eksiltme yapmayın ve vergi konuşmayın" demiştir (Kister, 1965, s. 273; Karataş, 2013, s.77). Kuran-ı Kerim, piyasaların önemini kabul etmektedir ve Hiz. Muhammed (sav) de ticaretin yaygınlaşması için gerekli politikaları uygulamıştır (Medine pazarını kurmak, Medine pazarında vergi almamak vb). Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında ticareti yaygınlaştırmak için elinden geleni yapmıştır (Askari et.al. 2013, s. 13).

Hicret gerçekleştiğinde Medine'de Yahudilerin ekonomik hayatta egemenliği söz konusudur (Yiğitoğlu ve Göregen, 2018, s. 242). Medine'de ekonomik hakimiyet tesis eden Yahudiler kumar, faiz ve tekeli eğilimlerde bulunuyordu ve bu da Müslümanların aleyhine oluyordu. Bu nedenle Hiz. Muhammed (sav) bazı önlemler almak zorunda kaldı (Humaidi ve Zain, 2020, s. 167). Medine pazarından vergi alınmaması, Medine pazarını dönemin en fazla rağbet gören pazarı haline getirmiştir (Kallek, 1995, s. 4). Medine'de zamanla Yahudiler ile Müslümanlar birbirleri ile ticarete devam ederken aynı zamanda rekabet etmekteydiler. Hiz. Muhammed (sav) ve Hiz. Ali de zaman zaman Medine'de Yahudilerle ticaret yapmışlardır (Yiğitoğlu ve Göregen, 2018, s. 245-246). Medine pazarında bazı malları alıp satmak isteyen Müslüman bir kadın, Yahudi bir kuyumcunun alayları ile karşılaşmıştır. Kadının yardımına koşan bir Müslüman, Yahudi kuyumcuyla öldürmüş ve Yahudiler de Müslüman adamı öldürmüştür. Bu olay Yahudi Beni Kaynuka kabilesinin Medine anlaşmasını açıkça ihlal ettiğini göstermiş ve Beni Kaynuka kabilesi Medine'den sürülmüştür (Humaidi & Zain, 2020, s. 168).

İslam ekonomisinde Devlet üretimle değil denetimle yükümlüdür. İslam devletlerinde devlet üretime girip rant oluşturmaz. Bu nedenle devlet pek çok iktisadi alanı bireylere bırakmıştır. Buna karşılık bireyler arası ilişkileri düzenleyen kanunların uygulanması ve denetlenmesi söz konusudur (Tabakoğlu, 2008, s. 66). Hiz. Muhammed (sav), Hiz. Ömer ve Hiz. Osman dönemlerinde pazarların denetimi için sahibü's-suk (amilü's-suk) olarak görevlendirmeler yapılmıştır. Hiz. Muhammed (sav) döneminde görevlendirilenler arasında kadınlar da bulunmaktadır (Orhan, 2021, s. 224). İslam ekonomisinde piyasa denetiminden sorumlu kurum olan hisbenin faaliyetleri sağlam bilgi ortamı sağlamak ve gabini engellemek; Garara (belirsizliğe) karşı koruma olarak doğru ölçek ve önlemlerin geliştirilmesi ve benimsenmesi; dolandırıcılık ve aldatmanın engellenmesi; tekel ve tekeliğin engellenmesi; satış faizinin yasaklanmasıdır (Tag el-Din, 2020, s. 289).

Peygamberimiz çarşı ve pazarı kontrol eder, şer'an (hukuken) uygun olmayan davranışları sergileyen satıcıları uyarırdı (Habergitiren, 2015, s. 136). Peygamberimizin talimatları doğrultusunda kurulan Medine pazarında tam rekabet piyasası koşullarının mümkün olduğunca sağlanmasına çalışıldığı görülmektedir (Tag el-Din, 2020, s. 147-148). Bilindiği gibi tam rekabet piyasasında atomisite, türdeşlik, giriş-çıkış serbestiyeti ve şeffaflık ilkeleri bulunmaktadır (Dilek, 2017, s. 95-96). Medine pazarının büyük bir Pazar olması, çok sayıda alıcı ve satıcıyı bir araya getirmesi tam rekabet piyasasının atomisite koşullarını sağlamaktadır. Medine pazarında alıcı ve satıcıların diğer teklifleri kolayca görebileceği bir ortam bulunması da tam rekabet piyasasının şeffaflık ilkesine uymaktadır. Ayrıca Medine Pazarında vergi

alınmaması da piyasaya giriş engellerinin kaldırılmasına yönelik bir eylemdir (Tag el-Din, 2020, s. 147).

Medine pazarında başka düzenlemeler de yapılmıştır. Medine pazarına gelen kervanların yolda karşılanması yasaklanmıştır. Bunun amacı da mallar pazara gelmeden evvel malları satın alan ve pazarda daha yüksek fiyata satan kişilerin engellenmesidir (Tag el-Din, 2020, s. 153). Medine pazarında kimsenin sabit yeri olmasına, pazarda çadır ve tente kurmasına izin verilmemiştir. Hatta pazarda tente kuranların tenteleri yakılmıştır. Sabah erkenden kalkan ve Pazar yerine gelmeyi özendirilmiş ve tekeli eğilimleri azaltmıştır. Medine pazarında iki at arabasının rahatlıkla geçebileceği genişlikte yollar olması ve yolların kapanmaması denetlenmiştir. Bu nedenle pazarın içindeki yollarda oturulması da yasaklanmıştır (Kallek, 1995, s. 5-6). Medine pazarında taraflardan birinin eksik bilgi nedeniyle zarar görmemesi için de gerekli önlemler alınmıştır. Örneğin; anlaşmalarda ağırlık ve ölçünün tam belirlenmesi gibi. (Askari et.al. 2013, s. 14).

İslam ekonomisinde fiyatların yükselmesi amacıyla malları stoklayan kişiye muhtekir adı verilmektedir ki Peygamberimizin sünnetinde tekeliğin meşru görülmediği ve İslam'ın tekel piyasasına karşı olduğu bilinmektedir (Tag el-Din, 2020, s. 290-291). Bunun iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi; tekel piyasası, serbest piyasada ortaya çıkabilecek adil fiyata engel olmaktadır. İkincisi; tekel piyasalarında atıl kapasite ve kaynak israfı söz konusudur ki bu da tam istihdamı amaçlayan İslam ekonomisine karşıdır. Yaşam standartlarını koruma, işgücü piyasasını koruma amaçlı olarak piyasa regülasyonları yapılabilir (Tag el-Din, 2020, s. 286-287). Kapitalist devletin büyük sermaye gruplarını korumak ve desteklemeye yönelik uygulamaları İslam ekonomisinde yer bulmamaktadır. Hatta sermayenin tek elde toplanmaması, adil gelir dağılımı ve istikrar ortamının sağlanması devletin görevlerinden biridir (Tabakoğlu, 2008, s. 67). Sımsarlık ilk dönem İslam toplumlarında hoş görülmemiştir, çünkü sımsarlar emek ve sermaye koymadan, risk almadan kar elde etmektedir. Bu nedenle malı teslim alıp risk üstlenmeden satış yapması İslam hukukuna uygun değildir (Habergetiren, 2015, s. 135). Yahya binAdem gibi İslam alimleri kişisel çıkarlar ile toplum çıkarının birbiri ile çatışması halinde toplum çıkarının tercih edilmesi gerektiğini savunarak devletin regülasyon yapması için gerekli altyapıyı sağlamaktadır (Kallek, 2015, s. 107). Günümüzde uygulanan tekelleşme karşıtı politika (antitröst) kanunlarının bir amacı da ihtikarı engellemektir (Rokan, 2020, s. 183).

İslamiyet kişilerin birbirlerini kandırmasını, yanıltmasını desteklememektedir. Bu nedenle de çarşı ve pazarların denetlenmesine dikkat edilmektedir. Medine pazarında Peygamberimiz pirinç satan bir esnafın çuvalına elini daldırınca altta ıslak pirinçlerin olduğunu görüp sordu. Esnaf, yağış nedeniyle pirincin etkilendiğini söyleyince Peygamberimiz neden herkesin görebileceği biçimde satmadığını sordu ve “*aldatan bizden değildir*” demiştir (Kallek, 1995, s. 8). Ayrıca, alıcı olmadığı halde mala yüksek fiyat teklif ederek yükseltmek, anlaşan iki kişinin alışverişi üzerine fark verip anlaşmayı bozmak, mal fiyatlarını satıcıların anlaşarak suni biçimde yükseltmesi, pazara gelmeden malın karşılanıp ucuza alınması ve pazarda pahalıya satılması, malı pahalıya satmak için stoklanması yasaklanmıştır (Tabakoğlu, 2005, s. 130; Liv, 2019).

İslam toplumlarında pazarlar Hisbe teşkilatı içinde görev yapan muhtesib adı verilen kişiler tarafından denetlenmektedir (Askari et.al. 2013, s. 19). Medine pazarında hisbe teşkilatı kurulmuştur. Bu hisbe teşkilatında görev yapan üç erkek ve iki kadının isimlerine ulaşılmıştır (Kallek, 1995, s. 7-8). Abbasilerden sonra da Hisbe teşkilatı, İslam devletlerinde uygulanmıştır (Armağan, 2005, s. 86). Hisbe teşkilatının görevleri arasında ticari işlemleri kontrol etmek, ihtikara engel olma ve çarşı ile pazarları denetlenmektedir (Armağan, 2005, s. 88). Hisbe teşkilatı

tarafından piyasanın regüle edilmesi İbn Teymiyye tarafından savunulmaktadır (Asutay, 2007, s. 8).

İslamiyet'te dış ticarete konu olacak alım ve satım teşvik edilmektedir (Tabakoğlu, 2005, s. 129). İslam ekonomisinde uluslararası ticaret özendirilmiş ve yabancı sermayeye kısıt konmamıştır. Hz. Muhammed'in (sav); Yemen, Suriye, Bahreyn gibi ülkelere ticaret amacıyla gittiği bilinmektedir (Kazancı, 2016, s. 170). Buna karşılık uluslararası ticarete bazı sınırlandırmalar kabul edilmektedir. Ebu Yusuf, at ve silahların düşman ülkelere ihracının yasaklanması gerektiği düşüncesindedir (Kallek, 2015, s.95). Osmanlı İmparatorluğu, bazı istisnalar haricinde dış ticareti özendirici politikalar benimsemiştir. Gümrük vergileri %3-5 gibi düşük oranlarda tutulmuş, savaş halinde olan ülkelerle dahi dış ticareti durdurmamışlardır. Sadece düşmana gıda ve silah sanayi ürünlerinin (buğday, zeytinyağı, top, gülle, barut vb) ihracatında sınırlamalar getirilmiştir ki Hz. Muhammed (sav)'in düşmana gıda ve silah satısını yasaklayan hadisi bulunmaktadır (Tabakoğlu, 2005, s. 133-134). Osmanlı İmparatorluğu'nda gıda mallarının ihracatında yapılan kısıtlamaların bir kısmı da fiyatların yükselmesini ve halkın bundan dolayı zarar görmesini engellemekti (Tabakoğlu, 2005, s. 141).

Osmanlı Devleti zamanında da çarşı ve pazarlar denetlenmiş ve kurallara uymayanlar cezalandırılmıştır. Osmanlı Devletinde yasaklanan teknelci eğilimlerin en önemlilerinden biri de ihtikar yani malı fiyatı artıncaya kadar satmamak, bekletmektir. Özellikle madrabaz denen muhtekirlerin bu tür davranışları sert tedbirler ile önlenmeye çalışılmıştır (Tabakoğlu, 2005, s. 147). Osmanlı Devletinde uygulanan denetleme sistemi fiyat ve kalite standardizasyonunu içermekte ve teknelci eğilimleri düşürmeyi amaçlamaktadır (Tabakoğlu, 2008, s. 95).

Hem piyasa ekonomik sistemi hem de İslami ekonomik sistem de devletin sınırlı bir görevi bulunmaktadır. Ancak Klasik iktisat görüşüne göre devletin ekonomide yapacağı her müdahalenin bireysel ve toplumsal mutluluğu bozacağını iddia ederken İslamiyet'te devletin sosyal politikalar üreterek, teknelciliği önleyecek politikalar benimsemesi esastır. Klasik iktisat ve İslam ekonomisinde devletin piyasayı koruyarak düzgün işlemesine katkıda bulunması gerekliliği ortak görüştür. Her iki sistemde de devlet üretici olmamalı sadece organizatör rolü oynamalıdır. Ancak İslam ekonomisi biraz daha devletçidir, çünkü teknelciliği önlemek, toplumsal çıkarı sağlamak gibi durumlarda devletin piyasaya müdahalesini kabullenmektedir. Klasik iktisatçılar, kamu mülkiyetini kabullenmezken; İslam ekonomisinde ikta ve tımar sistemleri ile sınırlı da olsa kamu mülkiyeti kabullenilmektedir (Kazancı, 2016, s. 174).

Ekonomik Sistemde Özel Mülkiyet Yönündeki Görüşler

İslamiyet, servet edinme ve özel mülkiyeti kabul etmiştir; insanlar arası gelir ve servet farklılaşmasını da işbölümü gereği olarak görmektedir (Habergetiren, 2015, s. 87). Hatta özel mülkün korunması İslam hukukunun temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir (Tag el-Din, 2020, s. 150). İslamiyet'in özel mülkiyeti tanınması ve desteklemesinin nedeni insana güvenmesi ve tanınmasıdır (Tabakoğlu, 2008, s. 69). Ancak bireysel özgürlüğün toplumsal yarar ilkesi ile arasında bir çelişki ortaya çıktığında bireysel özgürlüğü kısıtlamaktadır (Naqvi, 2018, s. 55). Kısaca İslam ekonomisi, aşırı özgürlüğe de değildir, özgürlüklere müdahaleci de değildir.

İslamiyet'e göre mülkün asıl sahibi Yüce Yaratıcıdır ve mülk sadece kulların sınınanmasına yarayan bir vasıta. Bu nedenle özel mülkiyet bir hak olarak kabul edilmiştir ancak bireye bu mülkiyet üzerinde her şeyi yapma hakkı verilmemiştir. Toplumun menfaatine olduğunda devlet özel mülkiyete müdahale edebilmektedir. Toplumun menfaatine olduğunda özel mülkiyete müdahale edilebilir. Örneğin; muhacirler, ensarın mallarına geçici olarak ortak edilmiş; bir keresinde de fazla gıda malları asker arasında taksim edilmiştir (Tabakoğlu, 2008, s. 277-282). İnsanların toprak mülkiyeti edinmesine de Allah'ın (cc) rızası vardır. Ancak kişiler israf etmemelidir, tarım arazisini atıl bırakmamalı ve fakirlere elde ettiği gelirden pay

vermelidir (Mevdudi, 2014, s. 217). Ebu Ubeyd de 3 yıl atıl bırakılan toprakların devlet başkanınca geri alınıp başkasına tahsis edilebileceğini belirtmiştir (Kallek, 2015, s. 127). Reda (2013), Smith'in ticaret yapma özgürlüğü hakkındaki görüşlerinin benzerinin çok daha önceleri Kuran-ı Kerim'de yer aldığını, ticaret ile Allah'a (sav) bağlılık arasında bir tezat olmadığını belirtmiştir.

Mülkün asıl sahibinin Allah (cc) olmasından dolayı özel mülkiyetin belli bazı sınırları vardır. İslam hukukunda üç tür mal özel mülkiyete ait olamaz. Birincisi; herhangi bir emek sarf etmeden kendiliğinden yeryüzüne çıkmış mallar özel mülkiyet altına alınamaz. İkincisi; doğaları gereği bireylere ait olması imkansız olan göller, nehirler, kanal, körfezler, boğazlar vb. Üçüncüsü de toplumun ortak mülkü olan su, mera gibi alanlardır (Habergetiren, 2015, s. 171). Ayrıca eğer özel sektör uygulamalarında toplum için bir zarar ortaya çıktığı görülürse devlet kamulaştırma yapabilir. Bunun yapılması sırasında mülk sahibine tutarı ödeyerek topluma faydalı hale getirilmelidir (Mevdudi, 2014, s. 387). Hz. Ömer bir savaş sonrasında elde edilen toprakları taksim etmemiş ve bunun gerekçesi olarak da verimli arazilere sahip olanlar nedeniyle fitne oluşma ihtimalinden bahsetmiştir. Buna göre bir fitne veya taşkınlığa mahal vermemek amacıyla devletin özel mülkiyete müdahale edebileceğini göstermektedir (Habergetiren, 2015, s. 196).

İslam toplumlarında özel mülkiyete izin verilmekle beraber servetin tek elde toplanmamasına, gelir dağılımı adaletsizliğinin oluşmamasına dikkat edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda yasaklanan tekelleri eğilimlerin en önemlilerinden biri de ihtikar yani malı fiyatı artıncaya kadar satmamak, bekletmektir (Tabakoğlu, 2005, s. 147). İslam hukukuna göre servetin tek veya birkaç elde toplanmasını engellemek amacıyla miras toplumda geniş bir tabana küçük parçalar halinde paylaştırılmaktadır (Tabakoğlu, 2008, s. 69) ki.

Gelir dağılımında adaletin sağlanması için önemli kurumlardan biri de zekattır. Zekat esas olarak serveti ve geliri belli bir seviyenin üzerinde olanlardan yoksul olan kesime gelir ve servet aktarımını öngörmektedir (Tabakoğlu, 2008, s. 89). Zekat maliye politikası olarak kullanılamaz ve yüzdelik oranı (%2,5) sabittir (Tag el-Din, 2020, s. 365). İslam'da mülkiyet zekatla şarta bağlanmıştır ki böylece zenginlerin fakirlere tahakkümü engellenmiş ve gelir dağılımında aşırı farklılığın önüne geçilmiştir. Devletin zekat vergisi gelirlerinden fakirlere, işsizlere, ihtiyacı olanlara harcaması gereklidir (Zaim, 1992, s. 27).

Büyük tarımsal topraklarda kamu mülkiyetine izin verilen ikta sistemi Peygamberimiz zamanında ve tımar sistemi de Osmanlı Devleti zamanında uygulanmıştır (Tabakoğlu, 2008, s. 90). İkta veya tımar sisteminde mülkiyeti devlete ait olan topraklarda özel sektöre üretim izni verilmekte buna karşılık asker hazır bulundurma gibi şartlar istenmektedir. Diğer bir deyişle kumanda ekonomik sisteminde gördüğümüz tarzda bir kamu mülkiyetinden bahsetmek doğru değildir. İkta veya tımar sistemine benzer bir öneri de Ebu Yusuf'tan gelmiştir. Ebu Yusuf, atıl devlet arazilerinin ve sähipsiz ölü toprakların işleyebilecek güce sahip olanlara verilmesini veya beytül mal imkanları ile işletilmesini önermektedir. Eğer verilen topraklar üç sene işletilmezse başka girişimcilere verilmesini düşünmektedir (Kallek, 2015, s. 80). Zaten İslam toplumlarında devletin üretici olarak piyasada var olmadığı görülmektedir. Chapra (2002, s. 152-153), gelişmekte olan ülkelerin Kamu İktisadi Teşekküllerine (KİT) sağlanan destekten vazgeçilmesini önermektedir. Devlet üretime girişmemeli ve böylece özel sektörü engellememeli ve ona rakip olmamalıdır (Kazancı, 2016, s. 168).

İslamiyet'te mülkiyet iktisadi hayatın temelidir. Bir arada yaşama anlayışının ön plana çıkartıldığı İslamiyet'te mülkiyet ile aile müessesesi arasında sıkı bağlar bulunmaktadır. Bu nedenle Marksizm'in kapitalizmdeki mülkiyete yaptığı saldırı aslında aile müessesine de saldırı anlamına gelmiştir. İslamiyet'te mülkiyet hakkı olmakla beraber gelir dağılımında adalete dikkat etmek ve servetin tek elde toplanmasını engellemek gereklidir (Zaim, 1992, s. 25).

İslam mülkiyetin temeline öncelikle emeği koymaktadır. Sermaye ve doğa da üretim faktörü olarak kabul edilmektedir ama insan emeği ile desteklenmediği sürece bu faktörlerin etkisi sınırlı kalmaktadır. İslamiyet özel mülkiyeti kabul etmekte hatta mülkünü korurken ölenlerin şehit olacağı Hz. Muhammed (sav) tarafından ifade edilmiştir. Fakat İslamiyet aynı zamanda sermayenin belli ellerde toplanmamasını da emretmektedir ve bu nedenle mirasla servet mümkün olduğunca bölünmektedir ve İslam devletleri de tekelleşmeye karşı önlemler almaktadır (Kazancı, 2016, s. 167, Acar, 2010, s. 217).

İslam toplumunda Avrupa'nın tersine ticaretin meşruiyeti konusunda bir kafa karışıklığı yaşanmamıştır (Tag el-Din, 2020, s. 192). İslam zenginlik ve servet edinmeyi desteklemektedir. Öyle ki hac, zekat, kurban gibi ibadetleri yerine getirmenin ve sevap kazanmanın yolu ancak belirli bir servet birikimi ile mümkündür. Ancak bu servetin meşru yollardan elde edilmesi gereklidir (Habergetiren, 2015, s. 188).

Mevdudi (2014, s. 375-377)'ye göre İnsanları yaratan ve yaşatan Allah (cc) dışında hiçbir güç sosyal adaleti, varlıkların insanlar arasında nasıl adil biçimde dağıtılacağına karar veremez, bu ehliyeteye sahip değildir. İnsan kendi yazgısına sahip olmadığı ve kendi kendisini yöneten bir varlık olmadığı için doğru ve yanlış seçebilme işini yerine getiremez. Akademisyen ve entelektüellerden oluşan bir grup bile insanlar için doğruyu, yanlışını belirleyemez. Bu nedenle sosyal adaleti aramada kaynak Allah (cc) ve onun peygamberi Hz. Muhammed (sav)'dir. Bu görüşler devletin sosyal adalet için mülkiyet ilişkilerine gereğinden fazla müdahale etmesinin karşısında görüşler olarak göze çarpmaktadır.

Piyasa ekonomik sisteminin merkezinde özel mülkiyet sistemi yer almaktadır. Piyasa ekonomik sistemine göre iktisadi aktörler kendi çıkarlarını düşünerek davranmaktadır. Sistem tüm bireylerin ortak çıkarına değil, bireysel olarak her kişinin karşılıklı çıkarlarına dayanmaktadır. Devlet piyasayı sınırlandırmamalı, piyasa ekonomisine müdahale etmemeli, özel mülkiyet haklarını kısıtlayıcı politikalar uygulamamalıdır. Firma üreteceği mal ve miktarına karar verirken, tüketiciler de tüketicekleri mal ve miktarına karar verirler ve piyasa bu iki gücün karşılıklı etkileşimi sonucunda dengeye gelmektedir (Çelik, 2019, s. 112). İslam ekonomisinde de aynen piyasa ekonomik sisteminde olduğu gibi özel mülkiyet savunulmaktadır ki bu da iki düşünce arasındaki benzerliktir. Buna karşılık İslam ekonomisi, sınırsız servet biriktirme güdüsünü kabul etmez ve bireyin servetinin bir bölümünün yoksullara ait olduğunu kabul eder (Naqvi, 2018, s. 79-80).

Osmanlı Devletinde özel sektörü oluşturan ahi ve esnaf teşkilatı ekonominin önemli unsurlarındandır. Osmanlı döneminde şehir ve kasabalarda, toplumun ihtiyacı olan mal ve hizmet üretimine ait iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşarak faaliyetini devam ettiren meslekî örgütlenmeler "esnaf" olarak isimlendirilmiştir (Genç, 2000, s. 289). Esnaf, bölük bölük ayrılan zanaatkarları ifade etmektedir (Berkes, 1972, s. 72; Berkes, 2016, s. 57; Mantran, 1990, s. 327). Başka bir tanımlamaya göre esnaf, şehirlerde oturan zanaat sahipleri ile dükkan işletmeciliği veya ticaretle geçinen "sınıf"tır (Ergin, 1995, s. 492). Sınıf kelimesinin çoğulu olan esnaf kelimesi, Osmanlıda esnafardan oluşmuş olan loncayı ifade etmektedir (Sami, 2015, s. 103; Ülgener, 2006, s. 101).

Osmanlı toplumunda iktisadî hayatın merkezi konumunda yer alan esnaflığın temellerini İslamiyet öncesi Türk devletlerine (Fidan, 2020b, s. 172-175) ve İslamiyet sonrası Türk-İslam devletlerine kadar götürmek mümkündür (Kal'a, 1995, s. 423; Cem, 2016, s. 60; Halaçoğlu, 1991, s. 93; Pamuk, 1990, s. 57). Osmanlı şehirlerinin büyüme ve gelişmesine bağlı olarak, esnafılıkta uzmanlaşma ve işbölümü de aynı çerçevede artış göstermiştir (Cem, 2016, s. 60; Pamuk, 1990, s. 57).

Türk-İslam devletlerinin esnaf yapılanmasını şekillendiren "fütüvvet" (Uludağ, 1996), Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde de etkisi devam ettirmiştir. Osmanlı Devletinin sonraki

dönemlerinde “ahi teşkilatı” önemli bir rol üstlenmiştir (Ergenç, 2012, s. 32). II. Mehmet Döneminde merkezi yönetim anlayışındaki güçlenme ile birlikte esnaf örgütlenmesi devletin kontrolü altına alınmıştır (Fidan, 2020b, s. 182-184). Merkezi yönetimin güçlendirilmesi gerçekleştirilirken şehirlerdeki sosyo-ekonomik yapının kırılan olma özellikleri de giderilmeye çalışılmıştır. Fatih döneminden itibaren özündeki uygulamalar devam etmekle birlikte ahi teşkilatı devletin sistemlerinden biri haline dönüştürülerek “ihtisap kurumu” olarak varlığını devam ettirmiştir. Osmanlı devleti bu değişimi “Asitâne” unvanını kullanarak toplumuna ilan etmiştir (Fidan, 2020b, s. 183). Aslında içerik yönünden birbirine benzeyen esnaf örgütlenmelerine sahip bu üç kurum, sufi ve alimlerin etkinliğindeki faaliyetleriyle iktisadî-dinî bir yapılanmayı göstermektedir (Cin ve Akgündüz, 1989, s. 247).

Anadolu’da Selçuklulardan devralınan miras kapsamında fütüvvet anlayışı ile bir araya gelen meslek sahibi kişilerin bir aya geldiği ahilik teşkilatı, zamanla “lonca” adı altında anılmaya başlanmıştır. Mehmet Genç’e göre 18. yüzyıldan itibaren kullanılan lonca kavramı, ahiliğin değişim ve dönüşümüyle ortaya çıkan yeni bir teşkilatlanma değil, sadece esnaf örgütünün toplandığı ve genel kurulunun yapıldığı bir yerdir (Genç, 2000, s. 302). Loncalar, devlet adına vergi gelirlerini toplayan ve üretim konusunda doğrudan söz sahibi olmalarıyla Osmanlı kentlerinde ekonomik yaşamın temel belirleyicisi konumdadır (Mantran, 2001, s. 155; Kuran, 1999, s. 97). Bu kapsamda bir taraftan tüccar ve lonca üyelerinin aşırı zenginleşmesi ile devlet işleyişinde oluşabilecek düzensizlikler kontrol altına alınmaya çalışılırken diğer taraftan üretim ve iâşe tedarikinde oluşabilecek sıkıntıları gidermek adına tüccar ve lonca üyelerine hoşgörülü bir yaklaşım tarzı benimsenmiştir (Pamuk, 2014, s. 52-53).

Esnaf olabilmek için işyerinde çıraklıktan kalfalığa; kalfalıktan ustalığa kadar hiyerarşik bir süreç gerektirmektedir. Aksi takdirde isteyen istediği mesleği yapabileceği bir anlayış ile esnaf olunamamaktadır (Üçok ve Mumcu, 1985, s. 269). Küçük hizmetler yaparak tecrübe kazanan ve bu sürede haftalık alan çırak, ustasının oluruyla girdiği kalfalık sınavında başarılı olması halinde işe kalfa olarak devam ederdi. Asgari üç senelik kalfalık aşamasından sonra usta olabilecek maharete ulaşmasıyla bu süreç sona erer ve kişi usta olarak çalışmaya başlardı (Tabakoğlu, 2014, s. 431-432). Osmanlı esnafının iş disiplini ve ahlaki-sosyal davranışları fütüvvetnameler ve ahi zaviyelerince fütüvvet ve ahilik kültürü içerisinde düzenlenmiştir. Bu kurumlar bir taraftan şehir ve kasabadaki sosyal hayatın düzenlenmesine ve toplumsal birliğin sağlanmasına yardımcı olurken diğer taraftan şehrin üretim imkanlarının geliştirilmesi ve sürdürülebilir koşullarını sağlamaya yönelik devlet ile karşılıklı işbirliği yapmıştır (İnalçık, 2009, s. 41).

Ortaçağ devletlerinde toplumsal yapının da etkisiyle şekillenmiş olan kapalı ekonomilerin varlığı, Osmanlı Devleti’nin klasik dönem olarak adlandırılan kuruluş döneminde de gözlenmektedir. Bu kapsamda, çağdaş Avrupalı devletlerde karşımıza çıkan küçük şehir ekonomileri anlayışı Osmanlı Devleti’nde de iktisadi düzen oluşumunu, ticarî hukuk kurallarının oluşumunu ve esnaf yapısını doğrudan etki etmiştir. Ancak çağdaş devletlerden farklı olarak Osmanlı Devleti insanı merkezine alan politikalar uygulamıştır. Osmanlı ekonomik sisteminde bolluk ekonomisi şeklinde ifade edebileceğimiz iâşe ilkesi (provizyonizm) gereğince, iç tüketime öncelik veren bir anlayışla şehirlerde yaşayan insanların ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Küçük şehirlerde, ihtiyaca göre yerel mal üretiminin yapılabilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır (İnalçık, 2009, s. 41).

Devletlerin nüfus artış oranları ekonomide talep sınırlılığını belirlemektedir. Nüfusun tüketim miktarından çok üretim yapılması, piyasa şartlarında ürün fiyatlarının düşmesine dolayısıyla da esnafın zararına neden olmaktadır. Nüfusun tüketim miktarından az üretim ise, ürün fiyatının olması gereken gerçek değerinin üzerinde fiyatlanmasına dolayısıyla da tüketicilerin zararına neden olmaktadır. Tarihi süreç içerisinde değişmeyen bu ekonomik kurala

göre politika belirleyen Osmanlı Devleti, şehirlerde nüfusa göre oluşan talebi karşılamaya yönelik üretim politikasını uygulamaya çalışmıştır. Talep artışının karşılanamadığı zamanlarda “koltuk” adı verilen kaçak ustaların ortaya çıkışı ürün kalite ve fiyatının kontrolünü zorlaştırmıştır. Zira Osmanlı Devleti’nde esnafın usta olabilmesi, padişah tarafından onaylanmış berat alınmasına bağlıydı. Esnaf-devlet ilişkisi sayesinde şehirlerde ihtiyaca binaen düzenleme yapılarak hem esnafın hem de toplumun gereksinimleri karşılanmıştır. (İnalçık, 2009, s. 41). Osmanlı Devleti’nde esnaf sistemi, haksız rekabeti, standardizasyon ve kalite kontrol ile fiyat istikrarını sağlayan, işsizliği ve aşırı üretimi önleyen bir yaklaşımı benimsemiştir.

Esnaf örgütlenmeleri, günümüzdeki gibi belirli bir iş kolunun bütününde veya birkaç mal ve hizmet sektörünü içine alan bir yapıda örgütlenmemiştir. Osmanlı esnaf örgütlenmeleri çok sınırlı ve dar zümreler halinde, oldukça farklı bir örgütlenme yapısına sahiptir. Bir malın hammaddeden başlayarak nihai tüketime hazır hale gelmesine kadar geçen süreçte farklı mal türlerine göre yapılan üretim aşamalarının her biri için ayrı bir esnaf örgütlenmesi vardır. Örneğin, derinin nihai tüketim malı olarak ayakkabı haline getirilmesine kadar geçen zaman dilimi içindeki teknik veya ticari aşamaların her biri birbirinden bağımsız birer esnaf örgütlenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca farklı ayakkabı imalatı yapanlar da kendi aralarında pabuççu, çizmeci, mestçi ve terlikçi, dini zümrelerin ihtiyaçlarına göre değişik renk ve şekillerde imalat yapanlar veya çocuk ayakkabısı imal edenler gibi farklı örgütler içinde birbirinden ayrılarak örgütlenmiştir (Genç, 2000, s. 289-290).

Klasik dönemde esnaf zümresinin nizamlara uygunluğunu sağlayan ve esnaf arasında çıkabilecek olan anlaşmazlıklara müdahale eden “esnaf şeyhi”, esnaf arasında seçilirdi. Esnaf şeyhleri ve heyet üyelerinin tayin ve azli, esnafı denetleme sorumluluğu ise “kadı”nın sorumlulukları arasındaydı. Aynı zamanda kadı, kendi başkanlığında ürünlerin fiyatlandırılması için toplanan narh komisyonuna da başkanlık ederdi. “Ehl-i vukuf” olarak ifade edilenler de bu komisyonda bilirkişi olarak görev almıştır. “Muhtesip” esnaf birliklerinde hükümetin bir temsilcisi olarak çarşıları dolaşır, satılan malları muayene eder, uygun olmayan davranışları cezalandıran kişidir. İş yükü yoğunluğuna bağlı olarak “nakip”, “kethüda” ve “yiğitbaşı” adı verilen yardımcılar işleyişin sürekliliğini sağlamıştı (Tabakoğlu, 2014, s. 433-434).

Osmanlı’nın kurumsallaşan esnaf kültürünün olumsuz bazı yönleri de bulunmaktadır. Lonca örgütlenmesinde yer alan esnaf, zamanın değişen ihtiyaç ve kurallarına uyum sağlayamamıştır. Sabri Ülgener, “İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası” adlı “(...) lonca siyaseti rastgele yer değiştirmenin ve başka sanatlara el atmanın amansız düşmanıdır. (...) sanatkâr, babadan veya ustadan kalma sanat çerçevesi içinde gözlerini hayata açmıştır ve yine onun içinde kapayacaktır. (...) İbni Arabi, baba mesleğini zaruret olmadıkça terk etmeyi şiddetle ayıplamış ve kınamıştır.” diyerek bu yaklaşımı desteklemektedir (Ülgener, 2006, s. 100-101). Ülgener, bu durumu Ortaçağ ahlakı olarak nitelendirmektedir. Bu bakış açısına göre Osmanlı esnafını ilerleyen süreç içerisinde durağan ve statik bir yapıya dönüşmüş, tüccar, kapalı bir sistem içinde faaliyetlerini sürdürmüştür.

Son olarak Osmanlı’da esnaf, “ehl-i sanat ve ticaret” veya “hurfet” kelimesi ile ifade edilmiştir. Hurfet, “sanat, meslek” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2016, s. 427; Sami, 2015, s. 428). Devlet tarafında ilgiye mazhar olarak kabul edilen ve şehir yaşamında halkın üst tabakalarından biri olarak kabul edilen esnaf, “aralarına rengi ve menşei belirsiz unsurlar karışıp fonksiyonları bozuldukça, halk dilinde de değerini azar azar kaybetmiş ve sonunda bugünkü kaba ve galiz şekline –herif derecesine- kadar düşmüştür” (Ülgener, 2006). Loncalar, Tanzimat döneminde kaldırılmıştır. Ancak esnaf örgütlenmeleri yapısal bozulmalar içerisinde Cumhuriyet Dönemine kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.

Sonuç olarak iktisadî-dinî amaçlarla meslek sahiplerinin oluşturduğu Ahilik teşkilatı, daha sonraları bir meslek örgütlenmesi haline dönüşmüş önemli bir kurumdur. Osmanlı Devleti'nin beylik döneminden dağılma sürecine kadar her aşamasında, ahlaki değerler ölçüsünde toplumdaki düzeni sağlama işlevini, ekonomik ve sosyal hayatı, fiyat kontrolü yaparak üretici-tüketici iletişimini, üretim-tüketim ilişkisini, işsizliğin çözümünde esnaf örgütlenmesi Osmanlı Devleti'nin sosyal hayatında etkin bir rol oynamıştır.

Kamu Malları Arzı ve Vakıflar

Peygamberimiz zamanından itibaren sosyo-ekonomik düzeni şekillendirmede en az etkili olan sektör hükümet sektörüdür (Tag el-Din, 2020, s. 166). Bunun nedeni üçüncü sektör olarak varlığını sürdüren gönüllü sektör yani vakıflardır. İlk vakıflar Hz. Muhammed (sav) devrinde kurulmuştur (Tabakoğlu, 2008, s. 123). Daha sonra da vakıf sistemi İslam toplumlarında yaygınlaşmış hatta vakıfların ekonomi içerisindeki rolü Osmanlı İmparatorluğu döneminde zirveye ulaşmıştır ki 1546 yılında sadece İstanbul'da 2515 adet vakıf bulunmaktadır (Orhan, 2021, s. 226). Osmanlı imparatorluğu'nda vakıfların egemenliği 1860 yılına kadar sürmüştür ancak Paris, Berlin ve Londra anlaşmalarında kredi sağlamanın ön koşulu olarak vakıfların kaldırılması ileri sürülmüştür ki bu da Avrupa'da yerleşen laik Protestan reformuna bağlanabilir (Tag el-Din, 2020, s. 161-162).

İslam ekonomisinde üç ana sektör bulunmaktadır. Bunlar Piyasa, gönüllü ve hükümet sektörleridir. Kapitalist ekonomiden farklı olan unsurun gönüllü sektör olduğu görülmektedir. Gönüllü sektör, zenginlik ve gelirin; varlıklı sınıftan yoksul sınıfa aktarılmasını sağlamaktadır. Bu sektörde doğrudan bir yeniden dağıtım kanalının ahlaklı olması önem arz etmektedir. Bu nedenle de zorunlu bir vergi olan zekat kullanılmaktadır (Tag el-Din, 2020, s. 163). İslam toplumlarında kamu mallarının sorumluluğu üçüncü sektöre (gönüllü) aittir (Tag el-Din, 2020, s. 356) ki bu yönüyle karma ekonomilerden ayrılmaktadır. İslam ekonomisinde vakıflar yani üçüncü sektör, devlet tarafından yeterince arz edilemeyen kamu mallarının arzında (Sağlık hizmetleri, eğitim vb) etkin rol oynamaktadır (Asutay, 2007, s. 11). Diğer bir deyişle kamu girişimciliği, İslam iktisatçıları tarafından desteklenmemektedir ki kamu girişimciliğinin sonuçlarından biri de kayırmacılığın artması ve kaynakların etkisiz kullanımınıdır (Dilek vd. 2019, s. 3205).

Ebu Yusuf'a göre; Devlet, bireylerin güven içerisinde iktisadi faaliyette bulunmalarını sağlayacak hukuk devleti ve zirai yapının kurulmasına çalışmalıdır (Kallek, 2015, s. 79). Ebu Yusuf, devletin sulama sistemini iyileştirmesi, ulaşım ve mal tedavülü kolaylaştırmalı; karayolu ve su yollarının kapanmamasına dikkat edilmelidir (Kallek, 2015, s. 80-81). İslam ekonomisinde kalkınma içinde devletin sağlık ve eğitim altyapısını geliştirmeye, kırsal kalkınma projelerine önem vermelidir (Chapra, 2002, s. 148-149).

Sıddıkî (1984, s. 66), devletin görevleri arasında bireylerin İslami kurallara riayet etmesini eğitim yoluyla sağlamak, borsanın sağlıklı işleyişini sağlamak, kaynak kullanımı ve gelir dağılımı adaletini tahsis etmek ile sosyal adaleti sağlamak ve ekonomik büyümeyi hızlandırmak amacıyla gerekli önlemleri almak olduğunu belirtmektedir. Yahya bin Adem, atıl arazilerin ihya edilmesi ve tarıma elverişli hale getirilmesi gerekli olduğunu bildirmektedir (Kallek, 2015, s. 108).

Devletin varlık nedeni sosyal adalet ve güvenliği sağlamaktır (Tabakoğlu, 2008, s. 66). Devletin topluma yönelik sorumluluğu İslam ekonomisinde farz-ı kifaye kavramı ile ifade edilmektedir. Farz-ı kifaye; 3 ana nedenden dolayı zorunlu hale gelir. Bunlar; ahlaki başarısızlık, bilgi eksikliği ve kaynak eksikliğidir (Tag el-Din, 2020, s. 355).

Bir ekonominin kalkınması için toplumun lüks harcamalardan ve israftan kaçınması gerektiğini bunun için de hükümetin İslami değerleri içeren eğitim sisteminin benimsemesi

gereklidir (Chapra, 2002, s. 144). Bu nedenle İslam toplumlarında eğitim devletin önemli görevlerinden biridir.

Osmanlı İktisat politikasının iâşecilik, gelenekçilik ve fiskalizm olmak üzere üç temel özelliği bulunmaktadır (Orhan, 2021, s. 121). İâşecilik ilkesine göre piyasada mal arzının mümkün olduğunca yüksek miktarda tutulması esas olarak hedeflenmelidir. Gelenekçilik ilkesine göre ise devlet, sosyal ve iktisadi ilişkilerde yavaş yavaş ortaya çıkan dengeyi korumaya gayret sarfetmeli ve ani bir değişim halinde ise eski dengeye dönülmesine çaba harcamalıdır. Fiskalizm ilkesine göre devlet hazinesine ait gelirler maksimize edilmeli ve düşmesi engellenmelidir.

İslam ekonomisinde vergilerin düşük oranlı tutulmasına dikkat edilmektedir. Hz. Muhammed (sav) Medine pazarından vergi almamıştır. Ebu Yusuf'a göre girişimcinin vergi yükü azaltılmalıdır ki yatırımlar artsın, ekonomik büyüme ve kalkınma sağlansın (Kallek, 2015, s.82).

İbni Haldun bir devletin yıkılmasını vergilerin çokluğuna bağlamıştır. Devletin başlangıcında halka yüklenen vergiler az, ama vergi hasılatı çoktur. Asabiyet esaslarına göre hareket eden devlet halkından düşük vergi toplamaktadır. Vergi oranının düşük olması halkın daha çok çalışmasını ve ülkenin kalkınmasını sağlar ki bu da vergi hasılatının artmasına vesile olur. Zaman içinde devletin asabiyet esaslarını terk etmesi vergi oranlarının artmasına, devlet üst yönetiminin lüks ve gereksiz harcamalar yapmasına neden olur. Sürekli olarak artan vergiler zamanla halkın kabullenebileceği miktarı aşar ve halkın daha az çalışmasına neden olur. Halkın daha az çalışması da vergi hasılatının düşmesine neden olur. Üretimin düşmesi, çarşı ve pazarların kesata uğraması da devletin yıkılmasına yol açar (İbni Haldun, 2016, s. 42-44). İbni Haldun'un vergi oranları ile vergi hasılatı arasındaki ilişkiyi A. Laffer ve arz yönlü iktisatçılardan çok daha önce ortaya koymuştur ve bu nedenle arz yönlü iktisat ile İbni Haldun'un görüşleri arasındaki benzerlikler literatürde yer almaktadır (Aktan, 2009). Demir (2018, s. 55) Adam Smith ile İbni Haldun iktisadi görüşleri arasındaki benzerliklerden bahsetmektedir.

Harac-vazife vergisinden Harac-ı Mukaseme usulüne geçişte İslam ekonomisinin vergiye bakış açısını göstermektedir. Vergi, ödeme gücü olmayan halka zulüm haline gelmemelidir. Ebu Cafer el-Mansur döneminde işlenebilir tarım arazisinin Harac-ı Vazife adı verilen sabit bir vergi alınmaktaydı. Tarım ürünleri fiyatlarının ucuzlaması nedeniyle vergiyi ödeyemeyen halk toprağı terk etmeye başladı. Bunun üzerine devlet, toprak mahsullerinden belli oranda pay alındığı Harac-ı Mukaseme usulüne geçilmiştir. Ebu Yusuf'a göre vergilendirmede üç temel ilke bulunmaktadır. Birincisi; ödeme gücüne yapılması, arazinin verimliliğine göre yapılması ve vergilendirmede zulüm yapılmamasıdır (Kallek, 2015, s. 82-85). Yahya bin Adem de aşırı vergilere karşı (Kallek, 2015, s. 112) iken Ebu Ubeyd borcunu şahitler ile kanıtlayanlardan vergi alınmayabileceğini ifade etmiştir (Kallek, 2015, s. 126).

Adam Smith, devletin klasik görevleri olan savunma, adalet, bayındırlık ve eğitim dışında ekonomide etkin olmaması gerektiğini ifade etmektedir (Savaş, 2007, s. 293). Adam Smith ve klasik iktisatçılar, iktisat biliminde doğal düzenin bulunduğunu belirtmektedir ve doğal düzen, Allah'ın (cc) insanların hayatlarını idame ettirebilmeleri için yaratmış olduğu düzen olarak tanımlanmaktadır. Doğal düzen ise tüketici ve üretici dışındaki üçüncü bir gücün piyasaya müdahalesine gerek yoktur. J. Locke doğal düzenin Allah'ın (cc) koyduğu yasalar olduğunu ilahi iradeyi göstermektedir (Ersoy, 2015, s. 41-42). Adam Smith'in belirlediği ilkeler ile Ebu Yusuf'un belirlediği ilkelerin benzerlikler içerdiği görülmektedir (Kallek, 2015, s.88). A. Smith haricinde Malthus, Bentham, Ricardo ve Mill gibi klasik iktisatçılar da devletin ekonomik faaliyetlerinin sınırlandırılması konusunda Smith'e katılmaktadır.

Sonuç

1976 yılında düzenlenen Birinci Uluslararası İslam İktisadı Kongresi, İslam ekonomisinin bir disiplin olarak tanınması açısından önemli bir köşe taşıdır. Bundan sonraki süreçte İslam ekonomisi konusunda akademik çalışmalar istenildiği düzeyde olmasa da artış kaydetmiştir. 1776 yılında A. Smith tarafından temelleri atılan Batı kökenli klasik iktisat teorisi ile İslam ekonomisi arasında ortak noktalar olduğu kadar farklılıklar da bulunmaktadır.

Klasik iktisatçılar, temelini A. Smith'in attığı *Görünmez el* mekanizmasını temel alarak devletin fiyatlara müdahale etmemesi gerektiğini ifade etmektedirler. İslam ekonomisinin de “fiyatlar Allah'ın (cc) takdiridir” düşüncesi ile fiyatlara müdahale edilmemektedir. Hz. Muhammed (sav) zamanında fiyatların artması karşılığında narh istekleri kabul edilmemiştir ki bu klasik iktisatçılar ile benzeşmektedir. Buna karşılık İslam devletlerinde tekelci eğilimlerin görüldüğü zamanlarda fiyatlara müdahale edilmiştir ki bu da iki görüş arasındaki farktır.

Piyasa regülasyonları konusunda klasik iktisatçılar ile benzer görüşleri savunan Chicago ekolü, devletin regülasyon yapmasına karşıdır. Tekelci firmalar da bu güçlerini etkin üretim tekniklerini kullanmalarından dolayı elde etmişlerdir. Tekelci firmalar, Ar-Ge yatırımlarını daha rahat yaparak inovasyon gerçekleştirirler ve bu nedenle ekonomi için faydalıdırlar. İslam ekonomisi ise tekelci eğilimlere karşıdır ve piyasayı regüle ederek tekelci eğilimlere karşı koymak taraftarıdır. Kısaca tekelci yapılara karşı regülasyon konusunda klasik iktisatçılar ile İslam iktisatçıları birbirinden ayrılmaktadır.

Klasik iktisat teorisinin en önemli ayaklarından biri de özel mülkiyet sistemidir. Devlet özel mülkiyet haklarını kısıtlamamalı hatta özel mülkiyet haklarını koruma altına almalıdır. İslam ekonomistleri de özel mülkiyet haklarını kabul etmektedir. Mülk aslında Allah'a (cc) aittir ve insanların bu mülkleri kullanma hakları bulunmaktadır. İslam iktisatçıları da özel mülkiyet haklarını kabul etmektedir ki bu nedenle klasik iktisat teorisi ile İslam ekonomisi birbirine benzemektedir. Ancak İslam ekonomisinde bireylerin özel mülkiyet haklarında sonsuz tasarruf hakkı yoktur. Toplumsal fayda olduğu nadir durumlarda devlet özel mülkiyete müdahale edebilir ki bu da klasik iktisat teorisinden farklı olan yanıdır.

Adam Smith ve diğer klasikler savunma, adalet, bayındırlık ve eğitim gibi geleneksel görevleri dışında devletin ekonomide yer almaması gerektiğini, vergilerin de mümkün olduğunca az olması gerektiğini savunmaktadır. İslam iktisatçıları da devletin israf ve lüks harcama yapmamasını, altyapı sistemlerini yapması (sulama kanalı, yol, köprü vb), sosyal adaleti sağlaması gerektiği düşüncesindedir. Bu nedenle klasik iktisatçıların ve İslam iktisatçıların görüşleri arasında benzerlikler görülmektedir. İslam ekonomisinde devletin bazı görevleri vakıflar tarafından gerçekleştirilmektedir.

Çalışmada İbn Teymiyye, Ebu Yusuf, Gazali, Yahya bin Adem, Adam Smith, David Ricardo gibi araştırmacıların çalışmalarını inceleyen ikincil çalışmalardan yararlanarak elde edilmiştir. Söz konusu bilim adamlarının orijinal dildeki birincil çalışmalarının incelenmesi İslam ekonomisi araştırmaları için önemli bir gelişme olacaktır.

Sonuç olarak İslam ekonomisi ile klasik iktisat görüşü arasında benzerlikler bulunmaktadır. İslam iktisatçıları, yüzyıllar önce klasik iktisatçıların görüşlerinin benzerlerini savunmuşlardır. Muhtemeldir ki klasik iktisatçılar, görüşlerini oluştururken Müslüman bilim adamlarının görüşlerinden etkilenmişlerdir. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda klasik iktisatçıların Müslüman bilim adamlarından etkilenmesi üzerine yapılan araştırmalar derinleştirilebilir. Bununla beraber İslam ekonomisi ile klasik iktisat görüşü arasında farklılıklar da bulunmaktadır ki bunların din ve toplumsal yapıdan kaynaklı olması muhtemeldir. Protestan ahlakın egemen olduğu bir toplumda yeşeren klasik iktisat görüşü ile İslam ekonomisi arasında bazı farkların bulunması sürpriz olarak nitelendirilemez.

Kaynakça

- Aktan, C.C., (2009). Arz-yönlü iktisat teorisi ve Haldun-Laffer etkisi, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 1(2), 41-54.
- Akyüz, D., (1994). *İslâm iktisadında narh*, Işık: İzmir.
- Anadolu Ajansı (AA)., (2021). <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/ab-ulkelerinde-butce-acigi-ve-kamu-borcu-yukseldi/2216964>. Tarih:22.04.2021.
- Armağan, S., (2005). *İslam ekonomisi*. Gündoğan Yayınları.
- Askari, H., Iqbal, Z., Krichene, N. & Mirakhor, A., (2013). Understanding Islam: development, economics and finance. <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/56016/>
- Asutay, M., (2007). A political economy approach to Islamic economics : systemic understanding for an alternative economic system, *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 1 (2).
- Barkan, Ö. L., (1942). XV. Asrın sonunda bazı büyük şehirlerde eşya ve yiyecek fiyatlarının tesbit ve teftişi hususlarını tanzim eden kanunlar, *Türk Tarih Vesikaları*, 1(5), 326-340.
- Berkes, N., (1972). *100 soruda Türkiye iktisat tarihi I*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Berkes, N., (2016). *Türkiye iktisat tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları.
- Chapra, M.U. (2002). *İslam ve iktisadi kalkınma*. Çev: Adem Esen. Cantaş.
- Cin, H. ve Akgündüz, A., (1989). *Türk hukuk tarihi I*, Konya: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Çelik, S. E., (2019). Temel liberal ilkelerin Kur’ani izdüşümlerine sosyolojik bakış, *Journal of Analytic Divinity*. 3(1). 103-117.
- Debbagöğlü, A., (1979). *İslâm iktisadına giriş*, Dergâh: İstanbul.
- Demir, Z., (2018). İbni Haldun’un iktisadi kuramı: Devletin ekonomi üzerindeki rolü ve fonksiyonları, *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*. 3(1), 44-69.
- Denis A., (2005). The invisible hand of God in Adam Smith, *Research in The History of Economic Thought and Methology*, V: 23, p. 1-52.
- Devellioğlu, F., (2015). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilek, S., Özdirek, R & Kesgingöz, H., (2019). Kayırmacılık kavramının islam ekonomisi bağlamında incelenmesi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (4), 3186-3210.
- Dilek, S., (2017), *Oyun teorisi eşliğinde sanayi ekonomisi*, Seçkin Yayınları.
- Dilek, S., Küçük, O., & Özdirek, R., (2017). Homo economicus mu? İslami insan mı?, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 635-641.
- Erdem, E., (2015). *Müslüman bireyin iktisadi davranış hususiyetleri ve islam piyasa geleneği*, İstanbul: İgiad Yayınları.
- Ergenç, Ö., (2012). *Osmanlı tarihi yazıları: şehir, toplum, devlet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ergin, O. N., (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye I*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Ersoy, A., (2015). İslam iktisadı ve iktisadi yapısı: insan merkezli fitri iktisat ve iktisadi yapısı, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*. 1. 37-64.
- Eskicioğlu, O., (1979). *İslam ekonomisinde gelir dağılımı: ücret kira kar ve gayrimeşru gelirlerin ekonomik açıdan değerlendirilmesi*, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.
- Eskicioğlu, O., (1999). *İslam ve ekonomi*, İzmir: Çağlayan.
- Fidan, M., (2020a), *Osmanlı dönemi Kastamonu’da esnaflık ve ticari hayat*, Ankara: Gece Kitaplığı.

- Fidan, M., (2020b), “Fütüvvet ve Ahilik sürecinden Osmanlı Devletinin Âsîtâne/Âstâne olması ve esnaflık anlayışındaki değişim”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(22):171-198.
- Genç, M., (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve ekonomi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Genç, S.Y., Bayraktar, O.C., (2018). *Görünmez el'in modern yaklaşımları*, Sosyal Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik Araştırmalar-5. Gece Yayınları.
- Gül, A.R., (2011) “İslam iktisat düşüncesinin Kur'an'daki temelleri”, *Sosyal Piyasa Ekonomisi Ve İslam'daki Algılanışı*, Konrad-Adenauer-Stiftung Yayını, Ankara, s. 35-90.
- Habergetiren, Ö.F., (2015). *İslam hukuku'nda sermaye ve sermaye hareketleri*, Kitabı yayınları.
- Halaçoğlu, Y., (1991). *XIV-XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilatı ve sosyal yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hosseini, H., (1995). Understanding the market mechanism before Adam Smith: Economic thought in medieval Islam, *History of Political Economy*, 27(3). 539-561.
- Humaidi, M. & Zain, A.M., (2020). The salient features of medina market in the early Islam and its relevance today, *El-Barka:Journal of Islamic Economics and Business*. 3(2). 162-188.
- İbni Haldun (2016). *Mukaddime*. Genel Yayın Yönetmeni: Adem Bilgiç. Yason yayınları.
- İnalçık, H., (2009). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar I*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kal'a, A., (1995). “Esnaf”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XI*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), s. 423-430.
- Kallek, C., (1995). Socio-politico-economic sovereignty and the market of Medina, *Journal of Islamic Economics*. 4(1-2), 1-14.
- Kallek, C., (1997). *Asrı saadette yönetim-piyasa ilişkisi*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kallek, C., (2015). *İslam iktisat düşüncesi tarihi*, Klasik Yayınları.
- Karataş, M., (2013). Hz. Peygamber'in yerleşim ve şehirleşmeye yönelik çabaları: Medine örneği. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Derneği*. 28. 59-84.
- Kaymakçı, Ö.B., (2015). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e tarihi-düşünsel bir deneme: Türkiye ekonomisi*, Ötüken Yayınları.
- Kazancı, F., (2016). Serbest piyasa ekonomisi ve İslam ekonomisi üzerine karşılaştırmalı bir analiz, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*. 2(3). 161-178.
- Kister, M.J., (1965). The market of the Prophet. *Journal of The economic and social. History of The Orient*. 8(3). 272-276.
- Kuran, T., (1999). “Osmanlı lonca teşkilatı üzerinde İslami etkiler”, *Osmanlı*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kuran-ı Kerim *Nisa süresi*, 4:29.
- Kütükoğlu, M., (1983). *Osmanlılarda narh müessesesi ve 1640 tarihli narh defteri*, İstanbul: Enderun.
- Liv, C., (2019). İslam'ın ilk dönemlerinde piyasa istikrarını temin için alınan tedbirler, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36. 363-398.
- Mantran, R., (1990). *19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul*. (çev. M. A. Kılıçbay, E. Özcan). İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mantran, R., (2001). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*. Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII Yüzyılın Sonuna. (çev. S. Tanilli). İstanbul: Adam Yayınları.
- Mevdudi, E.A., (2014). *İslam ekonomisinin temel ilkeleri*, Çıra Yayınları.
- Naqvi, S.N.H., (2018). *İslam, ekonomi ve toplum*. İktisat Yayınları.
- Naseer, M.W., (2016). Theology and ethics in Smith: A case for Islamic economics, 11th International Conference on Islamic Economics and Finance 11 – 13 October 2016 | Kuala Lumpur, Malaysia.

- Onur, S., (2021). Literatürde ekonomi bilimi ve Hıristiyanlık ilişkisi. *İktisat Araştırmaları Dergisi*. 5(2). 188-227.
- Orhan, Z.H., (2021). *Ekonominin temel konuları ve İslam ekonomisi*. İktisat Yayınları.
- Oslington, P. (2012). God and The Market: Adam Smith's Invisible Hand. *Journal of Business Ethics*. 108. 429-438.
- Özdirek, R., (2010). İslam hukukunda akdın sınırları, Yedirenk Yayınları.
- Öztürk, T., (2002). "Osmanlılarda narh sistemi", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.10, s.861-871.
- Pamuk, Ş., (1990). *100 soruda Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Pamuk, Ş., (2014). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Reda, A., (2013). Trading with Allah: An examination of İslamşc scripture in relation to markets, *Journal of Markets & Morality*. 16(2). 441-462.
- Rokan, M.K., (2020). Market justice from İslamic business ethics perspective, *Journal of Shariah Law Research*. 5(2). 177-192.
- Sami, Ş., (2015). *Kâmûs-ı Türkî*. (haz. R. Gündoğdu, N. Adıgüzel, E. F. Önal). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Savaş, V. F., (2007). *İktisatın tarihi*, Siyasal Kitapevi.
- Sıddiki, M.N., (1984). *İslam ekonomi düşüncesi*, Çev: Yaşar Kaplan. Bir Yayıncılık.
- Smith, A., (2006). *Ulusların zenginliği*. Çev: Metin Saltoğlu. Palme Yayıncılık.
- Tabakoğlu, A., (1987). *Osmanlı ekonomisinde fiyat denetimi*, İ.Ü., İFM, C.43, s.111- 150.
- Tabakoğlu, A., (2005). *Toplu makaleler 1, İktisat Tarihi*. Dergah Yayınları.
- Tabakoğlu, A., (2008). *İslam iktisadına giriş*, Dergah Yayınları.
- Tabakoğlu, A., (2011) "İslâm iktisadı ve modern kapitalizm", *Sosyal Piyasa Ekonomisi Ve İslam'daki Algılanışı*, Konrad-Adenauer-Stiftung Yayını, Ankara, s. 91-134.
- Tabakoğlu, A., (2014). *Türkiye iktisat tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tag el-Din, S., (2020). *Ekonominin temelleri: ahlaki bir yaklaşım*, İktisat Yayınları.
- Uludağ, S., (1996). "Fütüvvet", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi III*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), s. 259-261.
- Üçok, C. ve Mumcu, A., (1985). *Türk hukuk tarihi*, Ankara: Savaş Kitap ve Yayınevi.
- Ülgen, H., Helvacı, M., Kendigelen, A., Kaya, A. ve Nomer Ertan, F., (2015). *Ticari işletme hukuku*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Ülgener, F. S., (2006). İktisadi çözümlenin ahlak ve zihniyet dünyası, İstanbul: Derin Yayınları.
- Yiğitoğlu, M. & Göregen, M., (2018). Economic and commercial relations of the prophet Muhammad with the Jews, *Afro Eurasian Studies Journal*. 7(2). 236-253.
- Zaim, S., (1992). İslam-insan-ekonomi, Yeni Asya Yayınları.

**KİTAP İNCELEMESİ
&
BOOK REVIEW**

Fatih Mehmet Sancaktar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021, 1. Baskı, 332 S., ISBN 978-625-408-128-6.

Kaya İMRAG *

Bu tanıtım yazısında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olan Prof. Dr. Fatih Mehmet Sancaktar'ın Türk demokrasi tarihine yönelik çalışmalarına bir yenisini eklediği *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)* adlı eserini inceleyeceğiz. Eserin ele aldığı zaman dilimi Türkiye'de egemenliğin hükümdardan halka geçtiği süreci kapsamaktadır. Eser anayasa, seçimler, meclisler, siyasi partiler ve siyaset yapımı bakımından pek çok geleneğin ve teamülün oluştuğu bu sürecin sonucunda halkın egemenliğinin kesin olarak tesis edildiğini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan bir başvuru kaynağı niteliğindeki eserde önsöz, giriş, üç ana bölüm, sonuç, kaynakça, ekler ve dizin kısımlarının yanı sıra fotoğraflar, gravürler ve gazete kopyaları da yer almaktadır.

Giriş bölümü (s. 17-32); iki kısımdan oluşmaktadır. Yazar, birinci kısımda kitabın amacı, kapsamı, metodolojisi ve kaynakları

hakkında bir değerlendirmede bulunmaktadır. Eseri, I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyetin ilanına kadar olan zaman aralığıyla sınırlayan yazar; bu dönemde oluşan halkın egemenliği, demokrasi kültürü ve düşüncesinin Avrupa üzerinden değil Türkiye'nin kendi tarihi seyri içinde incelenmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu tarihi seyir içinde anayasa, meclis, seçimler, siyasi partiler, iktidar ve muhalefet ilişkisi üzerinde önemle durmaktadır. Kullandığı kaynakların değeri ve sınırlarını tartışan yazar, araştırmasında kullandığı yöntemi ve amacını beyan etmektedir. Bu "beyanat" ile okuru eserin içine daha fazla çekmeyi amaçladığını söylemek mümkündür. Okur, böylece, yazarın amacına ne ölçüde ulaşabildiğini ve yönetime ne dereceye kadar bağlı kalabildiğini tartabilecektir. Bu, aynı zamanda okuru aktif bir okumaya sevk etmesi ve zihnini uyanık tutacak olması bakımından önemlidir. Bunu yazarın "örtük" amacı olarak da değerlendirmek mümkündür.

İkinci kısımda ise II. Mahmud ve Tanzimat dönemlerinde idari, askeri, adli, sosyal ve kültürel alanlardaki yeniliklere dair genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu dönemlere ait Senedi İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanların içeriği, önemi, getirdiği yenilikler ve aldıkları tepkiler işlenmektedir. Özellikle Tanzimat döneminde merkezi idare bakımından yargı, yasama ve yürütmeye dair birtakım kurum, meclis ve danışma organlarına yer verilmektedir. Taşrada temsili karakter taşıyan Muhassıllık Meclisi üzerinde önemle durulmaktadır. Yine bu dönemde

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD imragkaya@gmail.com

yapılan yenilikleri eksik veya yanlış bulan muhalif odakların iktidarını değiştirmeye yönelik girişimleri ele alınmaktadır. Bu anlamda başarısız bir girişim olan 1859 yılındaki Kuleli Vakası'na ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin Meşrutiyet rejimini getirme çabalarına yer verilmektedir. Neticede halkın yönetime katılması ve temsil edilmesine dair iradenin oluşmaya başladığı süreç işlenerek kitabın ana bölümlerinin zemini oluşturulmaktadır.

“I. Meşrutiyet Dönemi: Anayasa ve Meclis-i Mebusan” adlı birinci bölümde (s. 33-64); Türkiye'deki ilk anayasa, meclis ve seçim tecrübesi konu alınmaktadır. Meşrutiyet taraftarı aydın ve bürokratlar, Anayasa ve Meşrutiyeti ilan etmesi şartıyla II. Abdülhamid'i tahta çıkardılar. Yine de Meşrutiyetçiler ile Sultan arasında güç ve yetki mücadelesi söz konusuydu. Bu durum özellikle Anayasa'nın hazırlanmasında kendini gösterdi. Kanuni Esasi'yi hazırlayan komisyonun çalışmalarına yer veren Fatih Mehmet Sancaktar, kabul edilen anayasa metninin bölümleri ve maddelerini ayrıntılı bir şekilde değerlendirmektedir. Anayasada padişah, hükümet ve meclislerin görev, yetki ve sorumluluklarını ele alan Sancaktar, yukarıda sözü edilen odaklar arasındaki güç ve yetki mücadelesinin anayasa metnine yansımalarını tartışmaktadır.

Kanuni Esasi'ye göre Padişahlık en güçlü kurumdu ve geniş yetkiler elde eden Padişah faaliyetlerinden sorumlu tutulamazdı. Meclisi Mebusan'ın ise her ne kadar tek yasama organı olmasa da yasamanın bir parçası olması önemli bir gelişme idi. Yazar, ciddi eksiklikler ve çelişkiler barındıran anayasa ve seçim kanununun kısa sürede yapılmasını da dikkate alarak ortaya çıkan tabloyu, Türk modernleşmesinin tipik özelliği olan hızlı hareket etme veya acelecilik bağlamında ele almaktadır.

Yine bu bölümde 1877 seçimi ve ilk Osmanlı Mebusan Meclisi'ne yer verilmektedir. Eserde meclis ve seçimlere dair teamüllerin oluşmaya başladığı ortaya konulmaktadır. Meclisin ilk toplantısında Padişahın açış konuşması olan Nutk-ı Hümayun'un okunması ve daha sonra meclisin bir komiyon oluşturarak buna cevap olarak hazırladığı arıza-ı cevabiye'nin okunması geleneği önemli örneklerdir. Yazar bu metinlerin genel özelliklerine ve biçimlerine değinmektedir. Padişahın iç ve dış meselelere dair görüşlerini içeren Nutk-ı Hümayun'a meclisin verdiği cevabın, padişahın ortaya koyduğu görüşlere paralellik arz etmesinin, bu metinlerin temel özelliği olduğuna işaret etmektedir. Yazar, II. Abdülhamid'in açış konuşmasına ve meclisin verdiği cevaba geniş bir şekilde yer vererek bu metinler hakkında değerlendirme yapmaktadır.

Eserde ilk Osmanlı Mebusan Meclisi'nin beş aylık faaliyetlerine ve II. Abdülhamid tarafından kapatılması sürecine yer verilmektedir. Yukarıda sözü edilen iktidar mücadelesini kendi lehine çeviren II. Abdülhamid, bundan sonra Meşrutiyetin ilanı ve Kanuni Esasi'nin hazırlanmasında etkili olan aydın ve bürokratların siyaset yapmalarının önüne geçmeye çalıştı. Ancak, Meşrutiyeti yeniden ilan etmekte kararlı olan Jön Türkler uzun yıllar sürececek bir mücadeleye girişti. Eserde, giderek güçlenen Jön Türklerin, siyasi fikirleri bakımından uzlaştıkları ve ayrıştıkları noktalar; askeri okullar, ordu ve bürokrasi içindeki faaliyetleri sonucu geniş kesimlere yayılmaları ve nihayet Meşrutiyeti yeniden ilan ettikleri süreç ele alınmaktadır.

“II. Meşrutiyet Dönemi: Seçimler ve Çok Partili Siyasi Hayat” adlı ikinci bölümde (s. 65-158); 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet idaresinde anayasa, seçim ve meclis tecrübeleri bakımından I. Meşrutiyet deneyimiyle benzerlikler, farklılıklar ve devamlılıklar ortaya konulmaktadır. Yine bu bölümde partilerin seçimlere katılımı, iktidar ve muhalefet ilişkileri çerçevesinde Türkiye'de çok partili siyasi hayata dair pek çok geleneğin izi sürülebilmektedir.

Birinci Dönem Meclis-i Mebusanı (1908-1912) başlıklı kısımda 1908 seçimlerinin yapılması için oluşturulan Seçim Kanunu detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. İlk kez bu seçimde siyasi fırkaların katılımı söz konusudur. İttihat ve Terakki Fırkası ve Ahrar Fırkası'nın siyasi fikirleri, seçim beyannameleri ve faaliyetleri ele alınmaktadır. Eserde fırkaların Meşrutiyet idaresinin güçlendirilmesi, millet hakimiyetinin yerleştirilmesi ve istibdada dönüşün

önünün tamamen kesme konusunda uzlaştıkları ortaya konulmaktadır. Fırkalar gayrimüslimler ve özellikle Müslüman Araplar ve Arnavutların desteğini almak için birbirleriyle yarıştı. Rum, Ermeni ve Yahudilerin seçimdeki talepleri, beklentileri ve hedefleri doğrultusunda fırkaları etkilemeye çalışmakla birlikte, bunlardan her biri kendi içlerinde bütünlüklü bir düşünceye sahip değildi. 1908 yılında yapılan seçimler sonucunda Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki Fırkası karşısında varlık gösteremedi. Ancak bağımsız mebuslar ve İttihatçı karşıtı mebusların desteğiyle mecliste muhalefet odağı olmayı başardı. Eserde, Meclisi Mebusanın açılması sırasında okunan II. Abdülhamid'in Nutk-ı Hümayunu ve meclisin Arıza-ı Cevabiyesi değerlendirilmektedir. Yine bu dönemde meydana gelen 31 Mart Olayı olayı sonrasında II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, Ahrar Fırkası'nın siyaset sahnesinden silinmesi ve özellikle Kanuni Esasi düzenlemeleri üzerinde önemle durulmaktadır. Nihayet 1908-1912 yılları arasındaki İttihatçı muhalefet ilişkilerinin seyri ve farklı muhalif çevrelerin bir araya gelerek kurdukları ilk büyük muhalefet fırkası Hürriyet ve İtilaf şemsiyesi altında toplanması ele alınmaktadır. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin giderek güçlenen muhalefeti hazırlıksız yakalamak için seçim kararı aldırıldığı sürece yer verilmektedir.

İkinci Dönem 1912 Meclisi Mebusanı (1912) başlıklı kısımda Türk siyasi tarihine “sopalı seçim” olarak da geçen 1912 seçimleri ele alınmaktadır. İttihat ve Terakki iktidarda olmasının avantajıyla seçimlerde devletin olanaklarını kendi lehinde kullanarak muhalefete yönelik sert uygulamalarda bulundu. Muhalefetin mebus adayları hapis cezası ve fiziksel şiddet dahil çeşitli engellemelere maruz kaldı. Bu engellemeler muhalefetin seçim söylemine yansıdı. Karşılıklı sert suçlamalarda bulunan iktidar ve muhalefet bir yandan da gayrimüslimler ve Araplarla görüşerek bunların desteğini almaya çalıştılar. Seçimin sonucunda İttihat ve Terakki büyük zafer elde etti. İttihatçılar her ne kadar güçlü bir temsil oranı elde etseler de iç ve dış gelişmelerin seyri 1912 Meclisi Mebusanı'nın feshine giden yolu açtı. İttihat ve Terakki karşıtı subaylardan oluşan Halaskarı Zabitan Grubu'nun ortaya çıkmasıyla ordu siyaset geriliminin gün yüzüne çıkması ve Trablusgarp Savaşı henüz bitmeden Balkan Savaşlarının patlak vermesi gibi gelişmeler İttihat ve Terakki iktidarının sonunu getirdi. Onun yerine kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti, Padişaha, Meclisi Mebusan'ın feshedilmesi yönünde karar aldirmaya çalıştı. İttihatçı çoğunluğun bulunduğu meclisin feshedilmesi Halaskarı Zabitan ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi muhalifler tarafından da destek görmekteydi. Neticede İttihat ve Terakki'nin tüm çabalarına rağmen Meclis feshedildi ve seçim kararı alındı. Bu seferde Hürriyet ve İtilaf Fırkası devletin gücünü arkasına alarak seçimlerde etkili olmaya çalıştı. Ancak Balkan Savaşları nedeniyle seçimler yapılamadı.

Üçüncü Dönem Meclisi Mebusanı (1914-1918) adlı kısımda Türkiye tarihi açısından oldukça önemli bir dönem ele alınmaktadır. Balkan Savaşları'nın ciddi kayıplara yol açtığı bu dönemde Mahmut Şevket Paşa suikaste kurban giderken, İttihat ve Terakki, Babıali Baskını'yla Kamil Paşa Hükümeti'ni devirdi. Bir süre sonra yapılan seçimlere giren tek fırka İttihat ve Terakki idi. İttihat ve Terakki gayrimüslimlerin ve Arapların desteğini almak üzere görüşmeler yaptı. Uzun süren görüşmeler sonunda seçimlerin tamamlanmasıyla Meclisi Mebusan açıldı. Mecliste okunan Nutk-ı Hümayun ve Arıza-yı Cevabiye'de İttihat ve Terakki'nin görüşleri hakimdi. 1912 Meclisi Mebusanı'nın feshini gerçekleştiren Gazi Ahmed Muhtar Paşa Hükümeti'ne yönelik bir devri sabık yaratılacağı anlaşılmaktaydı. 1914-1918 Meclisi Mebusanı Birinci Dünya Savaşı yıllarına denk geldi. Savaşla birlikte pek çok siyasi, ekonomik, toplumsal mesele meclisin gündemini meşgul etmişti. 1918 yılının sonlarına doğru savaşın seyri Müttefikler lehine gelişti. Mütareke imzalanması için İttihatçı Talat Paşa Hükümeti yerine Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kuruldu. 14 Ekim'de kurulan hükümet, Mondros Mütarekesi'ni imzaladı. Ancak Ahmet İzzet Paşa, İttihatçıların yurtdışına kaçışına göz yumduğu yönündeki suçlamalar ve mütarekenin şartlarına yönelik eleştiriler nedeniyle 8 Kasım'da istifa etti. Yerine gelen Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti'nin hedefi barış antlaşmasının imzalanmasıydı. Bununla

birlikte Mebusan Meclisi'ndeki İttihatçıların varlığı Padişah Vahdettin ve Sadrazamı rahatsız etti. Padişah, 21 Aralık 1918'de Meclisi feshederken seçimlerin ne zaman yapılacağına dair herhangi bir tarih vermedi. Böylece Osmanlı siyasi hayatında Vehdettin, Sadrazam, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve işgal güçlerinin etkisi artık daha fazla hissedilecek, İttihatçılar hedef haline gelecek ve yeni bir devri sabık söz konusu olacaktı.

“Son Osmanlı Meclisi Mebusan'ından Birinci Türkiye Büyük Meclisi'ne” adlı üçüncü bölümde (s. 159-210); İstanbul Hükümetleri ile Anadolu'daki Milli Mücadele hareketi arasındaki ilişkiler bağlamında gelişen siyasi ortamda Türkiye'de anayasa, seçim ve meclis tecrübeleri ortaya konulmaktadır. Padişah Vahdettin'in Meclisi Mebusanı feshetmesinin ardından çeşitli nedenlerle uzun bir süre yapılamayan seçimler, giderek güçlenen Anadolu hareketinin devreye girmesiyle yapılabilirdi. Ancak kısa bir süre sonra Müttefikler İstanbul'u işgal etti. Bu gelişme, Ankara'nın yeni bir merkez olarak sivrilmesine ve burada ulusal bir meclis kurulmasına zemin hazırladı. Yazar, bu bölümde millet egemenliğinin bütünüyle halka geçtiği dönemi ele almaktadır.

Üçüncü Dönem Meclisi Mebusan'ın Feshi Sonrası Osmanlı Hükümetleri ve Seçim Tartışmaları başlıklı kısımda, barış görüşmeleri, seçimler ve İstanbul Hükümeti ile Mustafa Kemal önderliğindeki Anadolu hareketinin ilişkileri ele alınmaktadır. Bu dönemde İttihat ve Terakki'nin boşluğunu doldurmak isteyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni destekledi. Ancak fırkanın güçlenmesinden rahatsız olan Damat Ferit Paşa onun etkisini kırmaya çalıştı. Diğer yandan Paris Barış Konferansı'ndan olumsuz cevap geleceğini anlayan Sadrazam Ferit Paşa, yapılacak barış antlaşmasının sorumluluğunu tek başına üstlenmemek, gayrimüslimlerin seçime katılmasıyla dış politikada elini güçlendirmek ve Anadolu hareketini engellemek için seçimlere gitme düşüncesindeydi. Bunun yanında, Anadolu hareketini dağıtma her yolu denemekten geri durmayan Damat Ferit Paşa başarısız oldu ve istifa etmek zorunda kaldı. Yerine kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti, Anadolu hareketi ile yaptığı görüşmelerden sonra seçimlerin yapılmasına karar verdi. Buradaki seçim kararı, Anadolu hareketinin güçlü bir siyasi aktör olarak ortaya çıkmasından dolayı İstanbul Hükümeti için bir zorunluluktu. Zira başka türlü Anadolu ile irtibatın sağlanmasına imkan yoktu. Yine söz konusu görüşmelerde seçimlerin nasıl yapılacağı, ne kadar süreceği ve gayrimüslimlerin seçimlere katılıp katılmayacakları önemli başlıklardı.

Dördüncü Dönem Osmanlı Mebusan Meclisi(1920) adlı kısımda, Osmanlı Devleti'nde yapılan son seçimler ve Meclisi Mebusan faaliyetleri ele alınmaktadır. Seçim sürecine girildikten sonra seçimlere katılım noktasında kamuoyunda nasıl bir tavır takınılacağı da belli olmaya başladı. Rum ve Ermeniler ortak bir tavır sergileyerek seçime katılmama kararı aldılar. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve basını, Anadolu Hareketine duydukları güvensizlik ve Anadolu'daki seçimlere müdahale edileceği şeklindeki gerekçelerle seçime girmeme yönünde tavır sergilediler. İşgal bölgelerinde de seçim yapılamayınca katılım oranı düşük oldu. Meclis açıldıktan sonra Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin programı genel kurulda okundu. Bu programdaki en önemli vurgu barış antlaşması için yek dil ve yek vücut olunması gerektiği yönündeydi. Mebus olarak seçilen ancak Anadolu'da kalmayı tercih eden Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul'daki mebuslar arasındaki ilişkiler, Misak-ı Milli'nin Meclis tarafından ilan edilmesinden sonra İstanbul'un işgaline giden süreç bu kısmın en önemli konularını oluşturmaktadır. Devamında Padişahın, Damat Ferit Paşa'yı sadrazam tayin etmesi, Meclisi Mebusanı feshetmesi ve İstanbul-Ankara ilişkilerinin bozulması sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasının önünü açan koşullar ele alınmaktadır.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1923) adlı kısımda I. TBMM'nin açılması, seçimler, meclisin faaliyetleri ve millet egemenliğinin kesin olarak yerleştiği süreç ele alınmaktadır. TBMM'nin kurulması sürecinde seçimlerin nasıl olacağı, meclisin hukuki ve yapısal özelliklerin ne olacağı hakkında tartışmalara yer verilmektedir. Ayrıca Mustafa

Kemal'in meclis konuşması, hükümetin oluşturulma süreci ve hükümet programı değerlendirilmektedir. Yine I. TBMM'nin 1921'de kabul ettiği Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun hazırlanma süreci, özellikleri ve maddeleri ele alınmaktadır. Yazar, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu yönündeki maddenin uygulama sahasındaki sürecinin 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılmasıyla tamamlandığını belirtmektedir. Sancaktar, I. TBMM'nin yasama faaliyetleri, önemli kararları, TBMM'deki siyaset yapımı ve gruplaşmayı değerlendirmektedir. Bu kısım Meclisin, seçime gidilmesi yönündeki kararıyla nihayet bulmaktadır.

Sonuç bölümünde (s. 211-215); kitabın ele aldığı 1876'dan 1923'e uzanan zaman dilimi içerisinde oluşan uygulama, gelenek ve kazanımlar değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeyi metodolojik açıdan ele alırsak kitabın bir özeti şeklinde değil, yazarın söz konusu dönemde oluşan demokrasi tecrübesine dair çıkarımlarını içerdiğini görebiliriz. Halk egemenliğinin tesis edilme süreci, anayasa, seçim ve meclis tecrübeleri bu çıkarımların ağırlık noktasını oluşturmaktadır.

Eserde siyasi gelenek bakımından Türkiye'de çok partili hayat, iktidar-muhalefet ilişkisi, ittifaklar, darbeler, suikastler ve bütün bu gerilimlerin yarattığı rövanşizm ve siyasi kutuplaşmanın üzerinde durulmaktadır. Eserinin geneline baktığımızda Türkiye'de siyasi partilerin kendi çıkarları ile ülkenin çıkarları arasındaki bocalamalarını görebiliriz. Bu bağlamda bir yanda anayasal düzen ve teamüller, diğer yanda siyasal konjontür ve partilerin istikbal kaygılarının uygulamaya yansımaları izleyebiliriz. Bütün bunlar aynı zamanda siyasilerin ve halkın anayasa, devlet ve siyaset algısının kökenlerini oluştururken, teori-pratik bağlamında bir akıl yürütmenin de önünü açmaktadır. Bununla birlikte eser, okura, günümüz ile söz konusu dönem arasında süreklilikler, kopuşlar, benzerlikler ve farklılıklar bağlamında kıyaslamalar yapma imkanı sunmaktadır.

Arşiv belgeleri, meclis tutanakları, dönemin gazete ve dergileri ile hatıratlar eserin temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Yazar, eserin giriş bölümünde kaynaklara dair yaptığı tahlilde, meclis tutanaklarının siyasi yapıların ve mebusların düşünce ve tavırlarını ortaya koyduğunu ve eserin anlatımına canlılık kattığını belirtmektedir. Telif eserler, doktora ve yüksek lisans tezleri eserin diğer kaynaklarını oluşturmaktadır.

Belli bir kronoloji takip edilmekle birlikte, eserin tümünde hakim olan yaklaşım ele alınan dönemdeki anayasa, seçim, meclis ve siyaset yapımına dair tecrübelerle odaklanmaktadır. Dolayısıyla dönemin siyasi olayları kronolojik bir çerçeveyi sağlamak bakımından işlev görmektedir. Bilimsel yöntemler gözetilerek yazılan eser, okura incelenen döneme dair bütünlüklü bir bakış imkanı sunmaktadır. Bununla birlikte her bir seçim ve meclis dönemi ayrı ayrı sınıflandırılmaktadır. Kaynakları, değerlendirmeleri ve tasnifi bakımından bir başvuru kaynağı niteliğinde olan Sancaktar'ın kitabı Türk demokrasi tarihine önemli bir katkıda bulunmaktadır.

